

TEMIDA

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 3, godina 22, Decembar 2019.

Tema broja: NEVIDLJIVE ŽRTVE

Tema broja:

Nevidljive žrtve

Theme:

Invisible Victims

Young Foreign Women in Prison: A Case Study in Malaga Prison

Mlade žene stranog porekla u zatvoru:

Studija slučaja zatvora u Malagi

Anabel I. Cerezo

María Izco 235

Nevidljive žrtve neetičkog izveštavanja dnevne štampe o suicidu u Srbiji

Invisible Victims of Non-ethical Reporting
on Suicide in Serbia

Mirjana Dokmanović 263

Žene u policijskoj profesiji i osrvt na stanje u srpskoj policiji

Women in the Police Profession and
a Review of the Situation in the Serbian Police

Marta Tomić 289

Seksualno uznemiravanje – Od antidiskriminacionog do krivičnopravnog regulisanja sa osrvtom na ključne razloge nevidljivosti žrtava

Sexual Harassment – from Anti-discriminatory
to Criminal Law Regulation with Reference
to the Key Reasons for the Invisibility of the Victims

Nikola Paunović 319

Nevidljive žrtve voljnih pobačaja u Kraljevini Jugoslaviji 1930-tih godina XX veka

Invisible Victims of Induced Abortions
in the Kingdom of Yugoslavia in the 1930s

Kristina Jorgić Stepanović 345

Prikazi knjiga

Book reviews

- I. Vanfraehcem, A. Pemberton,
F. Mukwiza Ndahinda (eds.)
**Justice for Victims. Perspectives on Rights,
Transition and Reconciliation**
(Pravda za žrtve. Osvrt na prava žrtava,
tranziciju i pomirenje)
Sergio Múnera Chavarría 359

Prikazi konferencija

Conference reviews

- Devetnaesta konferencija Evropskog udruženja
za kriminologiju „Konvergentni putevi, mostovi
i novi pravci u kriminologiji“**
(XIX Conference of the European Society
of Criminology “Convergent roads, bridges
and new ways in criminology”)
Ljiljana Stevković
Sanja Ćopić 365

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 3, str. 235-261

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1903235C>

Originalni naučni rad

Primljeno: 13.5.2019.

Odobreno za štampu: 17.10.2019.

Young Foreign Women in Prison: A Case Study in Malaga Prison

ANABEL I. CEREZO*

MARÍA IZCO

The aim of this paper is to present the results of the research on the reality that young migrant women face in prison, trying to analyze whether they, judging by their own speech, consider themselves victims of some sorts of discrimination in Malaga's prison. The main objective is to get to know the previous history of women before entry to prison, their criminal experience, experience in the judicial process and their daily activities in the penitentiary centre, as well as the treatment received by the prison staff. In addition, the paper tries to explain the expectations for the future of these young women after their release. The final conclusions reflect a very complicated situation for women living in Malaga prison, especially when factors such as age and migration are also involved.

Keywords: prison, discrimination, women, immigration, age, Spain.

Introduction

Gender is becoming an increasingly important topic in studies on immigration (Parella-Rubio, 2003; Suárez-Navaz, 2004). This is due to two main reasons. Firstly, figures show that nowadays female immigrants represent almost half of the total number of people moving to Spain (Domingo-Pérez, 2008:

* Dr Anabel Cerezo is associate professor at the University of Malaga, Spain and Head of the Andalusian Interuniversity Institute of Criminology. E-mail: aicerezo@uma.es.

María Izco is fellowship PhD student at the Public Law Department of University of Malaga, Spain. E-mail: maria.izco@uma.es.

72). According to the population census of the National Institute of Statistics (2018), of the total number of immigrants in Spain (total of 4.734.691), almost half, specifically 2.360.813, were women. The female immigrant population in Spain has risen continuously in the last few years. While in 2011 women represented 48.1% of the total immigrant population in Spain, they were rising to 49.8% in 2018. This trend can be observed over the last seven years, as the following table demonstrates.

Table 1. *Foreign population in Spain according to sex (2012-2018)*

Year	Foreign population	Men	Women
2018	4.734.691	2.373.878	2.360.813
2017	4.572.807	2.305.105	2.267.702
2016	4.618.581	2.341.506	2.277.075
2015	4.729.644	2.409.627	2.320.017
2014	5.023.487	2.570.247	2.453.240
2013	5.546.238	2.854.720	2.691.518
2012	5.736.258	2.975.508	2.760.750

Source: Own elaboration based on the data provided by the National Institute of Statistics

The second reason is relative to the motives that drive immigration. The traditional model based on the idea that the typical immigrant profile is that of a young male who comes to the host country in order to find work seems to have been rendered obsolete. Today a new profile is beginning to stand out, that of young women who emigrate for a myriad of reasons. Within these reasons, the economic motives have usually been placed on the first line, i.e. these women emigrate to find work in the host country in order to support their families still living in the country of origin, or (where applicable) to guarantee a better future for their children. This is the reason why personal motivations have usually been relegated to the background, reasons such as a lack of freedom, or difficulties in achieving a certain degree of autonomy or independence in their home country. However, it is becoming increasingly clear that these female migratory movements are also due to a search for personal growth (Domingo-Pérez, 2008: 89). Some women migrate alone, others accompanied by their partners and children. Thus, they are becoming the first link in the migratory chain. In many cases, their male partners or families are moving later when the economic situation improves (IOÉ Collective, 2000: 17).

It is important to note that the idea of an immigrant woman in Spain does not now correspond exclusively to the model of a dependent, illiterate woman, unemployed or even marginalized from society. Immigrant women in Spain are a heterogeneous group with a wide range of characteristics. This means that currently there is an important number of qualified women looking to integrate into the labour market and with greater personal prospects. These women see migration as a way to avoid the different forms of traditional, social control imposed on their home countries and they believe that migration can help them avoid repeating the lifestyle or life projects of women in their home setting. Given the circumstances in some settings, some of these women do not voluntarily emigrate, rather they are forced to, in order to escape violent situations or the human rights violations in their home countries (Parella-Rubio, 2003: 148,154-157).

Emigration brings numerous changes for women who decide to migrate alone, among them, a greater access to economic resources, managing an individual budget, absence of a husband or male family members, a notable increase in the degree of freedom of choice over personal relationships, and, above all an increased use of public spaces. All this has afforded new tools to immigrant women with which they can obviate the power that men can hold over them in their home countries, and even go so far as to break with submissive and subordinate relationships. These significant advances seem to indicate a change in gender relationships, although the underpinning ideological basis has still not been relegated from the past (Micolta-León, 2006: 167).

Literature about foreign women in prison is scarce. Some authors have stated that the figure of the foreign woman inmate has barely been addressed in qualitative research. Although there are data relative to immigrant women in prisons, little is known about these women's desires, expectations, experiences, etc. (García-Cortázar et al., 2012: 8). Nevertheless, some studies stand out, as they are based on in-depth interviews with female immigrant inmates, and attempt to shed more light on the reality of prison life of this group (Ribas-Mateos, Martínez, 2003; Rodríguez-Jaso, 2009; Castillo-Algarra, Ruiz-García, 2010; Martínez-Lirola, Jiménez-Bautista, 2015). The conclusions drawn in these studies demonstrate the harsh reality of life in prison for these women and the difficulties they face to be reinserted into society. This is a direct consequence of differences due to firstly, their gender, and in addition to a failure to address their needs as foreigners.

The aim of this paper is to present the results of the research on the reality that young migrant women face in prison, trying to analyze whether they, judging by their own speech, consider themselves victims of some sorts of discrimination in Malaga's prison. Within this research, the influence of variables such as gender, nationality, and age on the prison life of immigrant women in Spain was analysed.

There are various studies that assess the effect of the first two factors, but there is a third, which represents a novel contribution of the present study, the age. For this reason, our aim is to attempt to uncover the reality of prison life for the young, a specific female immigrant collective, to determine whether they consider themselves to be victims of any sort of discrimination in prison. Age has been considered as a factor to be considered in any possible discrimination against the collective of foreign women. It cannot be ignored that for young women, there are certain factors that are inherent in this phase of personal development, within the prison, such as changes in cognitive or psychosocial levels. Thus, it has been considered to be of particular relevance to examine whether the prisons are adequately designed to meet the needs of young foreign women.

Foreign women inmates: Penitentiary Law in terms of gender, nationality and age

Profile of foreign women in prison

Foreign prison population represents almost 29% of the total prison population (Table 2). From 2009 onwards there has been an overall fall in foreign prisoners in Spanish prisons, as can be seen in Table 2.

Table 2. *Foreign prison population in Spain (2006-2018)*

Year	Prison population	Foreign prison population	
		N	%
2006	64.021	20.643	32.2
2007	67.100	22.977	34.2
2008	73.558	26.201	35.6
2009	76.079	27.162	35.7

2010	73.929	26.315	35.6
2011	70.472	24.502	34.8
2012	68.597	22.893	33.4
2013	66.765	21.116	31.6
2014	65.017	19.697	30.3
2015	61.614	17.870	29.0
2016	59.589	17.130	28.7
2017	58.814	16.549	28.1
2018	58.883	16.536	28.1

Source: Own elaboration based on the data provided by the General Secretariat of Penitentiary Institutions

The percentage of female foreign prisoners has gradually fallen with respect to the foreign prison population over the last eleven years (Table 3).

Table 3. Foreign prison population by sex in Spain (2006-2018)

Year	Foreign prison population	Foreign male prison population		Foreign female prison population	
		N	%	N	%
2006	20.643	18.823	91.2	1.820	8.8
2007	22.977	20.806	90.6	2.171	9.4
2008	26.201	23.908	91.2	2.293	8.7
2009	27.162	24.856	91.5	2.306	8.5
2010	26.315	24.020	91.3	2.295	8.7
2011	24.502	22.581	92.2	1.921	7.8
2012	22.893	21.086	92.1	1.807	7.9
2013	21.116	19.479	92.3	1.637	7.7
2014	19.697	18.170	92.3	1.527	7.7
2015	17.870	16.513	92.4	1.357	7.6
2016	17.130	15.841	92.5	1.289	7.5
2017	16.549	15.312	92.5	1.237	7.5
2018	16.536	15.269	92.3	1.267	7.7

Source: Own elaboration based on the data provided by the General Secretariat of Penitentiary Institutions

The majority of foreign females in Spanish prison come from European Union countries (22.3%), within this percentage the biggest number is from

Romania (9.8%). The second biggest group belongs to Colombian women (14.3%) and the third group to Nigerian women (7.5%) (Table 4).

Table 4. Main nationalities of the female foreign prisoner population in Spain related to the total female prison population in 2016 and 2017

Nationality	2016 %	2017 %
European Union	22.3	13.7
Colombia	14.3	16.6
Nigeria	7.5	10.6
Morocco	6.8	6.5
Venezuela	3.9	3.9
Ecuador	3.4	2.6
Algeria	0.3	0.2
Others	41.4	45.9

Source: Own elaboration based on the data provided from the Statistical Yearbook of the Spanish Ministry of Interior

With regards to the educational profile of foreign women in prison, it has been observed that most Latin American prisoners possess qualifications from their own educational system equivalent to High School Education level, certainly a higher level compared to the rest of the prisoners (Jiménez-Bautista, 2015: 199).

Regarding criminal backgrounds, the most common crimes are drug trafficking (Porro-Gutiérrez, 2015: 14).¹ Moreover, it has been observed that there are specific crimes according to geographical area of origin. Thus, in 80% of the cases, female inmates from Latin America have been sentenced for drug trafficking by acting as "mules" and being detained by the airport police when trying to smuggle small amounts of drugs into Spain.

These women are still responsible for their families, who remain in the home country. From prison, they economically support their families by sending them all the money earned in prison. It is important to note that the majority of these female foreigner inmates are not consumers of drugs themselves, in contrast to Spanish inmates convicted of drug trafficking, who are,

¹ It is not possible to exactly determine prisoner's nationality related to type of crime. Prison statistics offer data on the nationality of prisoners according to sex, but they do not offer crossing of variables, which makes it impossible to determine which are the most common crimes committed by foreign women (Acale-Sánchez, 2015c: 296-297).

in the main, drug addicts who traffic to support their addiction. With respect to crimes against property, the main sentenced group for the mentioned crimes is from other European countries (approx. 50%), while women from Asia (21%) and the Maghreb (18%) are usually serving sentences for violent crimes as murders or injuries (Cerezo, 2015: 33).

In many cases, female foreigners are first time offenders and tend to come into contact with the criminal world for the first time when they agree to participate in drug trafficking in exchange for a certain amount of money. This means that for many of them prison represents an unknown and possibly "aggressive" setting, as they have never before experienced a similar situation (Acale-Sánchez, 2015c: 296).

It is interesting to establish the main differences between immigrant and "non-national" woman inmate. Some authors have made this distinction to differentiate those women who, although originating from another country, have set up residence in Spain, whether legally or illegally, and are therefore defined as immigrants. While, in the penal context, inmates classed as "non-nationals" are those who, without having been resident in Spain, come into contact with the police, judicial and penal systems (Miranda-López, Martín-Palomo, Vega-Solís, 2003: 21; Martín-Palomo, 2006: 33-34; Miranda-López, Martín-Palomo, 2007: 197). One thing to bear in mind is that, while the typical profile among the foreign, male prison population corresponds to a foreign citizen, who at the time of committing the crime was legally resident in Spain. In the case of the women, the principal profile is that of the 'courier' or 'mule' who was intercepted at the airport, and therefore, was not previously resident in the country in which she is serving her sentence (Bodelón-González, 2007: 108). It has been found that the second group does not generally show symptoms of social marginalisation in terms of personal or social decline (Miranda-López, Martín-Palomo, Vega-Solís, 2003).

Penitentiary Law in terms of Gender

Both the Organic Law 1/1979 26th September, and the General Penitentiary Law and the Regulations arising from it, passed by Royal Decree 190/1996 9th of February establish that the sexes are equal before the law

when prison terms are handed down.² There are just a few exceptions made by reason of sex, such as the prohibition of solitary confinement as a punishment for pregnant women, those who are breastfeeding, or those whose children are with them, or have recently given birth (art. 43.3 LOGP & art. 254 of the Regulations) (Acale-Sánchez, 2015b: 96-97).

Along the same lines, the United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules), passed in 2010, refer to the particular needs of this collective. Firstly, it must be said that the penitentiary general law in Spain rigorously adheres to the Bangkok Rules where inmate maternity is concerned (rules 48, 49, 50, 51 and 52). However, in Spain, there are certain shortfalls in the field of penitentiary law where gender is concerned. Some of which are:

- 1) The lack of internal classification. In general, with the exception of very specific cases, in Spain, most prisons have only one female unit, separate from men, in which women are not classified in different modules.³
- 2) The location of prisons. The fact that not all Spanish prisons have a women's unit means that these women have a much greater chance than men of serving their sentence far from their place of residence.
- 3) Lack of evaluation of treatment programmes. In Spain treatment and the programmes applied inside the prisons are somewhat sexist, as they tend to reinforce traditional gender roles. There are no programmes specifically designed for women, as required in Bangkok Rules 40 and 41.
- 4) A lack of programmes aimed at the rehabilitation of women once they are released from prison. Rule 46 refers to the need for these types of programmes yet the reality in Spain is that these women are not given psychological, medical or judicial help aimed at their re-education and reintegration.
- 5) A lack of exhaustive research into the prevention of female crime, as established in Section IV of the Bangkok Rules (Cerezo, 2015: 36-42).

² No discrimination by reason of sex in the enforcement of prison is expressed in Article 4 of the Spanish General Penitentiary Law.

³ By way of example, the women's units do not comply with some of the requirements set out in the General Penitentiary Organic Law, like that established in Article 8, given that women on remand should serve their time on different units to those for women who have been sentenced (Manzanos-Bilbao, 2007: 143).

Penitentiary Law in terms of Nationality

With regard to “non-national” inmates in Spanish prisons, it is important to note that both penitentiary and immigration law form the basis of the regulations that govern and standardize their situation.

It must be recognized that in the last few years, efforts have been made, within the framework of regulations, to resolve, or, at least, improve the situation of this group. The approach has been based on a series of specific measures undertaken to approach the immigrant collective, including making more information available to them, favouring cooperation between associations and eliminating linguistic barriers, etc.

Despite this attempt, the administrative law itself – Act 4/2000, 11th of January - concerning the rights and freedoms of immigrants in Spain and their social integration, does not help endeavours towards integrating this group. The penal code regulates the way in which a sentence should be served, according to that established in the Spanish Constitution, and in particular, following Article 25.2, which envisages focusing sentencing towards social reintegration and re-education of the inmate. However, in the case of foreign inmates, this does not seem to be the objective of their sentence, as it can be seen on numerous occasions, that they are deported from the country upon leaving prison.⁴ This situation is therefore contrary to that which is established in the Spanish Constitution.

The inconsistency between what is established in prison regulations and what is established in immigration law is clearly reflected in some elements of prison life:

- 1) *Communication and visits.* Immigrants face a tough obstacle when trying to communicate and receive visits due to the obligation to prove existing bonds with the person with whom they wish to communicate. This can be because they lack legal residency status in the country, like the case of women arrested at the airport whilst acting as “mules” or that their fami-

⁴ In her study García-España points out that: “After a sentence has been served, the enforcement of deportation for having a criminal record in Spain is reinforced by the obligation of the prisons to inform the police of the release of those immigrants who are subject to deportation processes, so that the order can be carried out (Article 26). However, there are known cases where the coordination between the penal institutions and the police has failed, and others where deportation cannot be enforced for a number of reasons. In these cases, only the expungement of criminal records will enable the immigrant who has served time in prison to attempt reinsertion in the country.” (García-España, 2016: 5).

lies or friends do not reside in the country in which they are serving their sentence.

- 2) *Temporary leaves.* One of the requirements for these permits to be granted is proof of a certain degree of ties with the outside, something that many immigrants lack, as they tend not to have set down 'sufficient roots' (Rodríguez-Jaso, 2009: 9-10).
- 3) *Parole.* It is difficult for parole to be granted to immigrants as a result of the stringent level of requirements in terms of personal and employment guarantees. Job insecurity and a lack of a family support network make it considerably more difficult for immigrants to be granted parole.⁵ On occasions, the Parole Board will make deportation a condition of granting parole (Bodelón-González, 2007: 122).

With regards to foreign women inmates, another point to note is what some authors have referred to as "self-control as a defence against assault from penal discipline". This concept refers to the added difficulties for non-national women to not only adjust to prison discipline, as all other inmates have to, but also to quickly and necessarily adapt themselves to a series of cultural norms that are probably unfamiliar to them. This situation tends to condition the behaviour of foreign prisoners, who, in an effort to more easily adapt to prison, usually exhibit exemplary conduct. In the words of Bodelón-González: "this behaviour favours the running of the institution (...) but brings about problems for these women: little defence of their rights, stereotyping of their personality as "sweet and submissive", a need to make a greater effort to "adapt", less possibility to express anger..." (Bodelón-González, 2007: 75-76)

Some authors have pointed to the discrimination that foreign women suffer in prison as being a 'triple sentence', in reference to not only the consequences that a term in prison in itself brings about for this group but also those that derive from their status as a woman and an immigrant, enormously complicating their progression through prison (Bodelón-González, 2007: 119-120).

⁵ Some authors have alluded to the fact that not having residency is one of the leading reasons for foreign prisoners not being granted parole (Manzanos Bilbao, 2007: 156).

Penitentiary law with respect to age

The average age of the women sentenced to prison is around 35. This means that young women inmates (under 35 years old) represent approximately half of the total female prison population (Yagüe-Olmos, Cabello-Vázquez, 2005: 30), as it can be seen in Table 5.

Table 5. Female prison population by groups of age in 2016 and 2017

Age	2016	2017
From 18 to 20	15	14
From 21 to 25	235	235
From 26 to 30	468	420
From 31 to 40	1.321	1.234
From 41 to 60	1.553	1.584
More than 60	140	154
Total	3.732	3.641

Source: Own elaboration based on the data provided from the Statistical Yearbook of the Spanish Ministry of Interior

With respect to the age, as soon as a woman is 18 and commits a crime she can be sent to prison in Spain. According to penitentiary law, they should be housed in their own units, separate from the prison population older than 21. In the case of women, except those prisons that only house women, there is usually only one unit, serving to hold all women prisoners together, irrespective of age, paving the way towards new criminogenic conducts being learnt (Añaños-Bedriñana, Llorente-Moreno, Chávez-Torres, 2016: 263).

With the aim of mitigating this problem, there are several proposals focusing on education and training for young inmates. One such programme is the 'Comprehensive Intervention Programme for Young Offenders'. According to the General Secretary of Prisons (SGIP in Spanish) the programme is aimed at inmates under 25, and has several objectives: "to furnish the youth with the thinking skills necessary for a better personal and social adjustment, and improve their interpersonal skills, and their education, whilst preparing them to look for employment" (Añaños-Bedriñana, Llorente-Moreno, Chávez-Torres, 2016: 266). However, this programme falls short in several aspects with regard to gender.

Despite the dearth of studies attempting to characterize the collective of young foreign women in prison, some authors have pointed out that one of the most common complaints these women have, is the sense of injustice they feel about the disproportionality of their sentences. They feel that their sentences are too harsh given that, although they committed the crime voluntarily, they were forced into the situation through economic necessity.

Study objectives and methodology

The main objective of the research was to discover the possible impact that gender, nationality and age have on how prison life unfolds for young foreign women and to establish situations of discrimination brought about by these aspects. Our principal intention is to discover the criminal backgrounds of these women, their day to day inside the prison, their daily activities, as well as the treatment they receive from both the prison staff and the teams providing help and advice to inmates.

In June 2016, the prison in Malaga had a total inmate population of 1.135, of which 107 were women (60 convicted and 47 on remand). Inmates' average age was almost 30. Of the total female inmates, 22 were foreigners, with only 8 being under the age of 34.

This study treats crime and the situation in prison for young immigrants from a qualitative point of view. A sample of eight young immigrants⁶ between 18 and 34 years has been chosen. Every woman under 34 who was serving sentence at the prison in Alhaurin de la Torre (Malaga), either on remand or convicted, in the period that the research was undertaken, i.e. February, March, April and May 2016, was included in the sample. The interviewed foreign women inmates were mainly South Americans, half of them

⁶ Following the distinction made by María Jesús Miranda-López and Teresa Martín-Palomo between immigrants and non-national inmates based on whether or not these women have resided in the country in which they are imprisoned prior to said imprisonment (Miranda-López, Martín-Palomo, 2007), the sample includes representatives of both situations. It has been considered to be especially useful to choose a sample which includes both groups with the aim of determining whether or not the expectations of the women, after release from prison, either once the sentence has been served or, where relevant, the end of remand, would be similar or different, for example the hope of remaining in Spain or returning to home country.

from Colombia, one from Paraguay and another from Brazil. The other two women completing the sample were from Morocco and France, respectively.

Permission to access to the prison, to carry out the fieldwork was granted by the Directorate General of Penal Institutions, which allowed us access to the unique women's unit at the prison in Malaga, in order to interview each of the inmates chosen.

The interviews were open-ended, so that, once the idea of the project had been explained to women, and keeping to pre-established guidelines, it was the women themselves who reported the aspects that they considered to be most relevant, always from their own points of view and personal experience.

These interviews were twofold, the first part aiming to look more closely at the life story of the inmate, in order to determine certain demographic data (nationality, length of residency in Spain, age and ethnicity), her personal situation in country of origin, the reasons for migrating to Spain and her experience as a resident in the host country, in the case that the inmate had lived in the country before entering prison. The second part of the interview enabled the researcher to examine aspects related to the crime committed or allegedly committed, in the case of the prisoners on remand, the reasons for committing the crime and the personal perceptions that the inmates had about the sentence imposed. These aspects were dealt with before approaching the reality of prison life for these women, from their own points of view, the routine inside the prison, their day to day, work, the treatment received from the prison staff and the rest of the prisoners and the perception of discrimination as a consequence of their gender, nationality or youth. Finally, the interviewees were asked about their expectations after serving their sentences and being released from prison, their desires and life objectives.

Results

With the aim of meeting the objectives proposed and to make said presentation clearer, the results have been classified under the following headings: reasons for coming to Spain and situation in home country; procedural situation, crime and perception on judicial institutions; opinion about the treatment received in prison; programs, courses, work within prison and dis-

cipline; discrimination due to gender; discrimination due to nationality; discrimination due to age and expectations after release.

Reasons for coming to Spain and the situation in home country

The reasons that led each of these women to migrate to Spain were different. The biggest reason among the interviewees was economic, with the aim of finding a decent job, something impossible in their country of origin. This is clear in the example of one of the Paraguayan inmates who said: *"I wanted to help my parents, who were having a bad time of it in Paraguay, I wanted to earn money, doing whatever in Spain, so I could return, study and buy a house and car"*.

Others, however, came to Spain to reunite with family members who had already travelled over, such as their partners, parents, or siblings and ultimately finding work so as to escape the economic difficulties in their own country. Some insisted that they made the decision to emigrate so as to know other countries and gain personal freedom. In fact, one woman, a Brazilian, said that she had come to Spain "for a trip" and upon returning to Brazil had decided to return to live, as she preferred the lifestyle and relationships she had found in Spain. Along the same lines, a Colombian woman said that the reasons for coming to Spain had been to simply *"travel, know a new country and leave Colombia"*. Lastly, another notable case is that of a young French woman, who was not resident in Spain, but who had only come to collect a number of drugs to take back to France.

As far as the situations of these women in their home countries are concerned they are very diverse. Some had not had any economic problems, and their reasons for coming to Spain, as mentioned, were to enjoy new experiences and greater autonomy. However, other cases were of women who in their home countries lived in complicated circumstances. In the words of a 34-year-old Moroccan woman: *"I didn't work a lot in Morocco, just in my older sister's house. When I came to Spain, at 9 years old, I studied a bit, but I left soon and so I can only read well, writing is still an enormous effort for me"*.

The case of those women whose economic and employment situation was better in their home country than in Spain is striking. It is interesting to note that almost all the sample of foreigners were legally residing in Spain, with the exception of the French inmate. The majority of the immigrants had

completed higher education and some even held university degrees. Only one of the women interviewed had serious difficulties in reading and writing, which makes her an isolated case.

With regard to family background, some of the women had found it necessary to leave their children in the care of family members, in their home country, generally with their mothers or sisters. Others had come to Spain when they were younger and they did not have children at the time. Some of them had formed families here, once their economic situation allowed them to. Six of the eight foreign interviewees had children.

The procedural situation, crime and perception on judicial institutions

Six of the eight foreign young women interviewed were on remand⁷ and had been in this situation for a long time, waiting for their trials, some for more than two years. None of them had criminal records.

The majority of them was in prison for drug trafficking offences and commonly insisted that they had no idea about the criminal activity they were doing at the time, that they had not participated in it and/or blamed their partners for their current situation. A Brazilian woman insisted: "*I had been living with my husband six months; when the police arrested me I had been living four months in a flat rented in my name, and the police came to search my house and found half a kilo of cocaine. I knew nothing about the coke, I did know that he was dealing, but not that he kept it at home, I never saw him dealing from the house*". There are others though, who admit to the crime and accept that their sentence is fair and necessary. In this sense a 34-year-old Colombian woman, sentenced to six months in prison for an offence of assaulting a police officer, admitted that: "*I'd been drinking, I'd lost my bag and I fought with the police, they didn't want to identify themselves, and here I am. The sentence is fair, for rebelling, for not knowing how to hold my drink, I only have myself to blame*".

Almost all of the women have a negative opinion with regards to the treatment received when they were arrested, both from the judiciary and the police. One Colombian woman referred to the situation with the police when

⁷ García-España suggested in his study that the procedural situation of foreign inmates could be a strong disadvantage as far as benefitting from penal resources assigned for social reinsertion are concerned. The lack of roots in the country and the possibility of escape incite frequently judges to place immigrants on remand (García-España, 2012: 418-419; García-España, 2017: 19).

she was arrested in the following way: "*at the police station, they didn't even let me talk to a lawyer, like cows in a slaughterhouse they had us*".

Many claimed not to have received sufficient information from the authorities, with the consequent infringement of their basic rights as detainees. The French inmate concluded that "*the police didn't treat me badly, but I didn't speak to them. I was not informed about anything. They sent me someone who they said was a consulate translator, but it was really a policeman, I hated him on sight because he was really a policeman. They didn't tell me that I had the right to see a doctor, a lawyer, phone calls*".

Opinions about the treatment received in prison

In general, the foreign inmates find the work of the prison staff unacceptable. In the words of a French 20-year-old: "*there are two or three (prison officers) who I love, but then there are another two or three who are absolute witches because sometimes you're nothing but a piece of shit. There are times when I answer back, but always respectfully, but just the fact that you talk back to them is a problem, even just looking at them (...) I don't care. When there's a bad guard on duty, I ignore them, I don't even go up to the hatch to ask for anything, so they don't get a chance to talk to me like shit, cause just to give you an answer they take ten minutes, while they eat, and ignore you*". Some of the prisoners mention unfair treatment from the prison officials in matters concerning certain altercations between prisoners: "*the officers...some are fair, and others treat you badly just because you're foreign. I was having my breakfast, we had an argument, and the officer put us both on report, which isn't fair*".

A young 23-year-old Colombian testified: "*the guard today is good, but yesterday's no. Because they treat us badly, look down on us, tell us that we're trash. People tell you which ones are good and which no. There are some officers who don't even let us chat while we're eating, and if we do, they take our trays away saying that we come here to eat not chat. Some get it in for you and make your life a misery. There are 'snitches' who, so they get more privileges, make things up about other prisoners, so they (the officers) get it in for them, throw them off a work detail and then they (the snitch) get given the job themselves*".

Others, however, understand that the role of the prison staff is to be in charge and as such should exercise their authority, but that they do not go beyond the limits.

Programs, courses, work within the prison and discipline

Most of the foreign prisoners have taken part in a training or work program of some sort. Some, those who need to, learn Spanish, some take dance or gym classes, others take hairdressing courses, and some work (paid jobs), although the latter are few in number. One of the young foreigners worked in the prison laundry, another was in charge of the call shop, and another was in the job pool, waiting to be placed in a post.⁸

Whatever the case may be, all of the foreigners interviewed insisted that the probabilities of accessing these occupations were the same for all inmates: "*the educator is good, very fair, and doesn't distinguish between foreigners and the Spanish. The assigning of work is done very fairly*". The way of proceeding is as follows. Firstly, an application for the desired post must be submitted, after a referral by the wing's social educator, then, subject to the number of vacant posts at that moment, the inmates are assigned according to the order in which the applications have been sent. South American inmates are considered to be hardworking and polite. It is interesting to highlight here the words of a young Colombian who felt: "*the assigning of work is fair. There are more Latinos because the Gypsies do not like to do things like this, they don't even get considered because they cannot be relied on to do something, because they haven't formed the habit. I don't think they themselves even consider applying for these jobs*".

Young women said that the daily routine of the prison is: "*we get up at twenty to eight, go to breakfast at half-past eight, and at nine there are courses until one o'clock. We have lunch, return to our cells to rest, then at five we have a break. In the afternoon, we go to the destination that we've been given (it is an area of the prison that should have to be cleaned) and at half-past seven we have dinner. At nine we go back to our cells, they do the count and everyone goes to sleep at whatever time they want*". Overall, the prisoners are happy with the level of discipline in the prison, as they do not consider it to be excessive, and,

⁸ According to the information provided by the Deputy Manager of Processing, the number of women who, in 2016, took part in training and employment courses was 47. The types of training and employment courses that are on offer are hairdressing, cooking, baking, food handling, job search, and the Caixa's (a Spanish bank that carries out different social programs) *inout* program. In addition, there are the production center jobs, such as the laundry and the kitchen. The aim of the *inout* program is to contribute to the social reintegration and employment integration of the inmates, from the starting point of an individualized plan lasting between six and ten months.

furthermore, they understand that it is the only way to prevent problems and ensure peaceful coexistence.

Perception of discrimination due to gender

It is interesting to note that most of the foreign female prisoners consider the men to have more advantages in the prison in quite a range of situations, although it is fair to say that this is not always conceptualized by them as discrimination. In general, the women inmates do not know how the men's units function, as they do not usually come into contact with them. Having said that, the women insist that they know for a fact that the men are classified into various units whilst they have to share unit, where they all live together. They consider this to be unfair, or even discriminatory because it can be seen as benefitting the men and results in a more difficult coexistence for the women. According to a young French woman: "*(in the male units) they each have their own place, here in women's, we are all together and there, no. Here you have from the biggest junkie to the biggest saint, together*". One Colombian woman affirmed that: "...*the fact that there is only one wing is terrible because there are always people who have a screw loose and shouldn't be in with the rest. They cause problems.*"

It can be seen that the conditions inside the prison, in themselves, are a discriminatory factor when compared to the men, as the women are housed in spaces that are not adapted to their needs (Agudo-Arroyo, 2012: 82).

The idea that discrimination is due to gender is not shared by all the inmates. Some see the disciplinary measures applied in both the men's and women's units as being the same and even go so far as to criticize the behaviour of the latter, blaming them for the difficulties and quarrels caused by living in close quarters. Along these lines the following observation by one of the female inmates is extremely interesting: "*the men's unit is completely different from the women's. I'd love to be a man in prison. They don't fight over every little thing. In the women's wing there is a fuss over everything, over the phone, over the shower... trouble over the prison staff causes many fights and the women are always shouting and the men no. Women are more piggish than men. The women's wing is dirtier than the men's, in the women's you find shit in the shower, the women's is a lot noisier and the men's no. They took us to see the new men's wing and everything was much cleaner there than the women's. I don't know why*

as I think they have the same rules as us, but I reckon they aren't as dirty. Here the women throw butts on the floor and they don't. They have mobiles, USBs...they have a normal life.”⁹

With regards to the courses on offer to the inmates at the prison, the foreign women interviewed, in the main, believe they are quite gendered given that they are focused on aesthetics and domestic chores. One inmate said: *“I think that there is discrimination in the courses compared to the men's. In the bakery and on the building course there are very few women, whilst in hairdressing, there are only women. In the laundry there are five men and three women.”*. One Paraguayan inmate expressed the opinion that: *“we don't have much to do with the men, there are only five or six in the school, but we get on. The men can have more work on offer than us.”*.

Perception of discrimination due to nationality

The shortcomings in adapting to the needs of the female collective in the running of the prison affect female inmates in general and the “non-national” women in particular (Agudo-Arroyo, 2012: 89).

When we use the term discrimination in the context of prison, in relation to female foreign inmates, following the proposal of Bodelón-González, we are talking about “infringement of rights that arise and which specifically affect the non-national female prisoners. The particularity of this discrimination is twofold: firstly, in some cases it is a question of an unequal treatment and limitations on rights that only occur in the case of the immigrants; secondly, on other occasions it is seen in the inequality that all the women suffer from, but is particularly severe in the case of the non-nationals.” (Bodelón-González, 2007: 114).

With respect to this point, there is a wide range of different opinions among the women interviewed. Some of the foreign inmates maintain that there is absolutely no discrimination on the part of the prison because of their nationalities. In fact, they even go so far as to claim that nationality represents an advantage to them, as they feel they are paid more attention, and their

⁹ Along the same lines, in their study on female immigrant inmates, Martínez-Lirola and Jiménez-Bautista pointed out that on occasions the women think that the men receive much stricter treatment in prison. Some even confirm certain stereotypes of women as being “gossipy”, and blame this as being at the root of the difficulties in living together within the unit (Martínez-Lirola, Jiménez-Bautista, 2015: 12).

group is the one that undertakes the most training and employment courses. Others attest to a certain level of discrimination on behalf of the staff responsible for watching over and controlling them, but never from the social workers and educators. Referring to this, a Brazilian woman stated: "*there is one officer who is very fair. Then there is another who is very discriminatory, she even lets the Spanish jump the queue for the phone.*". Another 26-year-old Colombian inmate affirmed that: "*some of the staff are racist. Some are interested in your culture and customs, but others look at you gone off. It's as if they will always favour the nationals over the immigrants, like in the courses or jobs... they will always recommend the nationals more. Even when it comes to clothes they tell us: 'you deal drugs so you can get yourselves tit and jobs', 'you wear skin-tight clothes to show off your curves'. I've heard that from both staff and inmates.*". Another inmate explained the favouritism of staff towards nationals in the following terms: "*not even the staff like Latinas, even though most of them are Colombians themselves. I've seen it in some of the fights between Gypsies and Brazilians. A Colombian accidentally spilt coffee on a Gypsy who 'cagó en sus muertos'* [literally to shit on your dead – an extremely strong, provocative insult in Spanish], *a Brazilian stood up for her, calling her [the Gypsy] rude and the Gypsy girl threw hot coffee over her, the officer who was there got angry at the Gypsy but another officer, who hadn't seen any of it, and who always takes the side of the Gypsies said they'd attacked each other.*".

When faced with these types of situations and unequal treatment on the part of the prison staff, there arises greater solidarity among the foreign inmates, which can even lead to them avoiding contact with the national inmates to prevent conflict.

Perception of discrimination due to age

As far as the factor of age is concerned, none of the foreign inmates believes there exists discrimination or unequal treatment due to their youth. In the words the 31-year-old Paraguayan inmate: "*there is no discrimination because of age, there are women of all ages here. Here the only difference is who is working or not.*". The young French inmate insisted "*if the staff like your face, it doesn't matter what age you are*".

The only difference with regard to age occurs in the relational dynamics of the inmates, in which the youngest tend to help the older ones. In this

sense, another inmate pointed out that the youngest women tend to look out for the oldest, and tend to take on the cleaning duties for them.

Expectations after release

Many of the immigrants wish to remain in Spain after their release, many dreams of getting a job, or even, starting their own business. However, their greatest desire is to be reunited with their children and never be separated from them again. The Moroccan woman interviewed said: "*the first thing I want is to be with my people and my little girl, to enjoy being with them and start afresh without this weight on my shoulders*". This is entirely logical, given that most of them have ties to the country and in general this is where their children and families are.

A clear lack of concern can be observed among the inmates, especially those on remand, about the possibility of their deportation in accordance with Article 57.2 of the Organic Law 4/2000, 11th of January concerning the rights and freedoms of foreigners in Spain and their social integration. Only one inmate, who was serving a sentence of fewer than six months was extremely worried about the possibility of being deported back to her country, as she really wanted to stay and continue her life project in Spain.

Conclusions

Based on the results of the research presented here, it can be concluded that female immigrants come to the host country with principally economic goals, and occasionally, commit crimes in order to reach them. Similar to Castillo-Algarra and Ruiz-García (2010), the present study has found a certain degree of relationship between the crime committed and the place of origin. In the case of South American women, drug trafficking is more common; normally they are part of criminal organizations dedicated to this type of activity. Moreover, for most of them it is the first time they are in prison. Another characteristic that frequently appears in the case of young immigrants is their involvement in the criminal activity of their spouses, of which they are completely unaware, and find themselves having to assume equal responsibility of these acts when they are arrested, together with their partners.

With regards to the situation inside the prison, although there is a myriad of opinions among the inmates in the sample, a certain degree of discrimination based on gender and immigration can be detected, although no discrimination due to their youth can be determined. In relation to the first factor, it is necessary to highlight that the difficulties inherent to the structural aspects of women's prisons, like that of Malaga, where there is no internal division of the female population has a criminogenic effect and is enormously detrimental to the coexistence. On the other hand, as other authors, such as Agudo-Arroyo (2012) have noted, it is true to say that prison tends to replicate traditional gender roles in the employment and training on offer.¹⁰

With regard to immigration, it can be seen that great difficulties, affecting the women, arise as a direct result of this second factor. The specific needs of the immigrant collective, such as difficulties with the language, cultural differences, and diverse life projects are not dealt with, but they should be. Moreover, a difference has been observed in the treatment of prisoners on the prison staff's part depending on the origins of the inmates, which represents an added level of hostility in the unfolding of prison life for the foreign woman. It is important to recognize the fact that discrimination against this collective cannot only arise from 'equal treatment' but also in consequence of 'unequal treatment'. In the words of Bodelón-González "...discrimination is not only when you treat equals as different but also when you treat people from diverse backgrounds as the same" (Bodelón-González, 2007: 119).

As far as age is concerned, it has been determined that although these young women are unaware of any discriminatory situation due to age, it cannot be categorically ruled out that there is no indirect discrimination, due to the lack of focus on the specific needs of the youngest women.

To summarize, the creation of programs and interventions focusing on the specific requirements of the female prison population, as well as the female immigrant and young woman, are absolutely necessary to encourage social inclusion. It is important to ensure that after their release, they

¹⁰ In this sense, Acale-Sánchez noted that there continues to exist fixed gender roles that are reinforced in the penal environment, where women have fewer privileges than men. There is also a total lack of programs adapted specifically to women, and the employment and training offered is based on the traditional role of the woman. As Acale-Sánchez has affirmed: "It serves no purpose to decry domestic violence as the most brutal expression of discrimination that women suffer from, if at the same time the treatment programs on offer are gendered and not at all egalitarian" (Acale-Sánchez, 2015a: xx).

are able to build life projects based on personal autonomy, the capacity of decision making, and above all, far from criminal behaviour. According to Agudo-Arroyo, the inadequacy of penitentiary laws could be due to a lack of understanding as to the specific needs of young women foreigners in prison (Agudo-Arroyo, 2012: 89).

As for the limitations of the present study, it should be noted that there are certain conditions at the Malaga prison that may affect the results of a study like the one presented here. These include the fact that there is only one unit for all women prisoners, which favours discrimination, the limited resource materials, or the fact that it is a prison with a predominant number of prisoners on remand. Thus, it is important to continue along the same lines of the present study and apply it to other Spanish prisons where female immigrants are serving sentences, with the aim of discovering whether they are also affected by the same discriminatory situations. If this should be confirmed, then it would be imperative to raise awareness among the political class as to the necessity of providing sufficient funding to finally reform the legislation. It will also be necessary to carry out an in-depth study of the law to analyze its suitability to address the needs of certain, especially vulnerable, collectives, like the one discussed in the present study.

References

- Acale-Sánchez, M. (2015a) Introducción. In: In: M. Acale-Sánchez, R. Gómez-López (eds.) *Derecho Penal, Género y Nacionalidad. Proyecto I+D Igualdad y Derecho Penal: El Género y la Nacionalidad como Factores Primarios de Discriminación*. Granada: Comares, pp. xvii-xxiii.
- Acale-Sánchez, M. (2015b) Igualdad y Derecho Penal Desde un Punto de Vista Epistemológico: El Género y la Nacionalidad como Factores Primarios de Discriminación: Introducción. In: M. Acale-Sánchez, R. Gómez-López (eds.) *Derecho Penal, Género y Nacionalidad. Proyecto I+D Igualdad y Derecho Penal: El Género y la Nacionalidad como Factores Primarios de Discriminación*. Granada: Comares, pp. 79-107.
- Acale-Sánchez, M. (2015c) La Vis Atractiva del Derecho Penal para las Mujeres Inmigrantes The attractive vis of criminal law for immigrant women in Spain. In: M. Acale-Sánchez, R. Gómez-López (eds.) *Derecho Penal, Género y Nacionalidad. Proyecto I+D Igualdad y Derecho Penal: El Género y la Nacionalidad como Factores Primarios de Discriminación*. Granada: Comares, pp. 283-306.

Anabel I. Cerezo, María Izco Young Foreign Women in Prison: A Case Study in Malaga Prison

Bodelón-González, E. (2007) Mujer Inmigrante y Sistema Penal en España. La Construcción de la Desigualdad de Género en el Sistema Penal. In: E. Almeda-Samaranch, E. Bodelón-González (eds.) *Mujeres y Castigo: Un Enfoque Socio-jurídico y de Denero*. Madrid: Dykinson Sl, pp. 105-132.

Cerezo, A. I. (2015) La Aplicación de las Reglas de Bangkok a la Normativa Penitenciaria Española. In: M. Acale-Sánchez, R. Gómez-López (eds.) *Derecho Penal, Género y Nacionalidad. Proyecto I+D Igualdad y Derecho Penal: El Género y la Nacionalidad como Factores Primarios de Discriminación*. Granada: Comares, pp. 25-44.

Manzanos-Bilbao, C. (2007) Vivencias y Percepciones de las Mujeres Presas de su Discriminación en las Cárcellos Ubicadas en el País Vasco. In: E. Almeda-Samaranch, E. Bodelón (ed.) *Mujeres y Castigo: Un Enfoque Socio-jurídico y de Denero*. Madrid: Dykinson, pp. 133-162.

Miranda-López, M. J., Martín-Palomo, M.T. (2007) Mujeres no nacionales en prisión In: E. Almeda-Samaranch, E. Bodelón-González (eds.) *Mujeres y Castigo: Un Enfoque Socio-jurídico y de Denero*. Madrid: Dykinson, pp. 187-210.

Parella-Rubio, S. (2003) *Mujer, Inmigrante y Trabajadora: La Triple Discriminación*. Barcelona: Anthropos.

Porro-Gutiérrez, J. (2015) Presentación del Estudio de Campo. In: M. Acale-Sánchez, R. Gómez-López (eds.) *Derecho Penal, Género y Nacionalidad. Proyecto I+D Igualdad y Derecho Penal: El Género y la Nacionalidad como Factores Primarios de Discriminación*. Granada: Comares, pp. 11-23.

Internet sources

Agudo-Arroyo, Y. (2012) Desigualdades Implícitas y Sentidas por Mujeres Extranjeras en Centros Penitenciarios Españoles. In: *Estudio Sobre Discriminación en el Ámbito Penitenciario: Extranjeras en las Prisiones Españolas*. Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad y Instituto de la Mujer, pp. 79-112. Available at: http://www.inmujer.gob.es/areasTematicas/estudios/estudioslinea2012/docs/Estudios_discriminacion_penitenciaro_.pdf, page accessed 12.7.2019.

Añaños-Bedriñana, F. T., Llorente-Moreno, L., Chávez-Torres, M. (2016) Educación y Reincisión de los Jóvenes en Prisión. *Revista de Educación Social*, 22, pp. 262-277. Available at: <http://www.eduso.net/res/22/articulo/educacion-y-reinsercion-de-los-jovenes-en-prision-education-and-rehabilitation-of-young-people-in-prison>, page accessed 12.7.2019.

Castillo-Algarra, J., Ruiz-García, M. (2010) Mujeres Extranjeras en Prisiones Españolas. El Caso Andaluz. *Revista Internacional de Sociología*, 2, pp. 453-472. doi: 10.3989/

ris.2008.05.15. Available at: <http://revintsociologia.revistas.csic.es/index.php/revintsociologia/article/view/331>, page accessed 12.7.2019.

Domingo-Pérez, C. (2008) La Inmigración Femenina en España y las Relaciones de Género SEMATA. *Social Sciences and Humanities*, 20, pp. 71-92. Available at: https://minerva.usc.es/xmlui/bitstream/handle/10347/4521/pg_071-092_semata20.pdf?sequence=1, page accessed 12.7.2019.

García-Cortázar, M. L., Agudo-Arroyo, Y., Frutos-Balibrea, L., Gutiérrez-Brito, J., del Val-Cid, C., Viedma-Rojas, A., Yagüe-Olmos, C. (2012) Introduction, objectives and methodology. In: *Estudio Sobre Discriminación en el Ámbito Penitenciario: Extranjeras en las Prisiones Españolas*. Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad y Instituto de la Mujer, pp. 5-12. Available at: http://www.inmujer.gob.es/areasTematicas/estudios/estudioslinea2012/docs/Estudios_discriminacion_penitenciario_.pdf, page accessed 12.7.2019.

García-España, E. (2012) Las Otras Poblaciones Presas: Mujeres y Extranjeros. *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 7, pp. 407-422. Available at: <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv/bibliuned:revistaDerechoPenalyCriminologia-2012-7-2140/Documento.pdf>, page accessed 12.7.2019.

García-España, E. (2016) La Expulsión como Sustitutivo de la Pena de Prisión en El Código Penal de 2015. De la Discriminación a la reinserción? *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 18-07, pp. 1-31. Available at: <http://criminet.ugr.es/recpc/18/recpc18-07.pdf>, page accessed 12.7.2019.

García-España, E. (2017) Extranjeros Sospechosos, Condenados y Excondenados: Un Mosaico de Exclusión. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 19-15, pp. 1-28. Available at: <http://criminet.ugr.es/recpc/19/recpc19-15.pdf>, page accessed 12.7.2019.

IOÉ Collective (2000) La Inmigración Extranjera en España, 2000. In: E. Aja, F. Carbonell, J. Funes, I. Vila (ed.) *La Inmigración Extranjera en España. Los Retos Educativos*. Colección Estudios Sociales. La Caixa Foundation, pp. 13-68. Available at: https://obrasociallaica.org/documents/10280/240906/es01_esp.pdf/32afb082-ba4b-4cdb-8fce-e5ae99935013, page accessed 12.7.2019.

Jiménez-Bautista, F. (2015) Seguridad y Migraciones: Las Mujeres Extranjeras en las Prisiones Españolas. *Revista Internacional de Ciencias Sociales Interdisciplinarias*, 2, pp. 195-205. Available at: <https://journals.epistemopolis.org/index.php/csociales/article/view/789>, page accessed 12.7.2019.

Martín-Palomo, M. T. (2006) Mujeres Extranjeras en Prisión. In: H. Apurtuz (ed.) *Mujeres Migrantes, Viajeras Incansables. Monográfico Sobre Género e Inmigración*.

Anabel I. Cerezo, María Izco Young Foreign Women in Prison: A Case Study in Malaga Prison

Bilbao: Lanconi SP, pp. 25-40. Available at:http://centroderecursos.alboan.org/ebooks/0000/0400/12_HAR_MUJ.pdf, page accessed 12.7.2019.

Martínez-Lirola, M., Jiménez-Bautista, F.(2015) La Realidad de las Mujeres Inmigrantes en las Prisiones Españolas a Través de su Discurso: Ejemplos de Violencia, Marginación y Reirserción Frustrada. *Revista Nuevas Tendencias en Antropología*, 6, pp. 1-20. Availabe at:<http://www.revistadeantropologia.es/Textos/N6/La%20realidad%20de%20las%20mujeres%20inmigrantes.pdf>, page accessed 12.7.2019.

Micolta-León, A. (2006) Inmigración Femenina en España. *Revista Colombiana de Trabajo Social*, 20, pp. 147-177. Available at: <http://bdigital.unal.edu.co/45754/1/Inmigracionfemeninaenespana.pdf>, page accessed 12.7.2019.

Miranda-López, M. J., Martín-Palomo, M.T., Vega-Solís, C. (2003) Mujeres Inmigrantes en Prisión: Articulación de las Políticas Penales y de Extranjería en el Contexto de la Unión Europea. *Cuadernos de trabajo del Instituto de Investigaciones Feministas*, 3, pp. 1-33. Available at: https://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/14660?show=full#prev_iew, page accessed 12.7.2019.

National Institute of Statistics (Instituto Nacional de Estrandistica) (2018) *Demography and population. Municipal Register, Population by Municipality, Continuous Register Statistics*. Available at: https://www.ine.es/dyngs/INEbase/en/operacion.htm?c=Estadistica_C&cid=1254736177012&menu=resultados&secc=1254736195461&idp=1254734710990, page accessed 12.7.2019.

Ribas-Mateos, N., Martínez, A. (2003) Mujeres Extranjeras en las Cárcel EspaÑolas. *Revista Sociedad y Economía*, 5, pp. 65-80. Available at: <https://www.redalyc.org/pdf/996/99617828003.pdf>, page accessed 12.7.2019.

Rodríguez-Jaso, C. (2009) *La Triple Condena: Mujeres Extranjeras en la Cárcel de Teixeiro*. Master's degree thesis, University of La Coruña. Avilabe at: https://ruc.udc.es/dspace/bitstream/handle/2183/16655/RodriguezJaso_Cora_TFM_2009.pdf?sequence=2, page accessed 12.7.2019.

Suárez-Navaz, L. (2004) Transformaciones de Género en el Campo Transnacional. El Caso de Mujeres Inmigrantes en España. *Revista de Estudios de Género: La Ventana*, 2, pp. 293-331. Avilabe at: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6062250>, page accessed 12.7.2019.

Yagüe-Olmos, C., Cabello-Vázquez, M. I. (2005) Mujeres Jóvenes en Prisión. *Revista de Estudios de Juventud*, 69, pp. 30-48. Available at: http://www.injuve.es/sites/default/files/revista69_articulo2.pdf, page accessed 12.7.2019.

ANABEL I. CEREZO*

MARÍA IZCO

Mlade žene stranog porekla u zatvoru: Studiјa slučaja zatvora u Malagi

Rad ima za cilj predstavljanje rezultata kvalitativnog istraživanja o položaju mlađih migrantkinja u zatvoru u Malagi, nastojeći da prikaže da li one sebe smatraju žrtvama nekog oblika diskriminacije. Glavni cilj je da se prikažu rezultati o njihovom životu pre dolaska u zatvor, njihovom kriminalnom ponašanju, iskustvima u sudskom procesu i njihovim svakodnevnim aktivnostima u zatvoru, kao i o postupanju zatvorskog osoblja prema njima. Pored toga, u radu se nastoji objasniti kakva očekivanja imaju ove mlade žene o budućnosti nakon otpuštanja iz zatvora. U zaključnom delu rada se ukazuje na komplikovanu situaciju sa kojom se suočavaju žene u zatvoru u Malagi, posebno kada se uzme u obzir njihove godine starosti i migrantski status, koji dodatno otežavaju njihov položaj.

Ključne reči: zatvor, diskriminacija, žene, imigrantkinje, uzrast, Španija.

* Dr Anabel I. Cerezo je vanredna profesorka Univerziteta u Malagi, Španija i direktorka Andaluzijskog međuniverzitetskog instituta za kriminologiju. E-mail: aicerezo@uma.es.

* María Izco je doktorandkinja na Odeljenju za javno pravo, Univerzitet u Malagi. E-mail: maria.izco@uma.es.

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 3, str. 263-288

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1903263D>

Originalni naučni rad

Primljeno: 5.9.2019.

Odobreno za štampu: 23.12.2019.

Nevidljive žrtve neetičkog izveštavanja dnevne štampe o suicidu u Srbiji

MIRJANA DOKMANOVIĆ*

Predmet ovog rada je analiza načina na koji se dnevna štampa u Srbiji bavi prikazivanjem suicida i nivoa poštovanja Kodeksa novinara Srbije. Cilj rada je da se prikažu rezultati istraživanja o načinu izveštavanja o slučajevima suicida u elektronskim izdanjima osam dnevnih listova sa nacionalnom pokrivenošću. Uzorak su činila 223 teksta koja su objavljena u periodu od 1. januara do 30. septembra 2018. godine. Metodama kvantitativne i kvalitativne analize medijskog sadržaja je utvrđeno da od osam uzorkovanih glasila, samo dva poštuju Kodeks. Etički principi su prekršeni u 147 (65,9%) tekstova, od čega je u 40 članaka pisano o suicidu dece i maloletnika. Analizom pravnog i institucionalnog okvira je utvrđeno da u Srbiji postoje mehanizmi za zaštitu prava osoba o kojima se piše. I pored toga, članovi porodica lica koja su izvršila suicid, nevidljive žrtve neetičkog izveštavanja medija, veoma retko se odlučuju da traže zaštitu svojih prava. Analiza žalbenih postupaka pred Komisijom za žalbe Saveta za štampu u periodu od 2011. do 2019. godine je pokazala da su se Komisiji ovim povodom obratila svega tri oštećena lica.

Ključne reči: Kodeks novinara Srbije, medijsko izveštavanje o suicidu, nevidljive žrtve, prevencija suicida, suicid, Srbija.

Uvod

Suicid je ozbiljan društveni i zdravstveni problem (Vještica, 2009) koji zaukljija pažnju širokog kruga subjekata, od psihologa, zdravstvenih i socijalnih

* Dr Mirjana Dokmanović je naučna saradnica u Institutu društvenih nauka, Beograd.
E-mail: mdokmanovic@idn.org.rs.

radnika, do vlada, zakonodavaca i međunarodnih organizacija, kao što je Svet-ska zdravstvena organizacija. Prema podacima ove organizacije, svake godine oko 800 hiljada ljudi u svetu samovoljno oduzme sebi život. Procenjuje se da se na svaki izvršeni suicid može računati dvadeset lica koja su pokušala da ga izvrše, dok je suicid treći po redu najčešći uzrok smrti mladih između 15 i 19 godina (World Health Organization, 2019). Prevencija suicida, stoga, treba da bude prioritet javnog zdravlja, kako na globalnom tako i na nacionalnom nivou.

Ova problematika je prisutna i u Republici Srbiji. U 2018. godini Srbija je po stopi suicida od 15,6 na 100000 stanovnika bila na 26. mestu od 183 države (World Population Review, 2019). Unazad deset godina, u periodu od 2009. do 2018. godine, ukupno je 11398 lica izvršilo suicid, od kog broja 949 u 2018. godini. Pri tome, od ukupnog broja umrlih od posledica suicida, 108 je imalo između 15 i 19 godina, a čak četrnaestoro je bilo mlađe od 15 godina (Republički zavod za statistiku, 2019). U proseku, svakih osam sati jedan građanin/građanka Srbije oduzme sebi život. Muškarci se tri puta češće od žena odlučuju na ovaj korak. Centru „Srce“, organizaciji koja se bavi pružanjem emotivne podrške osobama u krizi, godišnje se obrati za pomoć između 4000 i 5000 ljudi, a svakim danom je sve više mladih (Vasić, 2018).

Mnogi od slučajeva suicida nađu se na stranicama i sajtovima medija, naročito kada su izvršeni na javnom mestu (na primer, skokom sa visokospratnice ili mosta), na posebno uznemiravajući način (na primer, pištoljem ili vešanjem) ili kada su u pitanju deca i maloletnici. Trauma i bol koju proživljavaju članovi porodice nastradale osobe se uvećava ukoliko je suicid predstavljen senzacionalistički, bez pijeteta i poštovanja dostojanstva i privatnosti ljudi o kojima se piše. Istraživanje o načinu izveštavanja medija u Srbiji o ovim događajima sprovedeno 2009. godine je pokazalo da do svih čitalaca dnevnih novina svakih nekoliko dana dospe bar po jedan natpis o ovoj temi, a da mediji veoma često koriste podatke iz vrlo nepouzdanih i nezvaničnih izvora (Jerkov, 2009).

Na problematiku nepoštovanja pijeteta i dostojanstva lica koja su izvršila suicid od strane medija ukazuju zdravstveni radnici, psiholozi i udruženja koja se bave prevencijom suicida (na primer, Centar „Srce“), kao i sami novinari (Nezavisno društvo novinara Vojvodine, 2009; Šesterikov, 2018). Februara 2019. godine novinarka Anne Marie Ćurčić, koja je kao majka i sama pretrođeno doživela sličnu tragediju, zatražila je od državnih organa da preuzmu mere radi zaustavljanja ovakve prakse: „Postoji li interes javnosti da zna svaki detalj samoubistva nekog nepoznatog tinejdžera ili je prostо reč o beskru-

puloznoj borbi za čitanost u kojoj se ne biraju sredstva, pa pojedini mediji istražuju, nekad i široj javnosti nepoznatu, porodicu u kojoj se dogodila tragedija, pedantnije i upornije nego što to čine kad je reč, recimo, o zloupotrebama političara?" (Vesić, 2019). Novinarka je otvorenim pismom premijerki Vlade Republike Srbije, Ani Brnabić, ukazala na nedopustivost takvog načina izveštavanja i pitala šta će država preduzeti po pitanju razvijanja sistema specijalizovane podrške ne samo osobama sa mentalnim poteškoćama, već i porodicama koje su doživele gubitak zbog suicida (Prva TV, 2019). Premijerka je odgovorila da stoji na raspolaganju za razgovor na tu temu, „ali sve i da Vlada usvoji Nacionalnu strategiju za prevenciju suicida, problem i dalje ostaje u medijima, odnosno njihovom načinu izveštavanja o tome" (Vesić, 2019).

Predmet ovog rada je analiza načina na koji se dnevna štampa u Srbiji bavi prikazivanjem suicida i nivoa poštovanja Kodeksa novinara Srbije. Osnovno polazište je da način izveštavanja o ovim tragičnim događanjima zavisi od uređivačke prakse medija. Kako bi se došlo do saznanja o tome na koji način dnevni listovi u Srbiji izveštavaju o suicidu, sprovedeno je istraživanje, koje je imalo za cilj da se dođe do saznanja da li prilikom izveštavanja o tim situacijama mediji poštuju pravila Kodeksa novinara Srbije i, posebno, kako izveštavaju o suicidu dece i maloletnika. Uz to, cilj istraživanja je bio i da se ustanovi da li novinari i urednici u Srbiji imaju na raspolaganju jasne smernice o načinu izveštavanja o suicidu, kao i kakav je pristup pravnoj zaštiti oštećenih lica u slučaju neetičkog i neprofesionalnog izveštavanja. Istraživanje se sastojalo iz dva dela: 1) prikupljanja i kvalitativne analize dostupnog pisanih materijala (studija, stručne literature, propisa i izveštaja, kao i odluka i drugih relevantnih dokumenata nadležnih tela: Saveta za štampu, Komisije za žalbe Saveta za štampu, Udruženja novinara Srbije, Nezavisnog udruženja novinara Srbije i Nezavisnog društva novinara Vojvodine), i 2) empirijskog istraživanja o načinu prikazivanja suicida u dnevnoj stampi u Srbiji.

Cilj rada je da se prikažu i analiziraju rezultati istraživanja. U prvom delu rada dat je pregled rezultata istraživanja o uticaju medijskog izveštavanja o suicidu, pravnog i institucionalnog okvira zaštite dostojanstva ličnosti i privatnosti u Republici Srbiji i etičkih standarda profesionalnog postupanja novinara. U drugom delu rada dat je prikaz metodološkog okvira i rezultata istraživanja o načinu izveštavanja dnevne štampe o suicidu u Srbiji, potom pregled žalbenih postupaka pred Savetom za štampu pokrenutih zbog načina izveštavanja o suicidu i zaključak.

Uticaj medijskog izveštavanja o suicidu

Izveštavanje o suicidu u medijima je izuzetno osetljiva problematika s obzirom da je reč o prikazivanju smrti i možda najtragičnijem načinu da se okonča nečiji život. Neadekvatno i senzacionalističko prikazivanje suicida je identifikovano kao jedan od faktora rizika ranjivosti i sklonosti ka suidicalnom ponašanju (World Health Organization, 2014: 3). Na osnovu niza studija o ovoj problematici, Svetska zdravstvena organizacija je zaključila da od načina kako će mediji prikazati suicid zavisi da li će imati preventivni ili podsticajni efekat na depresivna lica i osobe sa suicidalnim preokupacijama (Svetska zdravstvena organizacija, 2005: 1-3). Ponavljanje, senzacionalističko i dugoročno izveštavanje o suicidu doprinosi „Verterovom efektu”¹. Studije dokazuju da ono što povećava suicidno ponašanje nije medijski izveštaj o suicidu *per se*, nego određeni *način* izveštavanja (kurziv autorke). Istraživanje američkog sociologa Phillipsa bilo je prvo koje je potvrdilo da postoji veza između načina novinskog izveštavanja o suicidu i njegove učestalosti u određenoj sredini, a naročito ako se radi o poznatoj javnoj ličnosti (Phillips, 1974). Ovakav nalaz su potvrdile i druge kasnije studije (Ziesenis, 1991; Martin, 1998; Stack, 2002). Sa druge strane, studije slučajeva u Austriji i Švajcarskoj o odgovornom izveštavanju, uz poštovanje smernica za etičko pisanje, pokazuju da mediji mogu doprineti padu stope izvršenih i pokušanih suicida (Center, A. P. P, 2001: 2; Stack, 2002: iv31-iv32).

Australijski Hunter Institut za mentalno zdravlje (Norris, Jempson, Bygrave, 2006: 15) preporučuje medijima da se pridržavaju sledećih principa: 1) o suicidu se ne izveštava osim ako je to u javnom interesu; 2) u slučaju da se izveštava, to se mora uraditi umereno; 3) treba izbeći izveštavanje o detaljima načina izvršenja i 4) izveštavati sa posebnom obazrivošću radi prevencije imitiranja suicida. Brojni su razlozi za poštovanje ovakvih standarda. Mediji imaju pravo i slobodu da izveste o suicidu, ali to treba da čine umereno. Slučaj može da bude vest za javnost ako se radi o javnoj ili poznatoj ličnosti. Ipak, i tu treba biti oprezan, jer je dokazano da prikazivanje suicida poznatih ličnosti ima posebno snažan uticaj na mlade i podsticaj da imitiraju svoje „uzore” (Stack, 2000; Etzersdorfer, Voracek, Sonneck, 2004; Svetska zdravstvena organizacija, 2005: 3).

¹ Pod „Verterovim efektom“ se podrazumeva sindrom oponašanja samoubistva nazvan po junaku Geteove priče „Jadi mladog Vertera“. Ubrzo posle njenog objavljinjanja 1774. godine, u Evropi je zabeležena povećana stopa suicida mladića koji su kopirali metod Geteovog junaka da oduzmu sebi život (Svetska zdravstvena organizacija, 2005: 1-2).

I pored toga što uticaj medijskog predstavljanja slučaja suicida na porodicu i bliska lica nastradale osobe nije dovoljno istražen, opšta je ocena da njihova trauma zbog tragičnog gubitka može da traje godinama, a naročito teške posledice ima na osetljivu psihu dece. Novinarka Anne Marie Ćurčić, koja je i sama preživela ovakvu tragediju, u svom obraćanju javnosti je istakla: „Znaju li (novinari) da članovi porodice kad natrče na takav tekst ponovo preživljavaju tu tragediju? Nemoguće je opisati taj osećaj. To je svesno ugrožavanje života članova porodica koje su izgubile svog bližnjeg na taj način” (Vesić, 2019). Zbog dalekosežnih posledica na mentalno zdravlje ovih lica, Svetska zdravstvena organizacija ističe da reportaže treba da uzimaju u obzir uticaj koji suicid ima na njih u smislu stigme i psihičke patnje. Stanje traume ovih nevidljivih žrtava suicida se može produžiti i intenzivirati ukoliko su ovaj tragični događaj mediji izneli u javnost bez poštovanja dostojanstva i privatnosti ljudi o kojima pišu (Svetska zdravstvena organizacija, 2005: 7). Time se članovi porodice i bliska lica nastradale osobe dodatno viktimiziraju postajući nevidljive žrtve neprofesionalnog medijskog tretmana.

Polazeći od nalaza studija, Svetska zdravstvena organizacija ocenjuje da je u cilju prevencije od ključne važnosti da mediji izveštavaju na odgovarajući, tačan i potencijalno pomažući način, te tako spreče tragičan gubitak ljudskih života suicidom (Svetska zdravstvena organizacija, 2005: 4). Stoga, ova organizacija nalaže izbegavanje senzacionalističkog pisanja, objavljivanja fotografija osoba koje su izvršile suicid i mesta na kojem je izvršen, kao i detalja o upotrebljenom metodu. Preporuka je da se o slučaju suicida ne izveštava, a ukoliko se donese odluka da se to ipak uradi, nalaže se korišćenje autentičnih i pouzdanih izvora informacija, oprez u objavljivanju podataka, izbegavanje senzacionalizma i detaljnog opisa upotrebljenog metoda. Đukić Dejanović i Mihajlović (2016) dodatno preporučuju da se u tekstu jasno predstavi da je suicid rezultat složene međuzavisnosti više činilaca, a uz vest o tome uvek je neophodno navesti dostupne službe pomoći sa njihovim adresama i brojevima telefona. Zbog osetljivosti ove problematike u mnogim zemljama asocijacije medija su definisale posebne smernice i standarde o izveštavanju o suicidu i kontinuirano organizuju obuke novinara (Norris, Jempson, Bygrave, 2006). U Republici Srbiji ovakve smernice je formulisao i objavio Centar „Srce“ (Stojičić, 2009). Uz to, ova volonterska organizacija, koja se bavi prevencijom suicida, je 2009. godine realizovala projekat „Antistigma – mediji, mentalne bolesti i samoubistvo“ u okviru kojeg je objavila publikaciju i analizu načina medij-

skog prikazivanja suicida i organizovala seminar za novinare/ke i studente/kinje novinarstva sa ciljem da ih informiše i edukuje o načinu izveštavanja o suicidu (Bibić, Jerkov, 2009).

Pravni i institucionalni okvir zaštite dostojanstva ličnosti i prava na privatnost

Zakonodavni okvir

Prema Ustavu Republike Srbije,² „ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno i svi su dužni da ga štite“ (čl. 23, st. 1). Pravna i sudska zaštita ljudskog dostojanstva i privatnosti u medijskim sadržajima u dnevnoj stampi regulisana je Zakonom o javnom informisanju i medijima³. Zakon u članu 4 garantuje slobodu javnog informisanja bez podleganja cenzuri, no ova sloboda nije apsolutna. Ona je ograničena posebnim obavezama navedenim u Poglavljima XI i XII koje mediji treba da poštuju radi zaštite maloletnika, dostojanstva i privatnosti ličnosti o kojima pišu. Zakon u članu 79 štiti dostojanstvo ličnosti i prava na autentičnost i precizira da dostojanstvo obuhvata čast, ugled i piletet, što znači da Zakon štiti dostojanstvo ličnosti i umrlog lica. Nije dopušteno objavljinje informacija kojima se vrši povreda časti, ugleda ili pileteta, odnosno lice prikazuje u lažnom svetlu pripisivanjem svojstava ili osobina koje ono nema. Jedini izuzetak od ove zabrane je ako interes za objavljinje informacije preteže nad interesom zaštite dostojanstva i prava na autentičnost, a naročito ako se time doprinosi javnoj raspravi o pojavi, događaju ili ličnosti na koju se informacija odnosi. Ova odredba zabranjuje i da se prikazom ili opisom scene nasijava u mediju ili medijskom sadržaju krši dostojanstvo žrtve nasilja.

Informacija iz privatnog života se ne može objaviti bez pristanka lica čijeg se privatnog života ta informacija tiče (čl. 80), osim ako u konkretnom slučaju ne postoji interes javnosti da se upozna sa informacijom, odnosno zapisom (čl. 82). U slučaju da se radi o umrlom licu, za objavljinje informacija iz njegovog privatnog života potreban je pristanak njegovog supružnika, deteta od navršene šesnaeste godine života samostalno, roditelja, brata, sestre ili pravnog lica čiji je umrli bio učesnik ako se informacija odnosi na njegovo učešće

² Službeni glasnik RS, br. 98/06.

³ Službeni glasnik RS, br. 83/14, 58/15 i 12/16 – autentično tumačenje.

u tom pravnom licu ili lice koje je umrli za to odredio. Pristanak za objavljanje informacija iz privatnog života nije potreban ako u konkretnom slučaju interes javnosti da se upozna sa informacijom preteže u odnosu na interes da se spreči objavljanje. Ovakvo rešenje polazi od osnovnog cilja informisanja putem medija: objavljanje informacija, ideja i mišljenja o pojivama, događajima i ličnostima o kojima javnost ima opravdan interes da zna, bez obzira na način na koji su pribavljenе informacije. U slučaju informisanja o suicidu, pravilo izuzetka od pristanka za objavljanje može se primeniti u slučaju ako se lice nije protivilo pribavljanju informacije, odnosno pravljenju zapisa, iako je znalo da se to čini radi objavljanja.

Lica kojima je objavljanjem informacije povređeno pravo na dostoјanstvo ličnosti i privatnost imaju pravo na sudsku zaštitu podnošenjem tužbe, kao i na naknadu materijalne i nematerijalne štete. Stupanjem na snagu Zakona o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava,⁴ od 2014. godine Viši sud u Beogradu je postao isključivo nadležan da sudi u sporovima po Zakonu o javnom informisanju i medijima kao prvostepena instanca, a Apeleacioni sud u Beogradu kao drugostepena instanca. U slučaju povrede prava i interesa maloletnika, pravo na podnošenje tužbe ima i organizacija koja se bavi zaštitom ljudskih prava. Tužbom mogu zahtevati propuštanje objavljanja, kao i zabranu ponovnog objavljanja informacije, odnosno zapisa, kao i predaju zapisa, uklanjanje ili uništenje objavljenog zapisa. Zakon posebno naglašava obavezu novinarske pažnje, prema kojoj su novinari i urednici dužni da sa posebnom pažnjom, primerenom okolnostima, pre objavljanja informacije koja sadrži podatke o događaju ili ličnosti, provere njeno poreklo, istinitost i potpunost.

Maloletnici uživaju posebnu pravnu zaštitu. Član 77 Zakona o javnom informisanju i medijima obavezuje novinare i urednike da posebno vode računa da sadržaj medija ne naškodi moralnom, intelektualnom, emotivnom ili socijalnom razvoju maloletnika. Oni se ne smeju učiniti prepoznatljivim u informaciji koja može da povredi njihova prava ili interes. Za prekršaj ove zabrane propisana je novčana kazna za odgovornog urednika medija u visini od 50000 dinara do 150000 dinara.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti⁵ se u velikoj meri ne primenjuje na obradu koja se vrši u svrhe objavljanja informacija u medijima. Sloboda izra-

⁴ Službeni glasnik RS, br. 101/13

⁵ Službeni glasnik RS, br. 87/18

žavanja i informisanja se tretira kao poseban slučaj obrade podataka (čl. 88). Zakon daje prednost slobodi izražavanja i informisanja u odnosu na strogu zaštitu podataka o ličnosti. Novinarski izuzetak važi za obavljanje novinarskog posla. Nedoumice u primeni izuzetaka odnose se na tumačenje pojmoveva kao što su novinar, urednik, novinarstvo, mediji i javni interes. Vodič za medije za primenu zaštite ličnih podataka preporučuje da se prilikom razmatranja da li je objavljivanje neke informacije od javnog interesa konsultuju smernice profesionalnog postupanja novinara sadržane u Kodeksu novinara Srbije i Smernicama za primenu Kodeksa u onlajn okruženju (Adamović i dr., 2018: 27-28).

Institucionalni okvir

Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije nadležno je za pokretanje prekršajnih postupaka protiv štampanih javnih glasila koja postupaju suprotno odredbama zakona koji reguliše oblast javnog informisanja. Pored toga, u Srbiji postoji i samoregulatorno nezavisno telo u čijoj je nadležnosti nadziranje medijskih sadržaja u pogledu poštovanja profesionalnog postupanja u novinarstvu. To je Savet za štampu osnovan 2009. godine od strane predstavnika izdavača i vlasnika štampanih i onlajn medija, novinarskih udruženja i civilnog društva. Osnovni cilj ovog tela je primena Kodeksa novinara Srbije. Savet nadzire poštovanje Kodeksa u štampanim medijima i njihovim izdanjima na svim platformama i informativnim portalima. Pored toga, bavi se rešavanjem po žalbama povodom konkretnih sadržaja u ovim glasilima. Komisija za žalbe je organ Saveta koji rešava žalbe pojedinaca i organizacija povodom sadržaja objavljenih u navedenim medijima. U slučaju da usvoji žalbu i utvrdi povredu Kodeksa, Komisija izriče i objavljuje javne opomene. Spor između podnosioca žalbe i medija može se rešavati i medijacijom. Puna nadležnost Saveta prostire se na sve članove osnivače, no oni imaju mogućnost da se izjasne da ne žele da je prihvate (Savet za štampu, 2009).

Etički standardi profesionalnog postupanja novinara

U Republici Srbiji etički standardi profesionalnog postupanja novinara u štampanim medijima sadržani su u Kodeksu novinara Srbije⁶ i Smernicama za primenu Kodeksa novinara Srbije u onlajn okruženju (Savet za štampu, 2016)⁷. Kodeks su zajednički izradili i usvojili Nezavisno udruženje novinara Srbije i Udruženje novinara Srbije 2006. godine. Ovo je samoregulativni instrument koji propisuje etička i profesionalna pravila postupanja novinara i urednika koja su oni sami definisali. Kazne za njihovo kršenje nisu predviđene. Profesionalna je dužnost novinara da se pridržavaju profesionalnih standarda postupanja, a oni koji ih krše ne mogu da računaju na podršku svojih udruženja i kolega.

Novinarski Kodeks ne sadrži posebna uputstva za izveštavanje u slučaju suicida, no takve smernice nedvosmisleno proizilaze iz principa vezanih za izveštavanje o tragičnim događajima, zaštitu i poštovanje privatnosti žrtava, dece i maloletnika, istinitosti izveštavanja i odgovornosti novinara. S obzirom da se u ovom radu ispituje da li štampani dnevni mediji poštuju, odnosno krše pravila sadržana u Kodeksu novinara Srbije prilikom izveštavanja o suicidu, u nastavku teksta su navedene konkretnе dužnosti i odgovornosti novinara prema ovom Kodeksu čije je poštovanje naročito značajno za izveštavanje o tragičnim događajima kao što je suicid:

- Istinitost izveštavanja (poglavlje I): Obaveza je novinara da tačno, objektivno, potpuno i blagovremeno izvesti o događajima od interesa za javnost držeći se osnovnih standarda novinarske pažnje. Novinar je dužan da naznači izvor informacija koje prenosi, a ukoliko izvor ne želi da bude otkriven, novinari i urednici svojim profesionalnim autoritetom staju iza informacije i odgovaraju za njenu tačnost. Novinar je dužan da, kada je to neophodno, konsultuje što više izvora. Ukoliko proceni da je objavljivanje nepotvrđene informacije ili nagađanja u interesu javnosti, dužan je da nedvosmisleno naglasi da informacija nije potvrđena.
- Odgovornost novinara (poglavlje IV): Novinaru je zabranjeno da koristi neprimerene, uz nemiravajuće i sve druge sadržaje koji mogu imati štetan uticaj na decu. Dužan je da poštuje i štiti prava i dostojanstvo dece. Novi-

⁶ Udruženje novinara Srbije, Kodeks novinara Srbije. Dostupno na: <http://www.uns.org.rs/kodeks-novinara-srbije.html>, stranici pristupljeno 10.8.2018.

⁷ Principi sadržani u ovom Kodeksu važe za novinare i urednike u svim medijskim branšama. Zbog posebnosti koje imaju elektronski i onlajn mediji, posebne etičke kodekse usvojile su asocijacije ovih medija (na primer, ANEM).

nar neguje kulturu i etiku javne reči i poštuje pravo na odgovor, izvinjenje ili ispravku.

- Novinarska pažnja (poglavlje V): Novinar je obavezan da pristupa poslu sa dužnom profesionalnom pažnjom i ne sme slepo da veruje izvoru informacija.
- Odnos prema sredstvima informisanja (poglavlje VI): U prikupljanju informacija novinar se ne sme služiti proganjanjem izvora informacija. Korišćenje anonymnih (poverljivih) izvora se ne preporučuje, a izmišljanje anonymnih izvora je težak prekršaj standarda profesionalnog postupanja. Česta upotreba neimenovanih izvora predstavlja samo način da izvor ili novinar iznese netačne, neproverene i nepotpune informacije. Novinar nikada ne sme da zloupotrebi emocije drugih ljudi, njihovo neznanje ili nedovoljnu sposobnost rasuđivanja. Sagovornici novinara često nisu svesni moći medija i posledica koje njihove izjave mogu da imaju po njih lično ili po ljude o kojima govore. Sa novinarskom profesijom je nespojiva svesna zloupotreba i nepažnja čija bi moguća posledica bila zloupotreba sagovornika. Maloletnici se, po pravilu, mogu intervjuisati jedino u prisustvu ili uz saglasnost roditelja, odnosno staratelja.
- Poštovanje privatnosti (poglavlje VII): Novinar je dužan da poštuje privatnost, dostojanstvo i integritet ljudi o kojima piše. Pravo na privatnost je suženo jedino kada je reč o javnim ličnostima i nosiocima javnih funkcija. Prilikom izveštavanja o nesrećnim događajima nije dozvoljeno objavljivanje imena i fotografija žrtava koje ih jasno identifikuju. Takođe, nije dozvoljeno ni objavljivanje bilo kakvih podataka koji bi indirektno mogli da otkriju identitet žrtve pre nego što nadležni organ to zvanično saopšti. Podaci iz privatnog života javnih ličnosti objavljaju se samo ukoliko je to u interesu javnosti. U izveštavanju o nesrećama i tragedijama u kojima ima stradalih i koja uključuju lični bol i šok moraju se izbegavati spekulacije i prenošenje nedovoljno proverljivih stavova, a novinarska pitanja se moraju prilagoditi tako da odražavaju duh saosećanja i diskrecije. Fotografi su dužni da se prilikom fotografisanja žrtava nesreća ophode sa obzirom i saosećanjem. Novinari su dužni da obezbede da dete ne bude ugrozeno zbog objavljivanja njegovog imena, fotografije sa kućom ili prepoznatljivom okolinom. Informacije koje direktno ili indirektno upućuju na identitet maloletnika ne smeju da budu objavljene.

Iako Kodeks ne sadrži posebne smernice za pisanje o suicidu, takva uputstva su dostupna novinarima i urednicima u prevodu Priručnika za zaposlene u medijima Svetske zdravstvene organizacije (2005: 6-9), čiji je prevod objavio Institut za mentalno zdravlje. Priručnik sadrži detaljna uputstva kako izveštavati o suicidu, gde nalaziti izvore pouzdanih informacija i kako izbegavati zamke u izveštavanju. Kada se izveštava, ne treba objavljivati fotografije, odnosno snimke scene, mesta ili metoda izvršenja i načina nabavke sredstava, naročito kada se radi o poznatim ličnostima, jer mogu uticati na imitaciju suicida. Ne treba objavljivati ni oproštajna pisma i obavezno izbegavati senzacionalistički rečnik. Reportaže treba da uzimaju u obzir uticaj koji suicid ima na porodicu i druge preživele u smislu stigme i psihičke patnje. Priručnik sugeriše novinarima da mogu imati aktivnu ulogu u pomoći da se sprečavaju suicidi objavljinjem kontakt podataka dostupnih službi za podršku i pomoć, prenošenjem poruke da se depresija može lečiti i nuđenjem poruka saosećanja sa ožalošćenima, kao i službi koje pružaju pomoć osobama koje su ožalošćene posle gubitka bliske osobe (Priručnik za zaposlene u medijima Svetske zdravstvene organizacije, 2005).

Preporuke medijima u Srbiji za izveštavanje o suicidu date su i u publikaciji „Antistigma“ koju je Centar „Srce“ objavio 2009. godine (Bibić, Jerkov, 2009).

Istraživanje o načinu prikazivanja suicida u dnevnoj štampi u Srbiji

Metodološki okvir

Predmet istraživanja je način izveštavanja dnevne štampe u Srbiji o slučajevima suicida i nivo poštovanja etičkih pravila postavljenih u Kodeksu novinara Srbije. Cilj istraživanja je bio da se dođe do saznanja da li u tim situacijama mediji poštuju pravila Kodeksa i, posebno, kako izveštavaju o suicidu dece i maloletnika. Pri tome, primenjena je kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja tekstova o suicidu. Analizirani su tekstovi objavljeni u elektronskim izdanjima osam dnevnih listova sa nacionalnom pokrivenošću (po abecednom redu): „Alo“, „Blic“, „Danas“, „Informer“, „Kurir“, „Politika“, „Srpski telegraf“ i „Večernje novosti“. Odabran je isti uzorak koji je obuhvaćen monitoringom

Mirjana Dokmanović Nevidljive žrtve neetičkog izveštavanja dnevne štampe o suicidu u Srbiji

o poštovanju Kodeksa koji periodično radi Savet za štampu. Istraživanjem su obuhvaćena 223 teksta o suicidu koliko su ovih osam dnevnih listova ukupno objavili u periodu od 1. januara do 30. septembra 2018. godine. Pored članaka, predmet analize bile su i fotografije i video zapisi objavljeni kao prateći sadržaj uz tekst. Svaki objavljeni tekst, naslov, fotografija i video zapis su pojedinačno analizirani kroz prizmu Kodeksa novinara Srbije, odnosno da li je poštovan ili prekršen neki od etičkih principa Kodeksa. U slučaju da je zapaženo kršenje prinčipa, evidentiran je broj poglavlja i princip koji je prekršen. Kao instrument korišćen je posebno konstruisan upitnik koji je sadržao sledeće celine: datum objavljenog teksta, autor(i), naslov i podnaslov, link, pol i dob žrtve, izvor informacija, identifikovanje lica bliskih nastrandaloj osobi o kojima se piše, odnosno koja daju informacije (supružnik, bivši supružnik, dete, roditelj, intimni partner, bivši intimni partner, srodnici, vršnjak/vršnjakinja, drug/drugarica). Uz to, upitnik je sadržao i posebna pitanja kao što su: da li su i na koji način opisani mesto i metod izvršenja suicida, da li je otkriven identitet nastrandale osobe, da li je pisano o motivima suicida, da li se koriste neprimere reči i izrazi, da li je tekst ilustrovan fotografijom ili video zapisom i šta je njihov sadržaj. U slučaju da je novinarski tekst bio o suicidu deteta ili maloletnika, korištena su i dodatna pitanja: da li je glasilo objavilo identitet deteta, odnosno maloletnika, fotografiju i/ili video zapis, način i motiv izvršenja suicida, kao i da li su narušena prava vršnjaka i vršnjakinja nastrandalog deteta, odnosno maloletnika, novinarskim ispitivanjem i objavljivanjem njihovih identiteta, odnosno imena i fotografija.

Kvantitativnom analizom je ustanovljena učestalost pisanja o suicidu i kršenja etičkog Kodeksa novinara, ukupno i po svakom posmatranom glasilu pojedinačno. Posebno je iskazana učestalost kršenja Kodeksa u slučajevima suicida dece i maloletnika.

Rezultati istraživanja

a) Učestalost kršenja Kodeksa novinara Srbije

U posmatranom devetomesečnom periodu ispitivani mediji su objavili ukupno 223 teksta o slučajevima suicida koji su se dogodili u Srbiji (Tabela 1). Po pravilu, tekstovi su objavljeni u crnoj hronici. Od osam posmatranih medija, samo dva („Politika“ i „Danas“) nijednom nisu prekršila Kodeks. Dok

su ova dva dnevna lista objavila ukupno tri neutralne i kratke informacije o slučajevima suicida, ostalih šest posmatranih medija je objavilo ukupno 220 natpisa, od kog broja su u 147 tekstova (66,8%) prekršili principe sadržane u Poglavljima I, IV, V, VI i VII Kodeksa novinara Srbije. U većini tekstova u kojima je povređen Kodeks prekršena su istovremeno dva ili više principa (na primer, senzacionalistički naslov korišćenjem neprimerenih izraza prati tekst u kojem su osobe koje su izvršile suicid stigmatizovane kao psihički obolele, objavljene su fotografije mesta na kojem je nađeno telo i oproštajno pismo, a izvori informacija nisu zvanični). Svaki četvrti tekst u kojem je prekršen Kodeks odnosi se na prikazivanje suicida deteta ili maloletnog lica (27,2% od ukupnog broja tekstova u kojima je prekršen Kodeks).

Tabela 1: Učestalost kršenja Kodeksa novinara Srbije u novinarskim tekstovima o suicidu u osam navedenih onlajn izdanja dnevnih listova u periodu 1.1.2018.-30.9.2018.

Dnevni list	Broj tek-stova o suicidu, ukupno	Broj tekstova u kojima je pre-kršen Kodeks*, ukupno	Tekstovi u kojima je prekršen Kodeks*, u odnosu na ukupan broj tekstova o suicidu (%)	Broj tekstova o sui-cidu dece i malolet-nika kojima je prekr-šen Kodeks
„Blic“	77	51	66,2	16
„Večernje novosti“	41	31	75,6	11
„Alo“	41	22	53,6	2
„Telegraf“	32	21	65,6	1
„Informer“	16	16	100,0	8
„Kurir“	13	6	46,1	2
„Danas“	2	-	-	-
„Politika“	1	-	-	-
Ukupno	223	147	65,9	40

* Uključujući tekstove o izveštavanju o suicidu dece i maloletnika

Najviše senzacionalističkih članaka o suicidu objavio je „Blic“. Ovaj list je slučajevima suicida posvetio 77 tekstova, a u dve trećine tekstova je prekršio Kodeks. Po učestalosti kršenja Kodeksa prednjači „Informer“ koji ni u jednom tekstu o suicidu nije poštovao etičke principe profesionalnog postupanja novinara.

I pored velikog broja tekstova o pojedinačnim slučajevima suicida, uzorkovani dnevni listovi su u posmatranom periodu objavili samo šest članaka u

kojima su ovu pojavu tretirali kao ozbiljan društveni problem. U ovim tekstovima novinari razgovaraju sa psiholozima, psihijatrima, zdravstvenim radnicima i drugim stručnjacima o tome kako pomoći ljudima u emotivnoj i psihičkoj krizi. Posebna pažnja posvećena je nalaženju odgovora na depresiju i druge probleme koji ugrožavaju mentalno zdravlje mlađih. Objavljeni su i brojevi SOS telefona kojima se lica mogu obratiti u slučaju potrebe. Ipak, senzacionalističko pisanje i detaljno opisivanje pojedinih slučajeva suicida na neprimereni način uočeno je čak i kada se piše o potrebi prevencije ove pojave.

b) Oblici i način kršenja Kodeksa novinara Srbije

Najčešći oblici povrede etičkog Kodeksa su senzacionalističko izveštavanje, odsustvo saosećanja sa patnjom porodice nastradale osobe, objavljivanje pretpostavki i nagađanja, korišćenje neimenovanih izvora informacija, kršenje dostojanstva ličnosti i prava žrtve i članova njene porodice na privatnost i pietet, korišćenje neprimerenih izraza i uznenimiravajućih sadržaja, uključujući fotografije, detaljno opisivanje mesta i metoda izvršenja suicida i kršenje prava i privatnosti dece i maloletnika, uz ugrožavanje njihovog posebno ranjivog položaja i osetljive psihe.⁸

Za izveštavanje o suicidu je karakteristično pozivanje na nezvanične izvore informacija, s obzirom da policija, tužilaštvo i drugi ovlašćeni organi, po pravilu, to ne rade ili daju veoma šturu informaciju koja novinarima ne daje dovoljno materijala za opširnije reportaže. Zbog toga su za tekstove o suicidu karakteristični izrazi kao što su „kako saznajemo...”, „prema nezvaničnim informacijama...”, „kako otkriva naš izvor...”, „komšije navode...”, „meštani pretpostavljaju...”, „poznanici tvrde...”, „kako se pretpostavlja...”, „prema rečima rođaka...” i slično. Uočeno je objavljivanje netačnih i neproverenih informacija, a u nedostatku potvrđenih činjenica objavljaju se pretpostavke i nagađanja. Ovakvim postupanjem novinari i urednici krše svoju obavezu da istinito informišu i da naznače jasnu razliku između činjenica, pretpostavki i nagađanja.

Izveštavanje o suicidu često karakteriše objavljivanje pretpostavki da su umrla lica imala probleme sa mentalnim zdravljem ili bolestima zavisnosti ili da su bile asocijativne ličnosti. Primeri ovakvih nagađanja koji dovode do stigma-

⁸ Istraživanje je obuhvatilo samo tekstove o suicidu koji su se desili u Srbiji, no primećeno je da se vesti o ovakvim slučajevima iz sveta prenose kada je reč o suicidu poznatih javnih ličnosti, najčešće iz sveta šoubiznisa, uz detaljno opisivanje događaja, kao i kada je reč o veoma neobičnim metodama izvršenja suicida.

tizacije umrlog lica su: „najverovatnije su bile psihički obolele...”, „prepostavlja se da je bio psihički bolesnik...”, „imao je psihičkih problema...”, „bio je psihički nestabilan...”, „kolege su ga zaticali ujutro pijanog...”, „komšije i rođaci kažu da su bile bolesne, a delovale su normalno”, „nisu se družile sa komšijama...”, „oblaciла se u crno...”. Stigmatizaciji žrtve i njene porodice doprinose i nagađanja o motivima izvršenja suicida (na primer: „kako navode izvori bio je uzne-miren zbog svađe sa ženom...”, „navodno je bio ljubomoran...”, „prepostavlja se da se ubio zbog ženine bolesti...”, „bio je sklon alkoholu...”, „nezvanično, motiv tragedije bi mogao biti novac, tačnije, neraščišćeni dugovi”, „...najverovatnije predoziranje narkoticima.”, „...zbog raskida sa devojkom...”, „...zbog nemaštine...” i slično). Kršenje Kodeksa predstavlja i objavljivanje pretpostavki o porodičnim ili emotivnim odnosima, uz detaljan opis porodične ili emotivne situacije (na primer: „komšije navode da su se često svađali...”, „imali su privatnih problema...”, „nakon svađe sa dečkom, devojka je otišla kod majke da popije kafu, a kada se vratila sledila joj se krv u žilama”).

Analiza medijskog sadržaja je utvrdila da se često ne poštuje dostoјanstvo ličnosti, privatnost i piletet umrle osobe i njoj bliskih lica. Ovakva kršenja etičkog Kodeksa uočena su u vidu objavljivanja fotografije nastradalog lica, dece i drugih članova porodice, mesta izvršenja suicida, porodične kuće ili zgrade u kojoj je lice stanovalo ili sa koje je skočilo, kreveta ili drveta na kojem je nađeno telo. Detaljno se opisuje izgled scene suicida i metoda izvršenja. Takvi članci obiluju uznemiravajućim sadržajima čije je korišćenje inače izričito zabranjeno zbog negativnih efekata koje mogu imati na decu. U odsustvu fotografija žrtve i članova porodice, tekstovi o suicidu se često „ilustruju“ fotografijama uznemiravajućeg sadržaja, koje prikazuju scenu ili metod izvršenja suicida, kao što su, na primer, prikazivanje pištolja, vešala, okrvavljenih ruku, nepomičnog tela na podu i pištolja uperenog na slepočnicu.

Uočeni su i slučajevi objavljivanja video zapisa o članovima porodice nastradale osobe radi prikupljanja ličnih podataka o žrtvi i motivima suicida, kao i video zapisa koji prikazuje novinare kako proganjaju člana porodice žrtve koji pokušava da ih izbegne, jer ne želi da da izjavu. Zapaženo je i objavljivanje oproštajnog pisma umrle osobe u celini ili jednog dela, navođenje imena i ličnih podataka žrtava koji ih jasno identifikuju, pa čak i kada je reč o deci i maloletnicima, što Kodeks izričito zabranjuje. Posebno je drastičan slučaj povrede dostoјanstva i privatnosti u članku o licu koje je pokušalo suicid, a kojeg novinari opisuju da je „poznat kao psihijatrijski bolesnik“. Uz ovaj

tekst je objavljen i video zapis sa lica mesta pokušaja suicida u kojem se može videti kako tu osobu, polugolu i sputanu policijskim lisicama, odvode policajci u kola hitne pomoći.

Poštovanje pijeteta, dostojanstva i privatnosti porodice izostaje i kada je reč o poznatim i javnim ličnostima. Slučaj suicida čerke poznatog muzičara praćen je serijom tekstova i reportaža nekoliko dnevnih listova u dužem vremenskom periodu u kojima se roditelji proganjaju da daju izjavu, opisuje njihov bol i nagađa o motivima suicida („čerka je zbog krize zbog droge prerezala sebi vene“), objavljaju fotografije žrtve i roditelja, a za oca se podseća da je nekada „šmrkao i pio i davao šokantne izjave“. Poglavlje VII Kodeksa ističe da čak ukoliko nadležni državni organi objave podatke koji spadaju u domen privatnosti žrtve, mediji tu informaciju ne smeju da prenose, osim ako se radi o javnoj ličnosti, ali pod uslovom da je to u interesu javnosti.

U tekstovima u kojima je uočeno kršenje etičkog Kodeksa, po pravilu, koristi se senzacionalistički stil pisanja, naročito u naslovu i podnaslovu članka, koji se ističu upotrebom boldiranih i verzalnih slova i neprimerenih reči i izraza radi naglašavanja tragičnosti događaja („stravično“, „skameniće se“, „krv i izmaglica od otrova“, „ispali vali jezivi detalji“, „jezive poruke na zidu i smrt“, „jezivi detalji samoubistva“ i slično). Posebno težak oblik kršenja prava na privatnost i pijetet ožalošćenih predstavlja „izveštavanje“ sa sahrane, uz objavljivanje fotografija i opisivanje bola roditelja, bliskih srodnika i poznanika umrlog lica („jauci majke parali nebo“). U posmatranom periodu zabeležen je i slučaj „reportaže“ sa fotografijama sa „ispraćaja na večni počinak“ petnaestogodišnjaka koji je izvršilo suicid.

Neodgovorno izveštavanje je uočeno i u tekstovima u kojima se prikazuju deca umrlog lica. Tako u reportaži u kojoj se poziva na pomoć „mališanima čiji se otac ubio zbog duga za struju“ objavljaju imena i fotografije četvoro dece od kojih najmlađe ima pet godina a najstarije dvanaest, opisuje siromaštvo u kojem žive i zbog kojeg se, po majčinim rečima, srame, njihove suze zbog smrti oca o čemu ne žele da pričaju. Fotoreportaža je praćena detaljnom ispovešću majke o njihovim porodičnim prilikama. U drugom tekstu povodom istog slučaja nastavlja se iznošenje porodične situacije i motiva suicida, uz fotografiju oca, žrtve suicida, i mesta na kojem je izvršeno, uz detaljan opis metoda.

Etička pravila profesionalnog postupanja novinari i urednici po pravilu krše kada je tema suicid deteta ili maloletnog lica. Najčešći vidovi nepoštovanja Kodeksa su objavljivanje njegovog identiteta, adrese stanovanja, foto-

grafije porodične kuće ili zgrade i mesta izvršenja suicida, opisivanje scene i metoda izvršenja suicida. S obzirom da nadležni organi po pravilu ne daju informacije o ovakvim slučajevima, novinski tekstovi se baziraju na glasinama i neproverenim informacijama koje novinari saznaju od „izvora bliskih istraži”, „komšija”, „meštana” i „rođaka”. Stigmatizacija nastradalih maloletnih lica i njihovih porodica se dodatno pojačava objavljivanjem nagađanja o motivima suicida (ljubavni problemi, problemi u školi, problemi u porodici, korišćenje narkotika i slično) i o njihovim emotivnim i psihičkim problemima o kojima se zaključuje na osnovu „oblačenja u crno i slušanja destruktivne muzike”, „potištenog izgleda” i nađenih crteža „lica bez očiju”. Uočeno je i objavljivanje isповesti roditelja koji su „smognuli snage da se otvore i ispričaju”.

Zajednička karakteristika svih medijskih sadržaja o dečjem suicidu je visok stepen senzacionalizma radi privlačenja pažnje čitalaca. Što je dete mlađe, to je više senzacionalizma i to duže traje „praćenje događaja”. Uočeno je objavljivanje serije tekstova u kojima se često iznose neproverene pojedinosti o intimnom i porodičnom životu nastradale osobe i „ispovesti” članova porodice. Novinari „istražuju slučaj” ispitujući roditelje, rođake, komšije i druge „pouzdane izvore” o motivima suicida. Vršnjaci nastradalog deteta se navode da pričaju kako su doživeli tragičnu smrt svog druga/drugarice. Među najdrastičnijim primerima je pisanje o suicidu devetogodišnjeg dečaka. O ovoj tragediji listovi su „izveštavali” kao da se takmiče u iznošenju intimnih i bizarnih detalja. Objavljen je čak i video zapis u kojem novinar ispituje dečakovu baku o motivima suicida svog unuka, dok kamera snima šupu i gredu na kojoj je nađeno telo. Detaljno se opisuju i porodične prilike zbog kojih se „iza dečjeg osmeha krila tragedija koja ga je slobodila”, pa je dete „oduzelo sebi život zbog tuge što ga je majka ostavila”.

Savet za štampu i žalbeni postupci

U posmatranom osmogodišnjem periodu, od prve sednice Komisije za žalbu Saveta za štampu 27. septembra 2011. godine do devedesete sednica održane 25. jula 2019. godine, ovom telu su se obratila svega tri pojedinca tražeći zaštitu zbog povrede dostojanstva i prava na privatnost u medijskim sadržajima. Komisija je u dva slučaja zaključila da je novinarski Kodeks prekršen, a u jednom slučaju nije uspela da doneše odluku. U nastavku rada će se prikazati ova tri slučaja.

U prvom slučaju žalbu je podnela čerka lica koje je izvršilo suicid zbog pisanja „Telegrafa“. Komisija za žalbe (2018) je zaključila da su prekršeni tačka 5 Poglavlja IV i tačka 1 Poglavlja VII Kodeksa zbog objavljivanja detalja o događaju i ličnih podataka nastradale osobe.⁹ U drugom slučaju, žalbu je podnела majka lica koje je izvršilo suicid, jer je u tekstu objavljenom u „Blicu“ nazvan psihijatrijskim bolesnikom (Savet za štampu, 2012). Podnositeljka žalbe je naglasila da nijedan novinar nije ni pokušao da od porodice dobije bilo kakvu informaciju ili da proveri podatke. Komisija je jednoglasno odlučila da su prekršene odredbe Kodeksa koje se odnose na zaštitu dostojanstva nastrandalog lica. Pored toga, zaključeno je da je prekršena i obaveza poštovanja privatnosti i njegove porodice, s obzirom da je u tekstu objavljeno njegovo ime i naziv naselja u kojem je živeo. U svojoj odluci Komisija je istakla da, čak i ukoliko nadležni državni organi objave podatke koji spadaju u domen privatnosti počinjoca ili žrtve, mediji tu informaciju ne smeju da prenesu.

U trećem slučaju Komisija nije uspela da usaglasi odluku (Komisija za žalbe, 2016). Radilo se o razmatranju žalbe sestre lica koje je počinilo ubistvo i suicid 2016. godine koju je podnela protiv tri dnevna lista zbog objavljivanja prepostavki i nagađanja o motivima ovog čina. Članovi Komisije su se podeili oko ocene da li je u spornim tekstovima prekršeno pravo na privatnost i dostojanstvo lica o kojem se pisalo.

U posmatranom periodu desio se slučaj da se Savetu za štampu obrati jedan medij tražeći da presudi da li je prekršio Kodeks novinara prilikom izveštavanja o suicidu. Avgusta 2012. godine Savetu se obratio lokalni list iz Apatina, „Novi glas komune“, nakon što je Apelacioni sud u Novom Sadu presudio da je objavljinjem dva teksta o suicidu povredio pravo na privatnost žrtve i njene porodice. Sud je naložio odgovornima u listu da porodici žrtve isplate milion dinara na ime naknade nematerijalne štete (Savet za štampu, 2013). Reč je o tekstu koji se bavi, između ostalog, i motivom suicida, pa novinar prepičava deo oproštajnog pisma tragično preminule devojke. Pored toga, objavljene su fotografije i porodične kuće i sa sahrane. Sud je list kaznio ocenjujući da ne postoji javni interes da se objavljuju pojedinosti vezane za suicid. List se obratio Savetu za štampu smatrajući da je neosnovano kažnjen, jer nije prekršio Kodeks. Komisija za žalbu je bila istog mišljenja i nije prihvatile obrazlože-

⁹ Odluka nije doneta jednoglasno. Pojedini članovi Komisije su bili mišljenja da Kodeks nije prekršen, da postoji javni interes da se objavi tekst o suicidu, kao i „zbog čega bi porodica bila targetirana zato što je objavljeno da se čovek ubio“ (Komisija za žalbe, 2018).

nje sudske presude, smatrajući da nije bilo namere „da se povredi dostojanstvo žrtve i osećanja njene porodice”, te da su postojali razlozi da lokalni list izvesti o događaju. U manjini su bili članovi Komisije koji su smatrali da „objavljivanje oproštajnog pisma nije u skladu sa profesionalnim standardima, budući da je reč o ličnom zapisu koji ne sadrži nikakve informacije koje doprinose rasvetljavanju motiva, niti postoji opravdan interes javnosti da sa tim bude upoznata” (Savet za štampu, 2013). Udruženje novinara Srbije i Nezavisno udruženje novinara Srbije su, takođe, saopštili da je izrečena sudska novčana kazna drakonska i neosnovana. Obrazloženje suda šta je interes javnosti, a šta nije pojedini mediji su ocenili kao „neviđeno uvođenje cenzure u Srbiji” (Popov, 2013).

Savet za štampu nijednom nije samoinicijativno reagovao na neprofesionalno pisanje medija o suicidu. U žalbenim postupcima pojedini članovi Komisije su primećivali da tekstovi o suicidu često krše Kodeks, a da su „posledice po porodicu stradalih ili počinilaca strašne” (Komisija za žalbe, 2016). Izveštaji Saveta o rezultatima monitoringa poštovanja Kodeksa u dnevним novinama ne iskazuju posebno podatke po temama, tako da se ne može videti koliko je bilo slučajeva kršenja prilikom pisanja o suicidu.

Periodični monitoring Saveta za štampu ukazuje na rastuću tendenciju kršenja etičkih standarda novinara uopšte: od ukupno 381 teksta kojim je prekršen Kodeks u septembru 2015. godine, do skoro dvostruko više (722) u septembru 2018. godine (Savet za štampu, 2018). Rezultati monitoringa Saveta za štampu pokazuju da Kodeks najčešće krše isti oni mediji za koje je uočeno da ga najviše krše i u slučajevima pisanja o suicidu; odnosno, oni dnevni listovi koji su profesionalno i etički izveštavali o suicidu, po pravilu poštuju Kodeks i prilikom pisanja o drugim temama.

Zaključak

Rezultati istraživanja o načinu na koji se dnevna štampa u Srbiji bavi prikazivanjem suicida pokazuju nizak nivo poštovanja Kodeksa novinara Srbije. Od osam uzorkovanih listova, samo dva su poštovala etičke i profesionalne principe postupanja novinara koje nalaže Kodeks. Ostalih šest dnevnih listova su te principe prekršili u 147 tekstova (65,9%) od 223 natpisa o suicidu, koliko su ih ukupno objavili u posmatranom devetomesečnom periodu. Takve tekstove karakteriše senzacionalistički rečnik i nepoštovanje dostojanstva, privat-

nosti i pijeteta lica o kojima pišu. Uz to, najčešće se krše obaveza izveštavanja sa dužnom profesionalnom pažnjom, zabrana korišćenja neprimerenih i uzne-miravajućih sadržaja i obaveza zaštite prava dece. Prenose se neproverene informacije, nagađanja o motivima suicida i detalji iz porodičnog i intimnog života umrlog lica. Metod izvršenja suicida se često detaljno opisuje. Objavljuju se fotografije sa lica mesta, kao i identitet članova porodice, uključujući i decu. Porodične tragedije se često prikazuju bez saosećanja i empatije sa onima koji trpe emocionalnu patnju i bol. Time se uvećava trauma članova porodice i drugih bliskih lica umrle osobe i one time postaju nevidljive žrtve neprofesionalnog medijskog tretmana.

Na potrebu poštovanja Kodeksa novinara Srbije prilikom izveštavanja o suicidu su u više navrata ukazivala i udruženja novinara. Prema njihovoј oce-ni, neprimereno prikazivanje ovih tragičnih događaja posledica je marketiza-cije medija, zbog koje su smrt i lična tragedija postale roba, te pojedini mediji u borbi za tiraž ne broje žrtve (Vesić, 2019). Da je senzacionalističko pisanje pre posledica uređivačke politike nego neupućenosti novinara ukazuju i izve-štaji Saveta za štampu o periodičnom monitoringu poštovanja Kodeksa. Oni dnevni listovi kod kojih je uočeno neetičko i neprofesionalno izveštavanje o suicidu, često tako pišu i o drugim temama. To su listovi protiv kojih je podnet i najveći broj tužbi zbog povrede časti i ugleda Višem суду u Beogradu u perio-du od 2014. do 2016. godine (Kljajić, Milić, 2017: 14). Efekti ovakve uređivačke politike su štetni kako za članove porodice žrtve suicida, tako i za šиру čitalačku publiku, a naročito za mlade, depresivne i osobe u emocionalnoj krizi. Studije su dokazale vezu između načina izveštavanja o suicidu i njihove učestalosti u određenoj sredini. Uticaj elektronskih izdanja dnevnih listova je naročito sna-žan, s obzirom na njihovu laku dostupnost i duže trajanje, za razliku od štam-panog izdanja. Svakome kome je dostupan internet pristupačni su tekstovi, fotografije i video-zapisi u elektronskim izdanjima dnevnih listova objavljeni godinama unazad, što daje mogućnost deci i drugim članovima porodice umrlog lica da stalno i iznova proživljavaju traumatično iskustvo. Uklanjanje problematičnog medijskog sadržaja, odnosno pravo na zaborav, predviđeno je kao mehanizam zaštite ličnih prava oštećenih lica prema Smernicama za primenu Kodeksa novinara u onlajn okruženju (Savet za štampu, 2019). Ipak, članovi porodice lica koje je izvršilo suicid po pravilu ne koriste ovu moguć-nost, kao ni druge mehanizme za zaštitu svojih prava. Iako nisu rađena istra-živanja o mogućim uzrocima njihovog nereagovanja na neetički tretman od

strane medija, može se pretpostaviti da su razlozi tome njihova nedovoljna informisanost i posebno psihičko i emotivno stanje u kojem se nalaze zbog tragedije koja ih je snašla.

Studija i podaci Svetske zdravstvene organizacije (World Health Organization, 2014), kao i istraživači koji su se bavili ovom temom, ukazuju da od načina izveštavanja zavisi da li će mediji imati podsticajni ili preventivni efekat na mlade i osobe sa suicidalnim preokupacijama. Mediji mogu imati aktivnu ulogu u prevenciji suicida objavljivanjem podataka o službama kod kojih se može dobiti emotivna podrška i pomoć, kao i o znacima upozorenja na samoubilačke tendencije. Stoga je važno da novinari i urednici koriste uputstva o načinu izveštavanja o suicidu i bavljenju žrtvama sadržana u priručniku Svetске zdravstvene organizacije (2005) i smernicama koje preporučuju stručnjaci Centra „Srce“ (Stojičić, 2009). Nužno je i da se poštuju principi Kodeksa novinara Srbije, a naročito u pogledu zaštite prava i interesa dece i maloletnika. Dosledna primena Zakona i Kodeksa u cilju promene uređivačke politike, jačanje uloge Saveta za štampu i definisanje mera u politikama javnog zdravlja radi podsticanja preventivne uloge medija mogle bi doprineti uspehu u prevenciji suicida u Srbiji.

Literatura

- Adamović, J., Jovanović, M., Kalezić, P., Krivokapić, N., Perkov, B., Petrovski, A. (2018) *Vodič za medije: Zaštita ličnih podataka i novinarski izuzetak*. Novi Sad: Share Foundation.
- Bibić, Ž., Jerkov, M. (ur.) (2009) *Antistigma – mediji, mentalne bolesti i samoubistvo*. Novi Sad: Centar Srce.
- Đukić Dejanović, S., Mihajlović, G. (2016) Prevencija suicida – mediji i Verterov efekat. *Regionalni kongres Udruženja psihijatara Istočne Evrope i Balkana „Putevi i raskrsča psihijatrije“*. Beograd: Institut za mentalno zdravlje, str. 39.
- Etzersdorfer, E., Voracek, M., Sonneck, G. (2004) A Dose-Response Relationship Between Imitational Suicides and Newspaper Distribution. *Archives of Suicide Research*, 2, str. 137-145. DOI: 10.1080/1381110490270985.
- Jerkov, M. (2009) Kako mediji izveštavaju o samoubistvima? U: Ž. Bibić, M. Jerkov (ur.) *Antistigma – mediji, mentalne bolesti i samoubistvo*. Novi Sad: Centar Srce, str. 25-35.

Mirjana Dokmanović Nevidljive žrtve neetičkog izveštavanja dnevne štampe o suicidu u Srbiji

Klajić, S., Milić, V. (2017) *Novinari između slobode i odgovornosti: Analiza sudske prakse u oblasti javnog informisanja*. Novi Sad: Nezavisno društvo novinara Vojvodine.

Martin, G. (1998) Media Influence to Suicide: The Search for Solutions. *Archives of Suicide Research*, 1, str. 51-66. DOI: 10.1080/1381119808258289.

Phillips, D. P. (1974) The Influence of Suggestion on Suicide: Substantive and Theoretical Implications of the Werther Effect. *American Sociological Review*, 3, str. 340-354.

Stack, S. (2002) Media Coverage as a Risk Faktor in Suicide. *Injury Prevention*, 8(4), str. iv30-iv32.

Stojičić, D. (2009) Preporuke medijima za izveštavanje o samoubistvu. U: Ž. Bibić, M. Jerkov, (ur.) *Antistigma – mediji, mentalne bolesti i samoubistvo*. Novi Sad: Centar Srce, str. 47-53.

Svetska zdravstvena organizacija (2005) *Prevencija samoubistva. Priručnik za stručnjake zaposlene u medijima*. Beograd: Institut za mentalno zdravlje.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/06.

Vještica, B. (2009) O samoubistvu. U: Bibić, M. Jerkov (ur.) *Antistigma – mediji, mentalne bolesti i samoubistvo*. Novi Sad: Centar Srce, str. 17-24.

Zakon o javnom informisanju i medijima, Službeni glasnik RS, br. 83/14, 58/15 i 12/16.

Zakon o javnom informisanju i medijima, Službeni glasnik RS, br. 83/14, 58/15 i 12/16 – autentično tumačenje.

Zakon o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava, Službeni glasnik RS, br. 101/13.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Službeni glasnik RS, br. 87/18.

Ziesenis, E. B. (1991) Suicide Coverage in Newspapers: An Ethical Consideration. *Journal of Mass Media Ethics*, 4, str. 234-244. DOI: 10.1207/s15327728jmme0604_4.

World Health Organization (2014) *Preventing Suicide: A Global Imperativ. Executive Summary*. Geneva: World Health Organization.

Internet izvori

ANEM, Etički kodeks elektronskih medija. Dostupno na: <http://www.anem.rs/sr/oAnemu/etickiKodeks/EtickyKodeks.html>, stranici pristupljeno 28.9.2019.

Centar „Srce”, Prevencija. Dostupno na: <https://www.centarsrce.org/prevencija.php#>, stranici pristupljeno 20.8.2019.

Center, A. P. P. (2001) Reporting on Suicide: Recommendations for the Media. Dostupno na: https://www.iasp.info/pdf/task_forces/UnitedStates_Reportin g_Recommendations.pdf, stranici pristupljeno 30.9.2018.

Komisija za žalbe, Savet za štampu (2013, 25. jul) Zapisnik sa devetnaeste sednica Komisije za žalbe održane 25.7.2013. Dostupno na: http://www.savetzastampu.rs/latinica/zapisnici-sa-sednica-komisije/97/2013/07/30/298/zapisnik-sa-devetnaeste-sednica-komisije-za-zalbe-odrzane-25_7_2013_.html, stranici pristupljeno 30.9.2018.

Komisija za žalbe, Savet za štampu (2016, 30. jun) Zapisnik sa pedeset četvrte sednica Komisije za žalbe održane 30.6.2016. Dostupno na: http://www.savetzastampu.rs/latinica/zapisnici-sa-sednica-komisije/97/2016/07/11/1161/zapisnik-sa-pedeset-cetvrte-sednica-komisije-za-zalbe-odrzane-30_6_2016.html, stranici pristupljeno 30.9.2018.

Komisija za žalbe, Savet za štampu (2018, 31. maj) Odluka Komisije za žalbe. Dostupno na: <http://zalbe.rs/zalba/4386>, stranici pristupljeno 30.09.2018.

Nezavisno društvo novinara Vojvodine (2009, 10. septembar) Mediji senzacionalizuju samoubistva. Dostupno na: <http://www.ndnv.org/2009/09/10/mediji-senzacionalizuju-samoubistva/>, stranici pristupljeno 21.11.2019.

Norris, B., Jempson, M., Bygrave, L. (2001) Covering Suicide Worldwide: Media Responsibilities. *The Press Wise Trust*. Dostupno na: https://www.iasp.info/pdf/task_forces/UnitedKingdom_Covering_Suicide_Worldwide.pdf, stranici pristupljeno 16.11.2019.

Popov, S. (2013) Presuda protiv slobode, Medija Centar Beograd, preuzeto od: NIN, 2013, 9. maj, str. 4. Dostupno na: <http://www.mc.rs/presuda-protiv-slobode.6.html?eventId=63877&eventDate=2013/9/5>, stranici pristupljeno 20.9.2018.

Prva TV (2019, 14. februar) An Mari Čurčić premjerki: Obraćam vam se kao neko ko je pre tri meseca doživeo najstrašniju tragediju, Prva TV. Dostupno na: <https://www.prva.rs/zivot/zdravlje/313393/an-mari-curcic-premjerki-obracam-vam-se-kao-neko-ko-je-pre-tri-meseca-doziveo-najstrasniju-tragediju>, stranici pristupljeno 28.8.2019.

Republički zavod za statistiku (2019) Umrli nasilnom smrću, po poreklu nasilne smrti, polu i starosti. Dostupno na <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/18030304?languageCode=sr-Latn>, stranici pristupljeno 25.8.2019.

Savet za štampu (2009) Statut Saveta za štampu. Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/statut>, stranici pristupljeno 10.08.2018.

Savet za štampu (2012, 26. jul) Žalbe: Samoubistvo u Kruševcu. Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/english/complaints/77>, pristupljeno 30.9.2018.

Mirjana Dokmanović Nevidljive žrtve neetičkog izveštavanja dnevne štampe o suicidu u Srbiji

Savet za štampu (2013, 25. juli) Odluke: Mišljenje Saveta za štampu da li je list „Novi glas komune“ prekršio Kodeks novinara Srbije. Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/latinica/odluke/84/2013/07/30/296/mislijenje-saveta-za-stampu-da-li-je-list-novi-glas-komune-prekrso-kodeks-novinara-srbije.html>, stranici pristupljeno 30.9.2018.

Savet za štampu (2016) Smernice za primenu kodeksa novinara srbiye u onlajn okruženju. Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/doc/smernice-za-primenu-kodeksa-novinara-srbije-u-onlajn-okruzenju.pdf>, stranici pristupljeno 10.8.2018.

Savet za štampu (2018) Rezultati monitoringa poštovanja Kodeksa novinara u dnevnim novinama od avgusta do decembra 2018. Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/monitoring-postovanja-kodeksa-novinara-srbije/132/2019/01/15/2047/rezultati-monitoringa-postovanja-kodeksa-novinara-u-dnevnim-novinama-od-avgusta-do-decembra-2018.html>, stranici pristupljeno 24.8.2019.

Savet za štampu (2019) Monitoring poštovanja Kodeksa novinara Srbije, dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/monitoring-postovanja-kodeksa-novinara-srbije.html>, stranici pristupljeno 20.08.2019.

Šesterikov, J. (2018, 14. novembar) Senzacionalističko izveštavanje medija o samoubistvu mora da prestane. Dostupno na: <https://www.vice.com/rs/article/ev3nan/senzacionalisticko-izvestavanje-medija-o-samoubistvu-mora-da-prestane>, stranici pristupljeno 21.11.2019.

Udruženje novinara Srbije, Kodeks novinara Srbije. Dostupno na: <http://www.uns.org.rs/kodeks-novinara-srbije.html>, stranici pristupljeno 10.8.2018.

Vasić, A. (2018, 9. septembar) Mladi sve češće misle o samoubisvu, Večernje novosti. Dostupno na: <http://m.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html?748454-Mladi-sve-cesce-misle-o-samoubistvu>, stranici pristupljeno 25.09.2018.

Vesić, M. (2019, 24. februar) Samoubistva u medijima – u borbi za tiraž, žrtve se ne broje, Aljazeera Balkans. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/samoubistva-u-medijima-u-borbi-za-tiraz-zrtve-se-ne-broje>, stranici pristupljeno 20.8.2019.

World Health Organization (2019) Suicide. Dostupno na: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide>, stranici pristupljeno 15.11.2019.

World Population Review (2019) Suicide Rate by Country 2019. Dostupno na: <http://worldpopulationreview.com/countries/suicide-rate-by-country/>, stranici pristupljeno 21.11.2019

MIRJANA DOKMANOVIĆ*

Invisible Victims of Non-ethical Reporting on Suicide in Serbia

The subject of this paper is the analysis of the way the daily printing in Serbia is engaged in the reporting on suicide and the level of respect of the Code of Ethics of Serbian Journalists. The aim of the paper is to present and analyse the findings of the research on the manner of reporting on cases of suicide in electronic editions of eight daily newspapers in the period from 1st January to 30th September 2018. Both quantitative and qualitative analysis of the media content, including photographs and video footage was performed. The research findings showed that only two dailies out of eight fully followed the professional and ethical conduct for journalists. In total, 223 articles have been published about cases of suicide. Out of this number, the Code of Ethics has been violated in 147 articles (65.9%). In 40 articles media un-ethically reported on cases of suicide of children and minors. The most frequent methods of the Code of Ethics' violations include: disrespect of dignity, privacy and grief of people who have experienced the death from suicide of a loved one, publishing photographs of the scene of a given suicide, and pictures of an individual who has died by suicide and of his/her family members, and using language which sensationalises suicide.

Due to unethical reporting, members of the family of the persons who committed suicide have been exposed to additional trauma and stigmatization, thus becoming invisible victims of irresponsible media reporting. The analysis of the legal and institutional framework has shown that mechanisms for the protection of their right to privacy and dignity are in place. Beside court protection, the victims of non-ethical reporting may seek protection from the Press Council, an independent self-regulatory body that has been established for monitoring the observance of the Code of Ethics and solving complaints made by individuals and institutions related to media content. However, it has been found that the traumatised and stigmatised family members very rarely use these opportunities provided. The analysis of the complaint proceedings before the Press Complaints Commission from the beginning of its work in September 2011 to 2019 showed that only three persons filed complaints against media seeking protection of their right to privacy and dignity.

* Dr Mirjana Dokmanovic is Associate Researcher at the Centre of Legal Research, Institute of Social Sciences, Belgrade, Serbia. E-mail: mdokmanovic@idn.org.rs.

Mirjana Dokmanović Nevidljive žrtve neetičkog izveštavanja dnevne štampe o suicidu u Srbiji

Keywords: Code of Ethics of Serbian Journalists, invisible victims, responsible media reporting, suicide prevention, suicide in Serbia, Serbia.

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 3, str. 289-317

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1903289T>

Originalni naučni rad

Primljeno: 21.8.2019.

Odobreno za štampu: 16.12.2019.

Žene u policijskoj profesiji i osvrt na stanje u srpskoj policiji

MARTA TOMIC^{*}

Cilj rada je da se predstave rezultati istraživanja kojim je ispitivana profesionalna integracija i napredovanje žena zaposlenih u Upravi policije za grad Beograd. Problem integracije i napredovanja žena u srpskoj policiji istraživan je u Policijskoj upravi grada Beograda Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, u periodu od 2016. do 2017. godine, primenom kvalitativne i kvantitativne metodologije. Rezultati su pokazali da postoje objektivne okolnosti koje zaustavljaju žene na određenom stepenu promocije u karijeri, a koje imaju poreklo i uporište na više nivoa, naglašeno na društvenom nivou koji je pod uticajem patrijarhalnih odnosa. Istraživanjem je utvrđeno je da su otežavajuće okolnosti formalne i neformalne prirode i da u osnovi potvrđuju teorije o rodnoj neravnopravnosti u maskulinim profesijama, kao što je policijska profesija. U policijskim službama u Srbiji žene još uvek čine manjinu koja je prikriveno diskriminisana i javno segregirana na marginama profesije.

Ključne reči: žene, policija, rod, istraživanje, Srbija, profesionalno napredovanje.

Uvod

Različite analize i istraživanja o rodnoj nejednakosti u profesijama u Srbiji (Milić, 1994; Kolin, 2009; Tomić, 2010; Blagojević–Hjuson, 2013) ukazuju na to da je položaj žena u ključnim aspektima, kao što su integracija i napredovanje, nepovoljniji u odnosu na muškarce. Neki od najvažnijih problema sa kojima se

* Dr Marta Tomić je naučna saradnica u Naučno-istraživačkom centru Kriminalističko-policajskog univerziteta, Beograd. E-mail: marta.tomic@kpu.edu.rs.

suočavaju zaposlene žene jesu prepreke u napredovanju na rukovodeće položaje u preduzećima, niža plaćenost za iste ili poslove jednakve vrednosti, kao i manja zastupljenost žena koje su samozaposlene ili se bave preduzetništvom u poređenju sa muškarcima (Babović, 2010). U Srbiji je veoma izražen efekat staklenog plafona, gde žene vide mogućnosti za unapređenje, ali ih od tog cilja deli naizgled nevidljiva barijera (Zorić, Dičić, Petković, 2008; Nikolić-Ristanović i dr., 2012).

U vezi sa analizom rodne podele na tržištu rada, ne može se zaobići uticaj patrijarhata koji, u različitim dimenzijama, istrajno dominira čak i u razvijenim društvima. Hartmann je definisala patrijarhat kao splet društvenih odnosa koji se zasnivaju na materijalnoj osnovi i u kojima postoji hijerarhija između muškaraca kao i njihova međusobna solidarnost, koja im omogućava da dominiraju nad ženama (Hartmann, 1981). Materijalna osnova patrijarhata je zapravo muška kontrola nad ženskom radnom snagom. Hartmann tvrdi da kapitalizam stoji na vrhu patrijarhata jer su žene na tržištu radne snage segregacijom odvojene od muških bolje plaćenih profesija, a unutar porodice opterećene poslovima staranja (Witz, 2004). Feministički diskurs se zalaže za prepoznavanje ženskog rada u domaćinstvu kao važnog dela održavanja i briže za porodicu, i izjednačavaju ga sa plaćenim radom u javnoj sferi. Ali, kako smatraju marksističke teoretičarke, na primer, muškarac vrši prisvajanje ženskog rada u domaćinstvu kao nečeg što mu pripada na osnovu toga što je to rad u privatnoj sferi i što je povezan sa osećanjima, pa ne mora da bude plaćen kao rad u javnoj sferi, pri čemu dozvoljavaju ženi da radi i plaćeni posao na tržištu rada (Abbott, Wallace, Tyler, 2005).

Walby je doprinela preciziranju pojma patrijarhata na dva načina. Prvo, predlaže obuhvatniji model patrijarhata nego Hartmann, gde je patrijarhat viđen kao društveni sistem povezanih struktura autonomnih patrijarhalnih odnosa preko kojih muškarci eksploratišu žene. Podelu rada unutar domaćinstva vidi kao patrijarhalnu produkciju klase sastavljenih od žena-supruga koje nisu proizvodna klasa, i muškaraca-muževa koji eksploratišu žene. Njen model patrijarhata prioritet stavlja na patrijarhalne odnose u porodici i u sferi plaćenog rada, ali i šire, na državu, muško nasilje prema ženama, i seksualnost. Ona prepoznaje isključivanje i segregaciju kao dve osnovne strategije koje koristi patrijarhat. Pri tome, postoje tri osnovna mehanizma koja rade u korist patrijarhata: 1) isključivanje žena iz dobro plaćenih i visoko kotiranih profesija koje okupiraju muškarci; 2) uključivanje žena u porodične poslove i iskorišćavanje

njihovog rada od strane muškaraca, i 3) segregacija na tržištu rada, odnosno hijerarhizacija profesija, gde se muške profesije visoko kotiraju, a ženske nisko (Walby prema Witz, 2004).

Urodnjavanje tržišta rada zapravo je rezultat rodno uslovljenih procesa interakcije učesnika u rodno uslovljenim institucijama. Rodno uslovljene institucije utemeljene su na hijerarhiji, segregaciji i isključivanju na osnovu rodne pripadnosti (Acker, 2009). Napor da žene ostanu izvan tipično muških profesija podržani su društvenim normama koje podržavaju rodne razlike, a sve rezultira retkim angažovanjem žena, kao i neuspehom ili otežanim opstankom u muškoj profesiji, uz obrazloženja da je to zbog njihove nekompetentnosti (Garcia, 2003). Stanovište da su određena zanimanja i profesije muške, a druge da su ženske, rezultat je isprepletanosti kulturnih i istorijskih procesa. Tradicionalni pogledi na potrebu da se, u odnosu na poželjne uloge i karakteristike muškog pola koje zadovoljavaju potrebe određene profesije, određeni poslovi dodeljuju muškarcima, rezultat su dominantne ideologije paternalizma i patrijarhalizma.

Problem integracije žena u okviru profesije povezan je sa problemima segregacije i rodne diskriminacije žena u okviru profesija. Postoje razne forme nejednakosti na tržištu rada, pri čemu se segregacija odnosi na tendenciju da su žene i muškarci natprosečno koncentrisani u pojedinim položajima ili segmentima tržišta rada. U tom slučaju se javljaju procesi rodne segregacije na tržištu rada. Razlog usled kojeg se dešava segregacija proizilazi iz nejednakosti u šansama da se na tržištu rada zauzmu određeni položaji, ili da se uključi u pojedine segmente tržišta rada koji se razlikuju prema nizu kriterijuma i karakteristika: sektorima delatnosti, stabilnosti zaposlenja, kvalifikovanosti radne snage, stepenu regulacije, količini moći, autonomije aktera rada, visini zarada i slično.

Uprkos povećanoj participaciji žena na tržištu rada, u poslednjih nekoliko decenija od većine njih se očekuje da imaju zanimanje, a ne karijeru koja je rezervisana za muškarca. U cilju održavanja maskulinitetne kulture u određenoj profesiji, dejstvuju procesi koji doprinose održavanju niske stope ulaska žena. Nesumnjivo je da su prisutni i elementi samo-selekcije, jer ako je profesija viđena kao tipično muška, onda je žena koja želi da se bavi tim poslom unapred spremna na niz teškoća i problema u toku karijere (Tomić, 2010).

Imajući u vidu sve navedeno, predmet rada je analiza položaja žena u policijskoj profesiji koja predstavlja primer maskulinitetne profesije. Rad ima za cilj predstavljanje rezultata istraživanja kojim je ispitivana profesionalna

integracija i napredovanje žena zaposlenih u Upravi policije za grad Beograd. Nakon kratkog osvrta na položaj žena u policijskoj profesiji prikazan je metodološki okvir a potom i rezultati istraživanja.

Položaj žena u policijskoj profesiji

Integracija i vertikalna pokretljivost žena u okviru dominantno muških profesija, u koje spada i policijska profesija, deo su šireg problema rodnih nejednakosti na tržištu rada i rodnih nejednakosti na nivou globalnog društva, tj. u različitim sferama društva i na različitim nivoima društvene strukture. O tome svedoče mnogobrojne studije koje su sagledavale problem sa različitih aspekata (društvenog, organizacionog, profesionalnog, ličnog i slično), i bile saglasne u činjenici da je položaj žena u okviru muških profesija nepovoljniji, odnosno da one ostvaruju slabije profesionalno postignuće i da se teško uklapaju u okvire muških profesija, kao što je policijska profesija (Fleming, Lafferty, 2002; Butler, Winfree, Newbold, 2003; Garcia, 2003).

Maskulinitetna profesionalna kultura, čija je glavna odlika muškocentrično viđenje profesije u kojem su univerzalna pravila zapravo pravila koje su nametnuli muškarci kao dominantna većina, vrši dominantan uticaj na sporu integraciju žena u okviru policijske profesije. Napor da se žene drže dalje od maskulinitetnih profesija produkt su društva koje nastoji da održi vladavinu muškaraca, i rezultiraju nedostatkom jačanja reputacije žena u takve profesije, stagnacijom onih koje su unutar, napuštanjem profesije i nepriznavanjem da su žene kompetentne za muške profesije (Butler, Winfree, Newbold 2003). Osim što ih policijska kultura sprečava da se integrišu u profesiju, ona im unapred dodeljuje određene poslove koji po „prirodi stvari“ pripadaju ženama. U skladu sa organizacionim i funkcionalnim specifičnostima policije, policijska kultura determiniše ponašanje policajaca na poslu i van posla. Ona predstavlja određen sistem vrednosti, stavova i uverenja koji policijaciju usvajaju u odnosu na svoj posao, rukovodstvo, pojedine kategorije građana, sudove, pravo i različite pojave u društvu od uticaja na njihov posao. Policijsku kulturu karakterišu socijalna izolovanost, rizici posla, specifična ovlašćenja i odgovornosti, nužnost međusobne solidarnosti u zajedničkim akcijama, česti kontakti sa asocijalnim ponašanjima i određenim vrstama ljudi, interni sistem obuke i profesionalnog znanja koje se stiče u praksi (Milosavljević, 1997, 2004).

Određenje policije kao organizacionog i kadrovskog sistema, koji u obavljanju svojih funkcija može koristiti i sredstva prinude, s jedne strane, i osnovne karakteristike vekovima formirane policijske „muške“ kulture, s druge strane, stvaralo je objektivne prepreke za ulazak žena u uniformisani sastav policije, koji je tradicionalno bio predodređen za muškarce. Vladajući stereotipi da su muškarci racionalni a žene emotivne, da se muškarci bolje od žena snalaze u kriznim situacijama, da su sposobniji za izvršavanje težih i opasnijih zadataka, dok se žene zadovoljavaju jednostavnim poslovima koji se ponavljaju, te da su muškarci aktivni i njihova nadmoć izaziva poštovanje, dok su žene pasivne i ne mogu zapovedati, posledica su tradicionalne rodne socijalizacije (Butler, Winfree, Newbold, 2003).

Istorijski, policija je bila profesija koju su isključivo obavljali muškarci (Lord, 1989; Martin, 1980; Palombo, 1992). Međutim, tokom poslednje tri decenije žene su povećale svoje učešće u policijskim službama u pojedinim državama. Tako je u Sjedinjenim Američkim državama (SAD), na primer, udeo žena u policiji povećan sa 2% u 1972. godini na 13% u 2000. godini (Kakar, 2002: 214). Do nedavno, uloga žena u policiji bila je ograničena prvenstveno na poslove koji su se odnosili na neki vid socijalne brige, uključujući rešavanje problema maloletničke delinkvencije, sitne krađe, džeparenja, seksualne napade i poslove administracije. Od 1972. godine, prema navođenju Statističkog biroa SAD iz 2000. godine i Nacionalnog centra za žene i policiju, žene polako ulaze u ostale policijske službe, ali u malom procentu: u 2000. godini 13% žena ukupno je radilo u policiji, od čega je samo 1,4% u najvišem rangu uprave policijskih službi, 2,5% je u rangu poručnika, a 3,7% u rangu vodnika. Aktuelna situacija je bolja u odnosu na prethodnih nekoliko decenija, međutim, i dalje je ženama otežan ulazak, napredovanje i integracija u okviru policijske organizacije, kao i službama bezbednosti uopšteno (Dapčević-Marković, 2002; Fleming, Lafferty, 2002; Miller, Forest, Jurik, 2003; Lonsway i dr., 2003; Stojanović, Kesada, 2010; Kolin, 2009; Novović, Vla, Rakić, 2010; Tomić, 2010).

Masovniji priliv žena u uniformisanu policiju Srbije počinje posle 2000. godine, dok je pre toga, tačnije u periodu 1990-ih, bilo malo žena i to uglavnom u saobraćajnoj policiji i na pograničnim poslovima (Novović, Vla, Rakić, 2010).

Istraživanje profesionalne integracije i napredovanja žena zaposlenih u Upravi policije za grad Beograd

Metodologija istraživanja

Predmet ovog istraživanja bila je integrisanost i vertikalna pokretljivost zaposlenih žena u Policijskoj upravi grada Beograda, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije (u daljem tekstu Uprava ili PU).

Društvena integracija je, u naopštijem smislu, uspostavljanje međuvisnosti između članova jednog društva. To je proces sjedinjavanja jednog društva, koji vodi ka harmoničnoj zajednici, zasnovanoj na poretku koji njeni članovi osećaju kao svoj (Diverže prema Antonić, 2008). Tako ostvarena društvena integrisanost je stanje u kojem su elementi neke društvene celine skladno i blisko povezani, što omogućava uspešno delovanje i opstanak te celine (Flere prema Antonić, 2008). Postizanje i održavanje stanja objedinjenosti elemenata odgovarajuće društvene celine predstavlja uslov njenog opstanka i delovanja radi zadovoljavanja određenih potreba i interesa (Vratuša-Žunjić, 2007: 193). Tri su važna elementa ovih definicija. Prvo, cilj integracije je skladno delovanje neke celine radi opstanka ili boljeg učinka. Drugo, mogućnost postizanja toga cilja proističe iz dobre uklopljenosti elemenata u celinu. U slučaju društva, ti elementi su ljudi i njihove lokalne zajednice. I treće, izraz ali i preduslov te uklopljenosti jeste da samu celinu njeni članovi osećaju kao svoju. To je stvar identiteta, poistovećivanja sa određenom društvenom celinom (Antonić, 2008).

Pojam integracije, za potrebe ovog istraživanja, analitički smo suzili po obuhvatnosti sa društvenog na profesionalni, odnosno organizacioni nivo. U tom smislu, profesionalnu integraciju definisali smo kao funkcionalnu uklopljenost radnika, odnosno rodnih aktera u profesionalnoj organizaciji, u cilju ostvarivanja njihovog uklapanja u rad i funkcionisanje organizacije, njihovog opstanka u njoj i boljeg učinka, uz preduslov da pripadnici imaju izgrađen i usvojen određeni profesionalni identitet sa kojim se poistovećuju.

Proces integracije žena u policijsku profesiju analizirali smo preko mogućnosti uključivanja u sve aktivnosti i na svim nivoima rada policijskih službi. Integraciju smo posmatrali na dva nivoa: 1) objektivna integracija: mogućnost pristupa određenim resursima, poput radnih mesta, rukovodećih položaja, materijalnih resursa (plate, bonusi, dnevnice, službena vozila, službeni telefoni,

projekti), nematerijalnih resursa (informacije, obuke, mreže uticaja), i 2) subjektivna integracija: lične motivacije za ulazak u policiju i bavljenje policijskim poslom, osećaj prihvaćenosti (od strane kolega, nadređenih, javnosti), identifikacije (sa profesijom i kolektivom) i percepcije mogućnosti za napredovanje.

Za potrebe istraživanja, segregaciju smo povezali sa koncentracijom žena u pojedinim policijskim službama i na pojedinim policijskim poslovima, gde primetno ima manje muškaraca. Pošli smo od toga da je segregacija zapravo rezultat rodnih nejednakosti (Abbott, Wallace, Tyler, 2005) i isključenosti žena u okviru profesije, odnosno nejednakih mogućnosti koje im se pružaju kada je policijska profesija u pitanju.

Kada je u pitanju rodna diskriminacija, opšta definicija bi glasila da je to diskriminacija zasnovana na polu i/ili rodnim ulogama i da podrazumeva privilegovanje, isključivanje ili ograničavanje zasnovano na polu/rodu, zbog kojeg se osobama otežava ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda. Može biti direktna (neposredna) ili indirektna (posredna) (Milošević, 2012). Neposredna diskriminacija dešava se kada je osoba lošije tretirana od druge osobe na osnovu nekog svog svojstva kao što je pol, rasa, verska i etnička pripadnost, seksualna orientacija. Posredna diskriminacija dešava se kada prividno neutralna norma, kriterijum ili praksa onemogućava (na osnovu pola ili nekog drugog ličnog svojstva) da grupa ljudi postigne svoj puni društveni i lični potencijal, osim u slučajevima kada je takva praksa objektivno opravdana ciljem i kada su mere preuzete za ostvarenje tog cilja prikladne i neophodne (Milošević, 2012).

Problem vertikalne pokretljivosti žena u policiji objasnili smo iz teorijskog okvira Burdije-a (2001), kao i iz okvira patrijarhata o kojem govori Hartmann (1981), zatim iz Barrett-ove (1996) teorije o hegemonu maskulinitetu u profesijama. Naše podatke iz istraživanja analizirali smo preko tri ravni-društvene, organizacione i individualne.

Vertikalnu pokretljivost posmatrali smo kao sastavni deo integracije žena u policijsku profesiju, ali kao značajan segment integracije koji direktno ukuzuje na prepreke u preraspodeli moći i pokazuje njihov podređen položaj. Posmatrali smo je iz objektivne i subjektivne perspektive, gde objektivna vertikalna pokretljivost žena u PU pokazuje objektivno stanje i mogućnosti vertikalnog napredovanja u službi kroz: broj zaposlenih žena na rukovodećim radnim mestima nižeg i srednjeg nivoa rukovođenja, broj zaposlenih žena na visokim rukovodećim mestima, učešće žena u centralnim policijskim slu-

žbama, radnim mestima i službenim statusima kao polaznu osnovu za vertikalnu pokretljivost, njihovo radno iskustvo, visinu stručne spreme i učešće u oblastima operativnog policijskog rada koji omogućava uslove za vertikalno napredovanje u profesiji i učešće žena u administrativnim službama koje su od manjeg značaja za napredovanje u policiji. Subjektivni doživljaj mogućnosti za vertikalno napredovanje ispitivali smo preko njihovih stavova, iskustva i mišljenja o: ženama kao rukovodicima u policiji, mogućnostima za napredovanje žena u policiji i raspodeli uticaja i moći u policijskoj službi.

Opšta hipoteza istraživanja glasila je da su profesionalna integracija i vertikalna pokretljivost žena u policijskim službama pod uticajem rodne nejednakosti koja deluje sa društvenog, organizacionog i individualnog nivoa, i da su izrazito nepovoljne.

Iz društvene ravni vrši se pritisak prvo preko mehanizma socijalizacije (iz primarne porodice i, kasnije, profesionalnog okruženja), a zatim i preko mehanizama diskriminacije, profesionalne isključenosti (negativne integracije) i segregacije na tržištu rada, da žene sporije napreduju, da su grupisane na određenim poslovima, da imaju ograničen pristup mogućnostima koje pruža služba, da ostanu u grupi koja je marginalizovana u višim profesionalnim zvanjima, i na rukovodećim funkcijama policijskih službi. Na opštem, društvenom nivou, deluju tri osnovna negativna mehanizma koja sprečavaju žene u profesionalnoj afirmaciji: polna podela rada, patrijarhalna socijalizacija i dominacija maskuliniteta (Walby, 1990; Burdije, 2001; Godenzi, 1999; Brown, 2007).

Na nivou organizacione ravni u policiji analizirali smo rodne odnose, korišteci aktuelnu šemu rodnog režima koju smo napravili pomoću prikupljenih podataka, kao i efekte i mehanizme staklenog plafona. Pojmove „stakleni plafon” i rojni režim usvojili smo kao adaptabilne pojmove u odnosu na kontekst istraživanja, sa osloncem na rad David-a i Woodward-a (1998) i Benschop-a i Brouns-a (2009). Opisivanje i struktuiranje rodnog režima dobijenog na osnovu podataka iz našeg istraživanja, oslonjeno je na Connell-ovu šemu i prilagođeno kontekstu istraživanja, a prikupljene podatke okvirno smo uporedili sa podacima iz ranije domaće studije o ženama u policiji koje su radile autorke Novović, Vla i Rakić (2010).

Opštu hipotezu smo rasčlanili na nekoliko posebnih hipoteza kojima smo ispitivali integraciju i vertikalnu pokretljivost žena u Policijskoj upravi grada Beograda (PU).

Hipoteza 1 – Integracija zaposlenih žena u PU je nezadovoljavajuća usled faktora rodne nejednakosti koji deluju na objektivnom nivou: a) mali broj žena je u rangu ovlašćenog službenog lica u odnosu na njihov ukupan broj; b) žene čine većinu zaposlenih u službama administracije; c) žene čine manjinu u stručnim policijskim službama, pa se i njihova zastupljenost na užestručnim policijskim poslovima razlikuje; d) žene su u manjini u sastavu uniformisane policije; e) postoje kvote za upis devojaka u policijske škole i na kurseve za policajce; i na subjektivnom nivou: a) žene retko imaju pristup onim materijalnim resursima koji ukazuju na povoljan profesionalni položaj; b) žene koje rade u policiji prihvataju svoj podređeni položaj kao nešto što je „prirodno“; c) subjektivno osećanje žena je da su motivi žena za zapošljavanje u policiji i njihova spremnost da ispune zahteve policijskog poziva isti ili slični kao kod muškaraca; d) ocena sopstvene sposobnosti koju daju žene policajci povoljnija je od one koju dobijaju od kolega muškaraca i starešina; e) subjektivno osećanje žena je da je adaptacija žena na uslove rada u policiji, zadovoljstvo pojedinim aspektima posla i ukupno osećanje zadovoljstva lošije u odnosu na muškarce (kolege i starešine); f) nedostatak ženskih mentora usporava integraciju ženskih kandidata u policijsku službu; g) percepcija budućnosti žena u policiji je pozitivna; h) doživljaj prihvaćenosti žena policajaca uglavnom je na nezadovoljavajućem nivou.

Hipoteza 2 – Vertikalna pokretljivost zaposlenih žena u PU je nezadovoljavajuća usled faktora rodne nejednakosti koji deluju na objektivnom nivou: a) mali je broj žena na srednjim, višim i visokim rukovodećim položajima, sa tendencijom da što je viši rukovodeći položaj to je manji broj žena; b) zastupljenost žena na rukovodećim poslovima u odnosu na ukupan broj zaposlenih žena varira u odnosu na posebne uprave u okviru PU, s tim da što je uprava bliže policijskim poslovima to je broj žena manji; c) zastupljenost žena na tipično policijskim, centralnim poslovima je mala, kao i njihova zastupljenost u organizacionim jedinicama koje su operativnog tipa (ne-administrativnog); i subjektivnom nivou: a) žene smatraju da im je potreban duži vremenski period da napreduju na viša radna mesta i u više činove; b) žene smatraju da sporije napreduju u stručnim policijskim službama nego u administrativnim službama; d) opterećenost porodičnim obavezama otežava ulaganje resursa za napredovanje u policijskoj profesiji, i e) opterećenost „dvostrukim ulogama“ (porodičnim i poslovnim) objektivno loše deluje na napredovanje u karijeri.

Za proveru hipoteza koristili smo različite izvore podataka, pa smo tako statističke podatke dobili iz analitičke službe PU, Uprave za zakonitost u radu i

Uprave policije i njenih organizacionih delova. Podaci se odnose na izveštajni period iz 2014. i 2015. godine. Ove podatke koristili smo za proveru udela žena u službenim položajima i službenim zvanjima, pristupa različitim materijalnim resursima, mogućnosti stručnog osposobljavanja i školovanja i prisustva u različitim stručnim službama i poslovima.

Podaci o iskustvima žena koje rade u Policijskoj upravi grada Beograda prikupljeni su putem dubinskih intervjuja, kojim smo nastojali da proverimo njihova viđenja profesionalne socijalizacije, motivacije, adaptacije i porodične situacije.

Osnovne jedinice analize bile su žene koje su zaposlene u PU (ranije SUP u ulici 29. novembra), odnosno one koje su na višim rukovodećim mestima, kao i one koje rade u uniformisanom sastavu policije u ovoj upravi. Analizom svakog slučaja posebno i ukrštanjem rezultata dobili smo relativno celovite uvide u problem slabije vertikalne pokretljivosti i profesionalne integracije žena u policiji, odnosno žena koje rade u PU Beograd.

U našem istraživanju, višestrukost slučajeva odnosi se na izbor slučajeva (*multiple cases*) u okviru PU za grad Beograd. Svaka od žena predstavlja jedinicu analize i tretirana je kao zaseban slučaj. Shodno tome, prikupljeni su podaci o svakom slučaju (svakoj ženi) posebno.

Istraživanje smo sproveli primenom kvalitativne i kvantitativne metodologije, te je bilo potrebno da epistemološki opravdamo i ojačamo valjanost rezultata, što smo prvenstveno postigli principom triangulacije. Ovaj princip je sledio logiku višestrukih izvora evidencije i podataka, različitih tehnika njihovog prikupljanja, i različitih perspektiva njihovog objašnjenja. Triangulacijom podataka rešili smo potencijalne probleme oko pojmovne valjanosti. Višestruki izvori evidencije podrazumevali su prikupljanje podataka iz različitih izvora: postojeće literature o problemu, dubinskih intervjuja (polustrukturisanih) sa ženama koje su bile jedinice analize, upitnika o opštim podacima za slučaj (opštim socijalno-demografskim karakteristikama) i statističke dokumentacije PU za grad Beograd.

Rezultati kvantitativnog istraživanja

a) Integracija zaposlenih žena u Policijskoj upravi za grad Beograd

Integraciju žena u okviru Policijske uprave za grad Beograd pratili smo preko zvaničnih podataka dobijenih iz Uprave, zvanične statistike iz uprave za analitiku PU, zatim različitih izveštaja o organizaciji i statusu zaposlenih u

Upravi. Ovi podaci pokazuju lošiju integraciju zaposlenih žena, i to u sledećim aspektima: njihovog učešća u organizacionim jedinicama Uprave, učešća u ovlašćenjima i statusima, starosne zastupljenosti u pojedinim službama, odnosa visine stručne spreme i statusa, odnosno ovlašćenja, i raspoređivanja na određenim poslovima.

Kao što se vidi iz Tabele 1, žene su u najvećem procentu raspoređene po upravama koje su organizaciono i funkcionalno popunjene radnim mestima kancelarijsko-administrativnog tipa, a što ih kao grupu čini manje prepozнатljivim u policijskoj profesiji.

Tabela 1: Udeo zaposlenih žena u organizacionim jedinicama PU Beograd

Organizacione jedinice	%
Biro načelnika	51,5
Uprava kriminalističke policije	21,5
Uprava za upravne poslove	89,7
Dežurna služba	14,8
Policijska brigada	5,8
Odeljenje za kontrolu zakonitosti u radu	21,9
Uprava policije	16,9
Uprava saobraćajne policije	17,1
Uprava za strance	61,5
Uprava za analitiku	78,2
Uprava za inf. tehnologije	57,4
Uprava za kriptozaštitu	45,8
Uprava za logistiku	56,9
Policijske stanice	25,0

Izvor: Izveštaj PU, 2014

Procentualno, žene su najviše zastupljene u Upravi za upravne poslove, a najmanje u Policijskoj brigadi. Od ukupnog broja zaposlenih u PU za grad Beograd, žene su zastupljene sa 25%. Ovaj procenat je manji nego što su preporuke evropskih zemalja koje bi trebalo da umanje rodne nejednakosti u službama bezbednosti Srbije, a prema kojima je neophodno da žene budu zastupljene sa 30% u službama bezbednosti.

U Tabeli 2 vidimo da je učešće žena u poslovima koji su policijske prirode izuzetno nisko. Ovaj podatak potvrđuje prepostavku o segregaciji žena na poslovima unutar Uprave koji su administrativnog tipa.

Tabela 2: Učešće žena u ne-administrativnim policijskim poslovima

Vrsta poslova	% zaposlenih žena
Poslovi policije opšte nadležnosti	11.4
Poslovi kriminalističke policije	26.5

Izvor: Izveštaj PU, 2014

Poslovi opšte nadležnosti policije, kao i poslovi kriminalističke policije su centralni policijski poslovi koji nose status (formalni i neformalni), uticaj i, na neki način, predstavljaju policijsku službu. Kao što pokazuje statistika, malo je žena na ovim poslovima, odnosno manje od dve trećine u odnosu na muškarce. Vidi se da su muškarci još uvek dominantni kao grupa na ovim radnim mestima, što se može objasniti time da su ti poslovi tipični policijski poslovi za koje se muškarci tradicionalno smatraju odgovarajućim, a žene manje odgovarajućim, odnosno manje kompetentnim. Iako su u odnosu na obrazovanje (kako je prikazano dalje u radu), iskustvo i druge profesionalne sposobnosti izjednačene sa svojim kolegama, ima ih manje, i uvek postoji određena kvota do koje se žene primaju kako u ustanove za policijsko obrazovanje i obuku, tako i na sama radna mesta.

Ovde se vidi segregacija žena u odnosu na radna mesta u Upravi, jer u odnosu na ukupan broj zaposlenih žena u Upravi, čak 80% njih nije na tipično policijskim radnim mestima kao što su uniformisana policija opšte nadležnosti i kriminalistička policija.

Kako pokazuju podaci u Tabeli 3, kada su u pitanju službeni policijski statusi, najviše žena zaposleno je u statusu na određenim dužnostima, zatim na poslovima bez statusa i na posebnim dužnostima.

Tabela 3: Učešće žena u službenim statusima u PU Beograd

Službeni statusi	% zaposlenih žena
Određene dužnosti	85,1
Posebne dužnosti	61,0
Bez statusa	77,6

Izvor: Izveštaj PU, 2014

U odnosu na policijski status, žene su, takođe, u lošoj poziciji od svojih kolega u Upravi. Vidimo da ih u statusu određenih dužnosti, koji je po definiciji niži od statusa ovlašćenog službenog lica (OSL) i uniformisanog ovlašćenog službenog lica (UOSL), ima u najvećem broju u odnosu na muškarce

(Tabela 3). Sa još nižim statusom posebnih dužnosti i bez statusa opet su u izuzetno visokom procentu, tj. više od dve trećine zaposlenih u Upravi. Jasni pokazatelji slabijeg profesionalnog statusa i mogućnosti napredovanja žena u Upravi su njihov izuzetno mali broj na ključnim radnim mestima i na ključnim linijama policijskog rada.

U Tabeli 4 prikazano je učešće žena sa visokom stručnom spremom na poslovima policije opšte nadležnosti, kako bi se videla njihova mogućnost uključivanja u maskulinitetne policijske poslove.

Tabela 4: Učešće žena sa visokom stručnom spremom na poslovima opšte nadležnosti u PU Beograd

Organizacione jedinice u PU Beograd	% zaposlenih žena sa visokom stručnom spremom
Uprava policije	37,5
Uprava saobraćajne policije	19,0
Dežurna služba	18,0
Policijske stanice	24,5

Izvor: Izveštaj PU, 2014

Na poslovima policije opšte nadležnosti zaposleno je 10% žena, što je u gornjoj tabeli prikazano kroz njihov procenat u okviru Uprava u kojima su raspoređene. Sa srednjim stepenom stručne spreme na poslovima uniformisane policije radi 15% žena od ukupnog broja zaposlenih na ovim radnim mestima, od kojih je trećina raspoređena u Dežurnoj službi, a ostale u Upravi saobraćajne policije i u Upravi policije.

Od ukupnog broja popunjениh radnih mesta sa visokim stepenom stručne spreme na poslovima sa statusom Ovlašćenog službenog lica (OSL) zaposleno je 30% žena koje su raspoređene u Upravi kriminalističke policije i u Upravi saobraćajne policije, dok je u ostalim organizacionim jedinicama raspoređeno manje od 10 žena iz te grupe. Činjenica da je samo 10% žena sa visokom stručnom spremom raspoređeno na poslovima policije opšte nadležnosti govori u prilog tome da postoji segregacija i sistemska diskriminacija koja radi u korist muškaraca.

Što se tiče ostalih nosećih linija rada službi, najviše žena ima u kriminalističkoj policiji sa visokim stepenom i statusom Ovlašćenog službenog lica, od njihovog ukupnog broja 30% je na ovoj liniji rada. Ostatak žena sa visokom stručnom spremom radi na posebnim dužnostima (PD), tj. dve trećine žena.

Potrebno je napomenuti da osim zvaničnog broja, postoji i tamna brojka žena i muškaraca sa visokom i višom stručnom spremom, koji ne rade na radnim mestima sa predviđenom stručnom spremom, već na nižim radnim mestima. Od ovog broja više je žena u tom položaju, kako smo saznali iz neformalnih razgovora u Upravi.

U Tabelama 5 i 6 prikazali smo starosnu strukturu žena zaposlenih u pojedinih upravama i službenim statusima. Vidimo da je segregacija kod žena zastupljena i u ovim vidovima organizacije policijskih poslova i zvanja.

Tabela 5: Starosna struktura žena zaposlenih u Kriminalističkoj i uniformisanoj policiji PU Beograd

Starosne kategorije							
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-50	preko 50
<i>Kriminalistička policija PU Beograd</i>							
% žena	10,0	1,0	27,2	18,0	15,6	15,3	10,7
<i>Uniformisana policija PU Beograd</i>							
% žena	15,0	32,5	34,5	14,0	2,0	1,0	1,0

Izvor: Izveštaj PU, 2014

Tabela 6: Starosna struktura žena zaposlenih sa statusom na određenim dužnostima i posebnim dužnostima, PU Beograd

Starosne kategorije						
	25-29	30-34	35-39	40-44	45-50	Preko 50
% OD	10,0	23,0	23,0	10,0	17,0	17,0
% PD	12,0	15,0	19,0	20,0	12,0	22,0
% BS	0	7,0	12,6	21,6	23,8	35,0
Ukupno						
	100	100	100	100	100	100

OD - određene dužnosti; PS - posebne dužnosti; BS - bez statusa.

Izvor: Izveštaj PU, 2014

Kad se posmatra starost žena zaposlenih u Upravi vidimo da su žene kao grupa u većini u starijoj grupi, što se može objasniti njihovim zasnavanjem radnog odnosa u Upravi u periodu posle završetka školovanja, a koje se poklopilo sa povećanim i otvorenijim prijemom žena u policiju odnosno u PU za grad Beograd. Mladih žena koje su starosti od 25 do 29 godina ima 22% što ukazuje na aktuelnu otvorenost Uprave za prijem žena u policiju, što je trend u poslednjih 15 godina, a što ukazuje na veće interesovanje žena za ulazak u

policiju kao i na pomeranje sistemskih ograničenja kada je u pitanju rad žena u službama bezbednosti u Srbiji.

Međutim, kao što pokazuje aktuelna statistika Uprave veliki broj ovih žena je još uvek sistemski diskriminisan jer su im u startu ponuđena radna mesta sa nižim statusom, bez obzira na visinu stručne spreme, kao što su određene dužnosti, gde se nalazi otprilike 60% od ukupnog broja žena zaposlenih u Upravi, i poslovi bez statusa (Tabela 6).

Ako smo integraciju žena razumeli kao mogućnost njihovog uključivanja u sve aktivnosti i na svim nivoima rada policijskih službi, posmatrajući je na nivou organizacije kao mogućnost pristupa određenim resursima, vidimo da je ženama pristup ključnim radnim mestima skoro onemogućen. To umanjuje pristup ostalim resursima koji bi uticali na njihovu bolju formalnu integraciju, kao što su mogućnost vertikalnog napredovanja u službi, visoke plate, dnevnice, službeno usavršavanje, službena putovanja i drugo.

b) Vertikalna pokretljivost zaposlenih žena u Policijskoj upravi za grad Beograd

U daljoj analizi kvantitativnih podataka dali smo precizniju sliku o učešću zaposlenih žena na centralnim i rukovodećim mestima, što bliže određuje vertikalnu pokretljivost u okviru PU za grad Beograd. Zapоšljavanje žena u Upravi stagnira u odnosu na period od pre desetak godina, kao i njihovo raspoređivanje po prijemu u radni odnos, gde je mali broj žena raspoređen na radnim mestima uniformisane policije.

Tabela 7: Učešće žena u službenim statusima u PU Beograd

Službeni statusi	% zaposlenih žena
Određene dužnosti	85.1
Posebne dužnosti	61.0
Bez statusa	77.6

Izvor: Izveštaj PU, 2014

Bez statusa, odnosno bez ovlašćenja i beneficija, zaposleno je dve trećine od ukupnog broja zaposlenih iz ove grupe i one su u najvećem broju zapoštene u Upravi za logistiku. Vidimo da i sa visokim i višim stepenom stručne spreme žene budu raspoređene na takva radna mesta koja po prirodi posla imaju najniži policijski status, i skoro ni malo šanse za napredovanje. Ženama je uskraćena mogućnost vertikalnog napredovanja, jer osim što popunjavaju

radna mesta bez statusa, one se ne uzimaju u obzir za pomeranje iz službi u kojima nije potreban policijski status i zvanje. Na ovaj način, žene se kao grupa sistemski udaljavaju od centralnih linija rada kako ne bi imale pristup ni ostalim resursima, kao što su visoke plate, mogućnost napredovanja na visoka rukovodeća mesta, mogućnost odlučivanja i uticaja. Žene koje rade na poslovima policije opšte nadležnosti i kriminalističke policije sa statusom OSL i UOSL ne upućuju se na izvršenje visoko rizičnih zadataka kao što su visoko rizična hapšenja, javni skupovi i manifestacije na kojima se očekuje narušavanje javnog reda i mira u većem obimu, zadatka koji zahtevaju dugu izloženost vremenskim neprilikama, veći fizički napor, duži rad noću i sličnih zadataka. Pored toga, kad god je moguće na izvršenje zadatka upućuju se mešovite patrole i ekipe koje čine policijski službenici muškog i ženskog pola.

U organizacionim jedinicama PU za grad Beograd, u kojima je pretežno ženski kolektiv, kao što je Uprava za analitiku, Uprava za logistiku i Uprava za upravne poslove, žene su raspoređene na višim, nižim i srednjim rukovodećim mestima¹, dok je u ostalim organizacionim jedinicama primetna tendencija postavljanja žena na rukovodeća radna mesta (Izveštaj PU, 2014).

Na osnovu podataka koje smo dobili od Uprave, dali smo tabelarni prikaz učešća žena u rukovodećim položajima u okviru organizacionih jedinica. U Tabeli 8 vidimo procentualno učešće žena u rukovodećem kadru Uprave na osnovu kojeg se može zaključiti da imaju relativno mali uticaj na donošenje ključnih odluka za Upravu.

Tabela 8: Učešće žena i muškaraca na rukovodećim radnim mestima PU Beograd

Rukovodioci	Visokog ranga	Srednjeg ranga	Nižeg ranga	Ukupno
% Muškarci	83,0	88,0	87,0	87,0
% Žene	17,0	12,0	13,0	13,0
% Ukupno	100	100	100	100

Izvor: Izveštaj PU, 2014

Njihov izuzetno nizak procenat direktno ukazuje na njihov minimalan uticaj prilikom odlučivanja o ključnim elementima upravljanja ovom radnom organizacijom.

S obzirom da nismo dobili precizan podatak o raspoređenosti rukovodilaca žena po organizacionim jedinicama Uprave, na osnovu daljeg istraži-

¹ Srednja i niža rukovodeća radna mesta obuhvataju radna mesta načelnika odeljenja, i načelnika službi koji su po rangu ispod načelnika posebnih Uprava.

vanja mogli smo da zaključimo da su žene rukovodioci u najvećem broju na radnim mestima koja pripadaju upravama administrativnog tipa. One mogu da napreduju isključivo u službama u kojima čine većinu zaposlenih, a to su logistički policijski poslovi (upravno-administrativni, analitički i drugi pomoći poslovi).

Vertikalnu pokretljivost žena u Upravi posmatrali smo i preko njihovog učešća u policijskim poslovima u odnosu na visinu stručne spreme, jer je visina stručne spreme jedan od ključnih faktora koji utiču na mogućnost napredovanja u policijskoj službi. U kombinaciji sa drugim faktorima, kao što je raspoređenost na poslovima koji su policijskog profila, operativnog karaktera, i policijskim službenim zvanjima, visina stručne spreme može da bude presudna u bržem napredovanju na vertikalnoj lestvici.

U Tabeli 9 dali smo prikaz učešća žena i muškaraca u odnosu na visinu stručne spreme u Upravi.

Tabela 9: Učešće zaposlenih žena i muškaraca u odnosu na stepen stručne spreme u PU Beograd

	Visoka stručna sprema	Viša stručna sprema	Srednja stručna sprema	Osnovna škola	Ukupno
% Žene	14,0	16,0	65,0	5,0	100
% Muškarci	11,5	13,5	74,5	0,5	100

Izvor: Izveštaj PU, 2014

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 8 vidimo da je procenat zaposlenih žena i muškaraca u Upravi, u odnosu na visinu stručne spreme, približno jednak, što bi trebalo da u startu pruži jednake mogućnosti za napredovanje u službi. Međutim, to nije tako jer su žene pomerene na niža radna mesta sa nižim službenim zvanjima.

U Tabeli 10 dali smo prikaz učešća žena u odnosu na službeni status i visinu stručne spreme, što pokazuje njihove realne mogućnosti za vertikalno napredovanje u policiji.

Tabela 10: Učešće žena u službenim statusima u odnosu na visinu stručne spreme u PU Beograd

Službeni statusi		Visoka stručna sprema	Viša stručna sprema	Srednja stručna sprema	Osnovna škola
UOSL	% Žene % Muškarci	- 100	- 100	11,0 89,0	- -

Marta Tomić Žene u policijskoj profesiji i osvrt na stanje u srpskoj policiji

Službeni statusi		Visoka stručna sprema	Viša stručna sprema	Srednja stručna sprema	Osnovna škola
OSL	% Žene	30,0	-	14,0	-
	% Muškarci	70,0	100	86,0	-
PD	% Žene	72,0	-	-	-
	% Muškarci	28,0	100	-	-
OD	% Žene	83,0	88,0	86,0	-
	% Muškarci	17,0	12,0	14,0	-
Bez statusa	% Žene	-	-	65,0	87,0
	% Muškarci	-	-	35,0	13,0

Izvor: Izveštaj PU, 2014.

Kao što vidimo, od ukupnog broja zaposlenih na radnim mestima sa statusom UOSL za koje je potrebna srednja stručna sprema, žene čine 11%. Ovo znači da su prisutne u najvišem službenom zvanju u najvećem procentu sa završenom srednjom školom, što ih direktno onemogućava da napreduju. Ovo zvanje nosi sa sobom mogućnosti za napredovanje u onim službama koje su noseće policijske službe, osim toga, ima beneficiran radni staž kao i viši platni razred, mogućnost korišćenja službenih vozila, telefona i slično. Na radnim mestima sa statusom OSL, za koje je potrebna visoka stručna sprema, žene su prisutne u 30%. Ovaj službeni status je visok, i kao i prethodni nosi sa sobom mogućnost lakšeg i bržeg napredovanja u službi i druge pogodnosti policijske profesije (radni staž, plata, ovlašćenja i drugo) (Tabela 9).

U organizacionim jedinicama za koje nisu predviđena radna mesta koja podrazumevaju operativni, odnosno terenski rad, nisu predviđeni ni visoki policijski statusi i zvanja. Ove uprave i odeljenja su pretežno administrativne prirode, i imaju niže statuse, odnosno statuse lica na određenim dužnostima (OD), lica na posebnim dužnostima (PD) i lica bez statusa. Ogroman procenat radnih mesta za koje je potrebna visoka i viša stručna sprema, a koja imaju niži status (OD, PD), popunjeno je ženama.

Vertikalna pokretljivost žena zaposlenih u Upravi u ovom istraživanju pokazala je da su žene u malom procentu zastupljene na višim, srednjim i nižim rukovodećim radnim mestima, (nema ni jedne žene na visokom rukovodećem položaju, poput načelnika Uprave, načelnika policijske stanice, komandira policijske stanice). Žene koje su na srednjim i nižim nivoima rukovođenja raspoređene su na poslovima administrativne prirode (Uprava za analitiku, Uprava za upravne poslove). Žene koje imaju visoki stepen stručne spreme

većinom rade administrativne poslove, bez velikih mogućnosti za napredovanje, u najvećem broju slučajeva nemaju visoke službene statuse koji nose pogodnosti kao što su visoka primanja i druge beneficije. Pored toga, žene koje imaju visoki stepen stručne spreme, visok policijski status, veliko iskustvo i dosta godina radnog staža u policiji uglavnom su u upravama koje nisu centralne (noseće ili tipične) policijske uprave, što im direktno onemogućava pristup visokim rukovodećim funkcijama u policiji. Mlađe žene koje su tek primljene u radni odnos većinom su raspoređene na administrativnim poslovima sa nižim službenim statusom, ili na poslovima uniformisane policije sa srednjom stručnom spremom, što im onemogućava horizontalno pomeranje ka policijskim službama i vertikalno pomeranje na bolja radna mesta (sa višim službenim statusom).

Rezultati kvalitativne analize intervjeta sa policijskim službenicama

Nalazi kvalitativne analize strukturisani su po ključnim temama: a) raspoređivanje, uslovi rada i pristup resursima; b) napredovanje u karijeri, i c) usklađivanje porodičnih i poslovnih obaveza.

a) Raspoređivanje, uslovi rada i pristup resursima

Žene iz studije pokazale su da su svesne da im rodna podela rada, kako u porodici tako i na poslu, oduzima vreme, i da je to na njihovu štetu, ali nisu pokazale spremnost da se takva situacija menja. Nisu pokazale da su spremne da nešto konkretno urade da reše takvu, za njih lošu situaciju.

Policijska karijera je u većini društava izuzetno popularna jer nosi određene privilegije. Ulazak u policijsku profesiju je, u poslednjih nekoliko decenija, postao otvoreniji za žensku populaciju, generalno, ne samo kod nas. Međutim, napredovanje u policijskoj profesiji u uslovima izraženo patrijarhalne i tradicionalističke kulturne matrice, kao što je u ovom istraživanju slučaj, može da bude opterećeno izuzetno jakom negativnim mehanizmima koji dolaze iz društva, poslovnog okruženja, pa i same ličnosti žene. Ispitanice su pokazale da su uglavnom, htele to ili ne, zadovoljne svojom pozicijom.

„Kada govorim o ženama koje počinju da rade u policiji, mislim da one prvenstveno žele da reše egzistencijalno pitanje, i da nisu ambiciozne u profesionalnom smislu da budu operativni radnici, terenski policijaci. Mislim da su žene u

glavnom orijentisane na siguran, državni posao, i da im je manje važno što je taj posao specifičan i muški posao, one se raspoređuju bez problema (njima nije problem) u logističke i administrativne službe u okviru policije.” (slučaj 9)

Na nivou organizacije, kretanje u viša policijska zvanja i statuse, kao i horizontalna dinamika menjanja službi od tipično ženskih do centralno policijskih često je ženama otežana na različite načine. Preopterećenost administracijom i neodgovarajućim radnim vremenom, nedostupnost rukovodilaca, njihova prividna i stvarna nezainteresovanost, ignorisanje od strane kolega kada je u pitanju molba za podrškom da se promeni linija rada, distanca od strane muških kolega da se žene izvode na teren i uključuju u operativni rad, mehanizmi su koji ženama otežavaju napredovanje, odnosno uključivanje u one policijske poslove koji su operativni i na taj način tipično muški poslovi. Odbijanje ustanove da formalno prizna visoko obrazovanje i tako raspoređuje žene na niža radna mesta sa nižim statusom, takođe, velika je prepreka napredovanju u viša zvanja.

„Ovde radim skoro dve i po godine. Ja sam na radnom mestu sa višom školom, ali konkretno radim posao sa fakultetom. Ali to je uslov da bi verovatno država, za tih 5-6 godina, dok se meni ne prizna fakultet, 10.000 dinara mesečno ušteta. Policia ovako ima radnika koji radi posao sa fakultetom, ali mu se plaća manje, što je verovatno dobro iz njihovog ugla. Moja drugarica sa Akademije je isto tako počela sa višom školom. Radila je prvo sa srednjom školom u policijskoj stanici, pa je napredovala. I onda kad dođete na red da zauzmete radno mesto sa visokom stručnom spremom, ili ima dosta starijih radnika koji su naknadno završavali privatne fakultete, onda oni ostvare uslov pre vas i po godinama radnog staža.” (slučaj 6)

Takođe, nemogućnost približavanja određenim resursima koje viši policijski položaji nose sa sobom, kao što su neformalna udruživanja i međusobno pomaganje i podrška u ovim grupama, mogu da budu, a često i jesu kamen spoticanja za žene kao marginalizovane grupe u policiji. Činjenica da su neke od žena isključene iz kolegijalne mreže koja može da pomogne i informiše ih u vezi sa mogućnošću napredovanja na viša radna mesta i o tome gde eventualno ima upražnjenih radnih mesta u centralnim linijama rada je, takođe, jedna od prepreka za napredovanje. Žene se uglavnom nalaze van glavnih tokova informacija koje su korisne i mogu da pomognu u profesionalnom napredovanju.

Međutim, neke od žena susrele su se sa sasvim otvorenim, institucionalno pravdanim načinima kojima se želeso otežati njihovo napredovanje u policijskoj profesiji. Na primer, žene se u najvećem broju, nakon primanja u radni odnos odmah raspoređuju u administraciju, sa nepriznatim stečenim obrazovanjem, pod izgovorom da je to samo za početak. Međutim, mnoge od njih provedu čitav radni vek u istoj službi.

Vertikalna pokretljivost zaposlenih u Policijskoj upravi za grad Beograd pokazuje značajnu razliku u odnosu na rodnu pripadnost, ako se posmatra u odnosu na potrebno vreme i zauzete pozicije u okviru policijske strukture. Teorija o staklenom plafonu kaže da, iako je jednakost javno promovisana, putem određene zakonske regulative, ženama je i dalje otežano napredovanje u karijeri, čak i pored konstanti kao što su ujednačene kvalifikacije, iskušto i mere produktivnosti.

Osim organizacionih struktturnih prepreka u napredovanju, žene su i lično manje motivisane da se dokazuju u policijskoj profesiji. One su u velikom broju spremne da prihvate lošiju poziciju od muškaraca u ime očuvanja radnog mesta i materijalne i socijalne sigurnosti.

„Ženama je mesto na ovakvim poslovima, a postoje i žene koje rade u operativi, ali njih je malo i one su nekako drugačije od klasičnih žena. Ja sam nekada bila za emancipaciju žena, ali sam sada od toga odustala.“ (slučaj 11)

Poziciju i ulogu žene koja radi administrativne, netipične policijske poslove koji su tradicionalno ženski poslovi u policiji, mahom sve žene zapoštene u Upravi prihvataju bez otpora. Ovo je donekle uslovljeno kulturom profesije, a donekle pomirenosću od strane ovih žena da se takva situacija teško može poboljšati. Uglavnom su sve žene koje su bile obuhvaćene ovim istraživanjem pokazale da takvo stanje prihvataju dobrovoljno i sa dozom pomirenosti sa datom situacijom.

b) Napredovanje u karijeri

Da bi se oslobostile rodnog režima, koji žene smešta u nejednaku poziciju sa muškarcima u policiji, one uspešnije sebi nameću veoma jak tempo. Međutim, čak i uspešna, žena ne može da izađe iz okvira svoje nametnute ženske uloge, što znači da će ona odlučivati o svojim prioritetima posmatrajući sebe kroz ostvarenost u porodici i majčinstvu, a da će, u slučaju da je posvećena

i svojoj karijeri, svoje profesionalno postignuće meriti kriterijumima koje su postavili muškarci, te da bi ih ostvarila, moraće dvostruko više da ulaže i vremena i energije.

Jedna od ispitanica, žena u mlađim godinama, koja je ostvarila svoju policijsku karijeru i dostigla poziciju srednjeg rukovodioca, u nju je uložila ogroman napor, znanje i sposobnost, pokazala je izvesnu meru osude prema drugim ženama koje stagniraju na istim radnim mestima godinama.

„Samoinicijativa, angažovanje, trud, želja da se ide napred, je jedan od uslova da napreduješ. Mislim, sedenje skrštenih ruku nikome nije donelo boljatka. Jednostavno, žene moraju da se pokrenu. Nekome možda odgovara da tako sedi. Ja nisam takav tip ličnosti i ne zadovoljavam se time. Uvek može bolje.“ (slučaj 7)

Za svoju lošiju poziciju u policijskoj službi, neke od njih krive sebe lično, neke su svesnije da je to uticaj patrijarhalne kulture i polne podele rada u društvu i na ustanovi u kojoj rade, odnosno vrsta odbrambenog mehanizma kojim muškarci u policiji i društvu žele da zadrže svoj dominantni položaj.

Kada se analiziraju zvanična dokumenta ustanove, vidi se da je opterećenost u poslovnim zaduženjima i obavezama približno ujednačena među ženama i muškarcima. Međutim, realna situacija često nije takva. Neke od njih su prekovremeno angažovane, na račun svojih porodičnih i drugih obaveza, na poslovima kancelarijske prirode, ali i na poslovima koje su preuzele od svojih muških kolega pod izgovorom da su žene sposobnije, urednije i sistematicnije u administrativnim poslovima. Preopterećene porodicom, a ponekad dodatno angažovane na poslu u vidu radnog vremena i dežurstava, one ostaju da kaskaju za muškarcima.

„Ja sam želela terenski, pravi policijski posao. Ali tek kad sam počela da radim u kancelariji, shvatila sam da sam pogrešno želela. Zbog toga što sam žena i što ne bih mogla da postignem da se bavim i porodicom i poslom. Mnogo naporu treba da bi postigao da budeš operativni službenik policije. Ja iz ove perspektive ne mogu da se zamisljam na terenu. Kuća, smene, deca, porodica. Trebalo bi dosta psihičkog i fizičkog ulaganja da bi se to postiglo.“ (slučaj 2)

Maskulinitetna kultura ima suptilne načine dominacije, ne pokazuje se otvoreno, te se sasvim retko iskazuje direktno i neprijateljski. Direktan način dominacije ispoljava se preko ignorisanja na molbe i zahteve od strane žena

za prelaskom u drugu liniju rada ili na drugo radno mesto koje je bliže konkretnijim policijskim poslovima.

„Sa druge strane, iako me ovde u Policijskoj upravi za Beograd, svi znaju, od vrha, od načelnika, pa do običnih policajaca, iako svake godine imam odličnu godišnju ocenu, iako sam sportista i intelektualac u isto vreme, iako ostajem prekovremeno, i imam rezultate iza sebe, i iskustvo, to ništa ne vredi. Imam primer da je vozač postao inspektor, svi su našli neku vezu, ili su platili novcem ili nečim drugim, imali podršku, ili su nečije sestre, čerke ili ljubavnice, ili su nečiji prijatelji. Ja sam pokušala lično, zakazivala razgovor za načelnicima kojima sam radila izveštaje i kojima sam pisala govore za javnost, i sve se završi na tome, samo na razgovoru i na rečima videćemo. Sve je samo pitanje preporuke, koja se plaća. Imate načelnike koji ne znaju kako se zove koje krivično delo, pa vas zovu i pitaju. Imate šefove koji su se zaposlili i prvo radno mesto im je bilo rukovodeće, a ne znaju apsolutno ništa o poslu. Imate loš imidž službe analitike, koja nije tipično policijska, i sve su to razlozi zbog kojih ja ne mogu da napredujem i da pređem u neku drugu službu koja se više ceni u policiji.“ (slučaj 10)

c) Usklađivanje porodičnih i poslovnih obaveza

Sve ispitanice, koje su svoje životne priče iznele za potrebe ovog istraživanja, imale su veoma ujednačena iskustva kada je u pitanju dvostrukost karijera, tj. balansiranje između porodice i posla. Njihova iskustva preklapaju se u odnosu na potrebno vreme koje se troši na porodične obaveze, kućne poslove, brigu oko dece. Sve su one iskusile trenutke kada je prvenstvo u odlučivanju odnosila porodica umesto profesionalne afirmacije i dokazivanja na policijskim poslovima, koji mogu da budu prilično odgovorni i zahtevni. Nijedna od njih nije osporila činjenicu da je obim porodičnih obaveza, i njihova centralna uloga u tome, jedan od glavnih negativnih faktora koji ženu sprečava da u istoj meri i istim tempom kao i muškarac napreduje u svojoj policijskoj karijeri. Sve one smatraju da je opredeljenje žene da se posveti porodici ono što se od nje očekuje, ali su, isto tako, potvrđile činjenicu da su se one svesno i lako prihvatile obima posla koji zahteva potpuno posvećivanje kući i deci. Ulaganje vremena i energije da bi porodica dobro funkcionsala je značajno ulaganje koje ide na štetu profesionalne karijere žene. Retke su žene koje izlaze iz svojih rodnih okvira, u smislu da se svesno opredеле za karijeru na račun porodice.

Žene koje su se realizovale kao majke, supruge, i one koje su odgovorne za svoju porodicu, a u isto vreme su uspele da napreduju u svojoj policijskoj karijeri, su malobrojne. U ostvarivanju toga bilo je potrebno da ulože ogroman napor i energiju i, naravno, opet su ostale u okvirima rodnog režima koji je loš za ženu, iz jednostavnog razloga što su istovremeno preuzele dvostrukе uloge. U ovom istraživanju je samo jedna takva žena.

Da bi se organizovale i usaglasile svoje obaveze oko porodice i posla, žene se u najvećoj meri oslanjaju na svoje lične sposobnosti. Afirmišući svoju policijsku karijeru, one znaju da najveći teret svog poslovnog uspeha mora da snosi sama. Međutim, patrijarhalna socijalizacija uslovljava ih da takvo stanje podnose kao nešto što je normalno.

S obzirom da je često da se u policijskoj profesiji upoznaju budući bračni partneri, žena uglavnom podržava svog supruga koji napreduje u karijeri, mnogo više i mnogo brže od nje, dok su, u isto vreme, oboje školovani, stručno obrazovani i imaju podjednako iskustva u policijskim poslovima. Ovo je još jedan mehanizam uz pomoć kog muškarci u policiji održavaju pritisak na žene kako bi ostale u nižim pozicijama, ili kaskale za njima u razvoju svoje karijere.

„Uglavnom sav kućni posao i posao oko deteta spada na mene. Udalala sam se za tipičnog Balkanca koji je iz južnih krajeva. Rođen je u Beogradu, ali korenii su mu iz južne Srbije pa se nekako drži malo strožijih pravila u vezi sa porodicom i porodičnim odnosima. Kod nas nema strogih klasičnih podela, ali zna se šta radi žena, a šta radi muškarac.“ (slučaj 3)

Od dvanaest žena koje su učestvovali u ovom istraživanju, njih deset je udato za policajce, što ukazuje na karakterističnu osobinu brakova žena koje rade u Upravi. U tom smislu, možemo da zaključimo da su ove žene duboko vezane za policijsku profesiju i njenu posebno zatvorenu kulturu. Njihovi porodični životi su, kao i profesionalne karijere, pod velikim uplivom patrijarhalnih vrednosti za koje je karakteristično da su žene u podređenom položaju u odnosu na muškarce.

Zaključak

Posredna rodna diskriminacija u Policijskoj upravi za grad Beograd postoji, jer prividno neutralne norme, kriterijumi i prakse koje su vezane direktno za prijem i raspoređivanje žena po linijama rada u određenim službama, onemogućavaju da žene kao grupa postignu svoj puni profesionalni i lični potencijal tako što će da se dokažu da su ravnopravne sa muškarcima.

Uočeno je postojanje strukturalne rodne segregacije i marginalizacije, što je zapravo politka MUP-a u celini i PU za grad Beograd kao organizacionog dela ministarstva. To se zapaža i u ponašanju rukovodećeg kadra koji primeњuje politiku i kontroliše instituciju, a koji su u nameri rodno neutralni, ali za rezultat imaju različit i štetan tretman žena kao grupe.

Na osnovu rezultata prikazanih u ovom radu okvirno se mogu odrediti osnovni problemi koji sprečavaju žene u profesionalnoj afirmaciji u srpskoj policiji, te se na nivou formiranja i prilagođavanja državnih politika može uticati na dalje poboljšanje njihovog statusa i šansi za razvoj karijere. Istraživanje je pokazalo da žene imaju slab pristup materijalnim resursima koji omogućavaju povoljan profesionalni položaj (službena vozila, telefoni, dnevnice, projekti), a što je direktna posledica položaja koje žene zauzimaju u okviru policijske profesije. Operativne policijske poslove obavljaju uglavnom muškarci, te samim tim imaju na raspolaganju resurse kojima se popravlja njihov profesionalni položaj. Žene koje rade u policiji prihvataju svoj podređen položaj kao nešto što je prirodno usled socijalizacije u porodici, u školi, na poslu. Motivi žena za zapošljavanje u policiji i njihova spremnost da ispune zahteve policijskog poziva su isti ili slični kao kod muškaraca, s tom razlikom što u startu budu raspoređene na administrativne i kancelarijske poslove, a kasnije, kada osete potrebu da promene radno mesto i pređu u operativne službe, nailaze na prepreke od strane svojih rukovodilaca, koji su mahom muškarci. Adaptacija žena na uslove rada u policiji, zadovoljstvo pojedinim aspektima posla i ukupno osećanje zadovoljstva su lošiji u odnosu na muškarce. Nedostatak ženskih mentora usporava integraciju ženskih kandidata u policijsku službu, te je na to potrebno obratiti pažnju u budućnosti. Ženama je potreban duži vremenski period da napreduju na viša radna mesta i u više činove, jer bolovanje usled održavanja trudnoće i usled odgajanja i brige o deci ne ulazi u vremenski interval ocenjivanja. Sa druge strane, žene mnogo duže čekaju na raspoređivanje u druge službe zbog afirmacije muških kolega, što doživlja-

vaju kao samovolju rukovodioca. Žene su više posvećene deci i porodici usled ličnih, partnerskih i očekivanja društva u celini. Sve skupa, to otežava ženama integraciju i napredovanje u okviru policijske profesije.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije ne uzima u obzir karakteristike žena kao manjinske grupe. Trebalo bi zakonski definisati osnovne razlike u potrebama, sposobnostima i mogućnostima žena i muškaraca u policijskom poslu, kako bi se moglo pristupiti izjednačavanju u šansama, olakšavanju u integraciji i napredovanju.

Literatura

- Abbott, P., Wallace, C., Tyler, M. (2005) *An Introduction to Sociology Feminist Perspectives*. London: Routledge.
- Acker, J. (2009) From Glass Ceiling to Inequality Regimes. *Sociologie du travail*, 2, str. 199-217.
- Antonić, S. (2008) Nacija i integracija - Slučaj Srbije. *Sociološki godišnjak*, 3, str. 61-73.
- Barrett, F.J. (1996) Hegemonic Masculinity: The Case Of The Us Navy: the Organizational Construction of Hegemonic Masculinity: The Case of the Us Navy. *Gender, Work And Organization*, 3, str. 129-142.
- Babović, M. (2010) *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Benschop, Y., Brouns, M. (2009) The Trouble with the Glass Ceiling. Critical reflections on a famous concept. *4 th International Critical Management Studies Conference. The Intersection of critical management research and organizational practice*.
- Blagojević-Hjuson, M. (2013) Rodni barometar u Srbiji: Razvoj i svakodnevni život. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Brown, J. (2007) From Cult of Masculinity to Smart Macho: Gender Perspectives on Police Occupational Culture. *Sociology of crime, law and deviance*, 8, str. 205-226.
- Burdije, P. (2001) *Vladavina muškaraca*. Podgorica: Cid.
- Butler, E., Winfree, T., Newbold, G. (2003) Policing and Gender: Male and Female Perspectives among Members of the New Zealand police. *Police Quarterly*, 3, str. 298-329.

-
- Connell, R. (2005) Advancing Gender Reform in Large-scale Organisations: A New Approach for Practitioners and Researchers. *Policy and Society*, 4, str. 5–24.
- David, M., Woodward. D. (1998) *Negotiating the Glass Ceiling: Careers of Senior Women in the Academic World*. London: UK Falmer Press.
- Dapčević-Marković, Lj. (2002) Žene u policiji. *Bezbednost*, 2, str. 344-356.
- Izveštaj o radu Policijske uprave za grad Beograd, 2014.
- Garcia, V. (2003) Difference in the Police Department: Women, Policing, and "Doing Gender". *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 3, str. 330-344.
- Godenzi, A. (1999) Style or Substance: Men's Response to Feminist Challenge. *Men and Masculinities*, 1(4): 385-392.
- Hartmann, H. (1981) The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. U: L. Sargent (ur.) *Women and Revolution*. London: Pluto Press, str. 1-42.
- Kakar, S. (2002) Gender and Police Officers Perceptions of Their Job Performance. *Criminal Justice Policy Review*, 3, str. 238-256.
- Kolin, M. (ur.) (2009) *Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticanje evropskih integracija*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Lonsway, K., Moore, M., Harrington, P. Smeal, E., Spillar, K. (2003) *Hiring & Retaining More Women: The Advantages to Law Enforcement Agencies*. Beverly Hills: National Center for Women & Policing, Division of the Feminist Majority Foundation.
- Lord, L. (1989) Policewomen. U: W. G. Bailey (ur.) *The Encyclopedia of Police Science*. New York: Garland Publishing, str. 491-502.
- Martin, S. (1980) Emancipirane i neemancipirane žene u policiji. *Izbor*, 1-2, str. 38-51.
- Milosavljević, B. (1997) *Nauka o policiji*. Beograd: Policijska akademija.
- Milosavljević, B. (2004) *Ljudska prava i policija – Standardi ljudskih prava za policiju, priručnik*. Beograd: Centar za antiratnu akciju.
- Milić, A. (1994) *Žene, politika, porodica*. Beograd: Institut za političke studije.
- Miller S., Forest, K., Jurik, N. (2003) Diversity in Blue Lesbian and Gay Police Officers in a Masculine Occupation. *Men and Masculinities*, 4, str. 355-385.
- Milošević, G. (ur.) (2012) *Rodna ravnopravnost i rodno zasnovano nasilje – priručnik*. Beograd: Kriminalistčko-policijska akademija.
- Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., Nikolić, J., Šaćiri, B. (2012) *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

Novović, S., Vla, S., Rakić, N. (2010) *Uspostavljanje mreže žena policajaca Jugoistočne evrope, Rezultati istraživanja*. Sofija: Udruženje šefova policije jugoistočne Evrope-SEPCA.

Palombo, J. B. (1992) Attitudes, Training, Performance, and Retention of Female and Minority Police Officers. U: G. Felkenes, P. C. Unsinger (ur.) *Diversity, Affirmative Action and Law Enforcement*. Springfield: Charles C Thomas Publisher, LTD, str. 57-90.

Stojanović, S., Kesada, K. (ur). (2010) *Rod i reforma sektora bezbednosti u Republici Srbiji*. Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd.

Tomić, M. (2010) Žene u akademskoj profesiji i muška dominacija. *Sociologija*, 2, str. 181-196.

Vratuša-Žunjić, V. (2007) Integracija. U: M. Bogdanović, A. Mimica (ur.) *Sociološki rečnik*. Beograd. Zavod za udžbenike, str. 193.

Zakon o policiji, Sl. glasnik RS, br. 101/2005

Zakon o policiji, Sl. glasnik RS, br. 101/2005, 63/2009 - odluka US, 92/2011 i 64/2015

Zorić, J., Dičić, N., Petković, N. (2008) *Radna prava žena u Srbiji*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.

Walby, S. (1990) *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Blackwell.

Witz, A. (2004) *Professions and Patriarchy*. London: Taylor & Francis e-Library.

Internet izvori

Fleming, J., Lafferty, G. (2002) *Equity Confounded? New Managerialism, Organisational Restructuring and Women in Australian Police Servise*. Paper presented to the 3rd Australian women and policing confrence Canberra. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/237372097_EQUITY_CONFOUNDED_NEW_MANAGERIALISM_ORGANISATIONAL_RESTRUCTURING_AND_WOMEN_IN_AUSTRALIAN_POLICE_SERVICES, stranici pristupljeno 2.8.2019.

MARTA TOMIĆ*

Women in the police profession and a review of the situation in the Serbian police

The aim of the paper is to present the results of the research in which we examined the professional integration and advancement of women employed in the Police Directorate for the City of Belgrade. The problem of integration and advancement of women in the Serbian police was investigated at the Police Directorate of the City of Belgrade, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia, in the period from 2016 to 2017, by using a qualitative and quantitative methodology. The results showed that there are objective circumstances that stop women at a certain stage of career promotion, which have origins and a multi-level stronghold, emphasized at the social level influenced by patriarchal relationships. The results suggest that circumstances of a formal and informal nature are aggravating and that they fundamentally confirm theories of gender inequality in the masculine professions, such as the police profession. In police services, in Serbia, women still constitute a minority that is covertly discriminated against and publicly segregated on the sidelines of the profession.

Keywords: women, police, gender, research, Serbia, professional advancement.

* Dr Marta Tomić is Science Associate at the Science-research Center of the University of Criminal Investigation and Police Studies E-mail: marta.tomic@kpu.edu.rs.

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 3, str. 319-343

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1903319P>

Pregledni rad

Primljeno: 13.9.2019.

Odobreno za štampu: 16.12.2019.

Seksualno uznemiravanje – Od antidiskriminacionog do krivičnopravnog regulisanja sa osrvtom na ključne razloge nevidljivosti žrtava

NIKOLA PAUNOVIĆ*

Ratifikacija Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, usvojene 2011. godine, stvara obavezu za države članice da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi seksualno uznemiravanje bilo sankcionisano putem krivične ili druge pravne sankcije. Imajući u vidu da je seksualno uznemiravanje i pre usvajanja ove Konvencije bilo normirano antidiskriminacionim i radnopravnim okvirima država članica, u radu se fokus stavlja na analizu normativnog regulisanja seksualnog uznemiravanja u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, kao i u odabranim stranim zakonodavstvima. Osnovni cilj rada jeste razmatranje najvažnijih spornih pitanja u pogledu nove inkriminacije, sa osrvtom na razlučivanje ključnih razloga objektivne i subjektivne prirode koji utiču na nevidljivost žrtava ovog krivičnog dela. Prepoznaјući nedostatke krivičnopravnog regulisanja seksualnog uznemiravanja, a pre svega preširoke zone kažnjivosti, u zaključnim razmatranjima se pružaju odgovori na uočena sporna pitanja, uz de lege ferenda predlog za normativnu reformulaciju bića ovog krivičnog dela, sa ciljem njegovog poboljšanja i pravilne primene u praksi.

Ključne reči: seksualno uznemiravanje, žrtve, Istanbulska konvencija, Krivični zakonik Republike Srbije, uporedno pravo.

* Nikola Paunović je ataše u Ministarstvu spoljnih poslova i doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. E-mail: dzoni925@gmail.com.

Uvodna razmatranja

Počev od sedamdesetih godina prošlog veka, značajna pažnja se posvećuje različitim oblicima seksualne diskriminacije, pa tako i seksualnom uznemiravanju.¹ Smatra se da je termin seksualno uznemiravanje osmisnila američka književnica i novinarka Lin Farley, koja je 1974. godine pri Kornel univerzitetu istraživala i predavala o položaju zaposlenih žena (Kovačević, 2017: 247-248). Istražujući položaj žena na radnom mestu uočila je fenomen seksualnog uznemiravanja. Ipak, uprkos tome što je protekao dugi niz godina od kako je osmišljen ovaj termin i dalje postoje nejasnoće vezane za normativno regulisanje, kako zbog nedostatka jednoobraznosti na nivou uporednopravnih rešenja prilikom inkriminisanja bitnih elemenata ovog ponašanja, tako i zbog složenosti njegovih pojavnih oblika. U savremenom društvenom kontekstu, intenziviranju interesovanja naučne i stručne javnosti za razmatranje problema seksualnog uznemiravanja doprinelo je usvajanje Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici 2011. godine (u daljem tekstu: Istanbulska konvencija).² Međutim, ovaj pravni dokument ne samo da nije otklonio već postojeće nejasnoće, već je, čini se, otvorio nova sporna pitanja koja su podstakla naučnu i stručnu javnost na ponovno pristupanje razmatranju seksualnog uznemiravanja, ovoga puta iz ugla Istanbulske konvencije. Prihvatanjem ekstenzivnog pristupa u definisanju seksualnog uznemiravanja u Istanbulskoj konvenciji, javila se potreba

¹ Bez namere zalaženja u suštinske razlike između pojmove seksualnog i polnog uznemiravanja u radu se, pre svega iz razloga potrebe jednoobraznosti i doslednosti u izlaganju, načelno prihvata pojам *seksualno uznemiravanje* uzimajući u obzir dve činjenice. Prvo, seksualno uznemiravanje je, i pre usvajanja Istanbulske konvencije, koja predstavlja osnov za inkriminisanje ovog ponašanja kao krivičnog dela, bilo prepoznato i sankcionisano upravo pod tim nazivom u antidiskriminacionim i radnim pravnim okvirima kako na nacionalnom tako i na uporednom planu. Drugo, i sama Istanbulska konvencija se opredelila za naziv seksualno uznemiravanje. S druge strane, upotreba pojma polnog uznemiravanja će se koristiti isključivo u odgovarajućim delovima rada koji se bave analizom nacionalnog i uporednog krivičnopravnog okvira. Ovo stoga što su pojedina zakonodavstva, uključujući i zakonodavstvo Republike Srbije, inkriminujući ponašanje seksualnog uznemiravanja izabrala pojam polno uznemiravanje polazeći od polnih sloboda kao zajedničkog grupnog objekta zaštite.

² Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Istanbul, 11.V.2011, Council of Europe Treaty Series, No. 210. Republika Srbija je ratifikovala navedenu Konvenciju 2013. godine. Videti: Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 012/13.

za sužavanjem, a time i ograničavanjem zone kažnjivosti kroz proces izdvajanja onih objektivnih i subjektivnih obeležja koja realno zavređuju da predstavljaju bitne elemente bića krivičnog dela. Naime, bilo je potrebno, polazeći od *ultima ratio* karaktera krivičnog prava, odrediti granicu između seksualnog uznemiravanja kao krivičnog dela za koje je predviđena krivična sankcija i zabrane seksualnog uznemiravanja antidiskriminacionim i radnim propisima za čiju povredu je predviđena druga pravna sankcija. Konačno, prisutnom porastu interesovanja domaće naučne i stručne javnosti doprinelo je nedavno ponovno inkriminisanje ovog ponašanja u Krivičnom zakoniku Republike Srbije (u daljem tekstu: KZ),³ koje je donelo izvesna odstupanja od pristupa normativnog regulisanja seksualnog uznemiravanja u Istanbulskoj konvenciji, odnosno uporednopravnim rešenjima.

Cilj rada je da se primenom normativnog metoda, kako sa aspekta Istanbulske konvencije i uporednopravnih rešenja, tako i sa aspekta nacionalnog pravnog okvira, pristupi kritičkoj analizi bitnih obeležja seksualnog uznemiravanja kao krivičnog dela, a kako bi se istakla razlika u odnosu na zabranu seksualnog uznemiravanja u okvirima antidiskriminatornih i radnih propisa. Uz to, cilj rada je razmatranje osnovnih pojavnih oblika seksualnog uznemiravanja radi ukazivanja na fenomenološke razmere ovog ponašanja. U tom smislu, posebna pažnja se posvećuje normativnoj analizi seksualnog uznemiravanja na nivou Istanbulske konvencije, nacionalnopravnog rešenja i odabranih uporednopravnih rešenja. Na kraju se pristupa razmatranju ključnih razloga objektivne i subjektivne prirode koji utiču na nevidljivost žrtava seksualnog uznemiravanja.

Pojavni oblici seksualnog uznemiravanja

Ukoliko se kao kriterijum podele pojavnih oblika seksualnog uznemiravanja uzmu osnovni oblici ponašanja kroz koje se ono može ispoljiti, onda treba istaći da postoje verbalno, neverbalno i fizičko ponašanje. U tom smislu, seksualno uznemiravanje se može manifestovati na razne načine, počev od upućivanja neželjenih komentara seksualne prirode o nečijem izgledu ili označavanja nekoga pogrdnim imenima sa seksualnom konotacijom, preko

³ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

saopštavanja poruka drugome putem simbola ili znakova seksualne prirode, do onih oblika ponašanja koja uključuju neželjeni fizički kontakt seksualne prirode sa drugim licem (Department for Education, 2018: 9).

Ako se pođe od okruženja u kome seksualno uznemiravanje može da se dogodi kao zasebnog osnova podele, onda treba navesti da postoji mogućnost za izvršenje ovog ponašanja u realnom (offline) okruženju i u virtuelnom (online) okruženju. Pri tome, seksualno uznemiravanje u virtuelnom okruženju može predstavljati samostalno ponašanje ili biti deo šireg obrasca ovog ponašanja koje se odvija u realnom okruženju. U svakom slučaju, seksualno uznemiravanje u virtuelnom okruženju može uključiti slučajeve koji podrazumevaju slanje neželjenih komentara seksualne prirode na društvenim mrežama, neželjeno deljenje slika i video zapisa seksualnog sadržaja i slično (Department for Education, 2018: 10; Paunović, 2018: 254).

Konačno, kriterijum podele može biti karakteristično mesto izvršenja ovog ponašanja, što podrazumeva da se seksualno uznemiravanje može izvršiti na radnom mestu ili nekom drugom mestu, poput škole i porodičnog doma (Dimitrijević, Mladenović, 2017: 292). U kontekstu radnog okruženja postoje dva oblika seksualnog uznemiravanja: seksualno ucenjivanje („quid pro quo“) i seksualno uznemiravanje koje dovodi do stvaranja „neprijateljskog radnog okruženja“. „Quid pro quo“ ili seksualno ucenjivanje je oblik seksualnog uznemiravanja u situacijama kada je seksualno uznemiravanje uslov napredovanja na radnom mestu ili ostvarivanja nekog drugog prava po osnovu rada. Drugi oblik seksualnog uznemiravanja postoji kada nepoželjni komentari ili drugi vidovi ponašanja seksualne prirode negativno utiču na radne rezultate žrtve, stvarajući zastrašujuće, neprijateljsko ili uvredljivo radno okruženje (Department of Fair Employment and housing, 2018: 1).

Važno je istaći da se seksualno uznemiravanje ne odnosi samo na seksualno ponašanje učinjeno sa izričitom namerom da se naruši dostojanstvo druge osobe, već i na seksualno ponašanje koje osoba doživljava kao uvredljivo, neprijateljsko, degradirajuće ili zastrašujuće. Stoga se seksualno uznemiravanje naziva i seksualno maltretiranje. Neželjeni seksualni komentari mogu biti primer za to, jer osoba koja upućuje određene komentare ne mora nužno imati nameru da naruši dostojanstvo druge osobe, mada to može imati takav efekat kod žrtve (Greijer, Doek, 2016: 22).

Seksualno uznemiravanje prema Istanbulskoj konvenciji

Istanbulska konvencija u članu 40 definiše seksualno uznemiravanje kao svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode koje ima za cilj ili dovodi do povrede dostojanstva lica, posebno kada se stvara zastrašujuća, neprijateljska, degradirajuća, ponižavajuća, odnosno uvredljiva atmosfera. Na početku, treba primetiti da obim primene seksualnog uznemiravanja u Istanbulskoj konvenciji nije ograničen samo na oblast radnog, odnosno antidiskriminacionog prava, što ukazuje da ne postoje prepreke za krivičnopravno normiranje seksualnog uznemiravanja. Ipak, u kontekstu sankcionisanja seksualnog uznemiravanja treba istaći da je namera tvoraca Istanbulske konvencije bila da ono obuhvati obrazac ponašanja čiji pojedinačni elementi, ako se uzimaju samostalno, ne moraju nužno dovesti do krivične odgovornosti (Council of Europe, 2011: 36).

Pojavni oblici seksualnog uznemiravanja, prema Istanbulskoj konvenciji, obuhvataju tri oblika neželjenog ponašanja seksualne prirode: verbalno, neverbalno ili fizičko. Verbalno ponašanje se odnosi na reči ili zvukove koje je izvršilac ispoljio ili preneo, kao što su neukusne šale, pitanja, primedbe i mogu se izraziti usmeno ili u pisanoj formi. Neverbalno ponašanje, sa druge strane, obuhvata različite oblike gestikulacije od strane izvršioca koji ne uključuju reči ili zvukove (na primer, izrazi lica, pokreti ruku ili izražavanje simbola). Drugim rečima, seksualno uznemiravanje putem verbalnog ponašanja se manifestuje kroz verbalne izraze u vidu komentara o erotskom izgledu osobe, uvredljive ili ponižavajuće primedbe i ponude, neželjeno udvaranje, ucene ili pretnje, odnosno potkupljivanje obećanjima. Nasuprot tome, seksualno uznemiravanje putem neverbalnog uznemiravanja podrazumeva radnje kao što je upućivanje sugestivnog pogleda na račun izgleda drugog, namigivanje, prikazivanje seksualno sugestivnih predmeta, slika, video zapisa ili postera i slično (The Alberta Human Rights Commission, 2017: 1).

Na kraju, fizičko ponašanje se odnosi na svako seksualno ponašanje izvršioca koje uključuje slučajeve telesnog kontakta sa žrtvom. Konkretno, seksualno uznemiravanje putem fizičkog ponašanja obuhvata slučajave neželjenog fizičkog kontakta kroz dodiravanje tela žrtve, štipanje, milovanje, grljenje, ljubljenje i slično (Bošković, 2009: 127-128). U svakom slučaju, bilo koji od ovih pojavnih oblika ponašanja moraju biti neželjene seksualne prirode kako bi moglo biti reči o seksualnom uznemiravanju, što znači da radnje moraju biti

preduzete protivno volji žrtve sa ciljem narušavanja, odnosno moraju predstavljati narušavanje dostojanstva žrtve, a što se dešava posebno ako takvo ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje (Council of Europe, 2011: 35).

Seksualno uznemiravanje u zakonodavstvu Republike Srbije

Seksualno uznemiravanje u Republici Srbiji je regulisano u krivičnom, antidiskriminacionom i radnom zakonodavstvu. U krivičnom zakonodavstvu seksualno uznemiravanje je definisano kao polno uznemiravanje. Ovo krivično delo ne predstavlja potpuno novu inkriminaciju, nepoznatu krivičnopravnom okviru Republike Srbije, budući da je pod imenom seksualno zlostavljanje bilo inkriminisano 2003. godine, u članu 102a KZ.⁴ Radnja tog krivičnog dela bila je određena kao seksualno zlostavljanje ili na drugi način grubo povređivanje dostojanstva drugog lica u sferi polnog života, a delo je imalo teži oblik ako je izvršeno zloupotrebotom položaja, tj. odnosa zavisnosti. U to vreme, *ratio legis* zakonodavca za inkriminisanje seksualnog uznemiravanja bio je da pruži zaštitu od različitih radnji koje do tada nisu bile obuhvaćene pojmom bludnih radnji, a koje su po svojoj prirodi takve da dovode do grube povrede polnog dostojanstva (Stojanović, Perić, 2005: 156). U kasnijim redakcijama KZ ovo krivično delo nije bilo inkriminisano.

Ratifikacija Istanbulske konvencije je predstavljala *ratio legis* za ponovno inkriminisanje seksualnog uznemiravanja 2016. godine, sada pod nazivom polno uznemiravanje (čl. 182a KZ).⁵ Međutim, treba skrenuti pažnju na to da uopšte nije postojala obaveza inkriminisanja, jer član 40 Istanbulske konvencije nalaže da ovo ponašanje može da bude „predmet krivične ili druge pravne sankcije“ (Miladinović-Stefanović, 2017: 236-238).

Imajući to u vidu, može se istaći da je Republika Srbija svoju obavezu iz Istanbulske konvencije već ispunila zabranjujući seksualno uznemiravanje u okvirima antidiskriminacionog i radnog zakonodavstva (Jovanović, 2017: 13). Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. godine u članu 12 je zabranio uznemi-

⁴ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 39/2003.

⁵ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016. Videti takođe Zakon o izmena i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

ravanje i ponižavajuće postupanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i uvredljivo okruženje.⁶ Dodatno, prema Zakonu o sprečavanju zlostavljanja na radu, pod zlostavljanjem se podrazumeva svako aktivno ili pasivno ponašanje prema zaposlenom ili grupi zaposlenih kod poslodavca koje se ponavlja, a koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva, ugleda, ličnog i profesionalnog integriteta, zdravlja, položaja zaposlenog i koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, pogoršava uslove rada ili dovodi do toga da se zaposleni izoluje ili navede da, na sopstvenu inicijativu, raskine radni odnos ili otkaže ugovor o radu ili drugi ugovor (član 6).⁷ Konačno, i Zakon o radu iz 2005. godine je u prepoznao seksualno uznenemiravanje kao svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i zaposlenog u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje (član 21, stav 3).⁸

Antidiskriminacionim pravnim okvirom uznenemiravanje je zabranjeno, bez preciziranja da je reč o uznenemiravanju kojim se narušava dostojanstvo u sferi polnih sloboda. Nasuprot tome, radnopravnim okvirom zabranjen je samo jedan pojarni oblik seksualnog uznenemiravanja koji se vezuje za sferu zaposlenja. To opravdava krivičnopravno sankcionisanje seksualnog uznenemiravanja u krivičnom zakonodavstvu. Stoga se može primetiti da je Republika Srbija inkriminisanjem seksualnog uznenemiravanja otišla korak dalje u suprotstavljanju ovom ponašanju, tako što je članom 182a KZ uvela novo krivično delo polno uznenemiravanje, pod kojim se podrazumeva svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje (Lazarević, Škulić, 2017: 138). Teži oblik postoji ako je delo učinjeno prema maloletnom licu. S obzirom na upotrebljeni trajni glagolski oblik (ko polno uznenemirava), radi se o delu sa neograničenim brojem konkretnih radnji izvršenja, tako da će jedno delo postojati ne samo onda kada je radnja izvršenja preduzeta jednom, već i više puta, što svakako može biti relevantno za odmeravanje kazne (Đorđević, 2017: 135). S tim u vezi, u

⁶ Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

⁷ Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu, Službeni glasnik RS, br. 36/2010.

⁸ Zakon o radu, Službeni glasnik RS, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014 i 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje.

teoriji postoji mišljenje da bi neko ponašanje okarakterisali kao seksualno uznemiravanje ili kao uznemiravanje uopšte, nije potrebno da je ono ponađeno, odnosno da ima kontinuitet, kao što je to slučaj kod krivičnog dela proganjanja, već je dovoljno da je radnja izvršenja preduzeta jedanput (Wilson, Thompson, 2001: 62; Nikolić-Ristanović, Kovačević-Lepojević, 2007: 5-6). Međutim, time nisu rešene sve nedoumice vezane za normativno regulisanje ovog krivičnog dela. Stoga će se u narednim redovima pristupiti analizi odbanih spornih pitanja koja se odnose na inkriminaciju seksualnog uznemiravanja u KZ Republike Srbije.

Jedno od najspornijih pitanja u pogledu primene ove inkriminacije odnosi se na neodređenost zakonske definicije seksualnog uznemiravanja (Jovanović, 2017: 13). Verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje kao pojavnii oblici seksualnog uznemiravanja obuhvataju preterano širok krug potencijalnih radnji izvršenja koje su jedino ograničene time da imaju za cilj ili da predstavljaju povredu dostojanstva lica u sferi polnog života. Zbog toga se u teoriji predlaže pojačavanje objektivnih elemenata bića ovog krivičnog dela putem normiranja prefiksa u formi priloga „gruba“ povreda dostojanstva lica u sferi polnog života, a sve to radi sužavanja zone kažnjivosti (Škulić, 2016a: 21). Sa druge strane, kada je reč o preciziranju subjektivnih elemenata bića krivičnog dela polno uznemiravanje, u teoriji se ističe da je neophodno uvođenje relevantne namere kao bitnog obeležja ovog krivičnog dela (Škulić, 2016b: 121-124).

Sledeće sporno pitanje koje pojačava neodređenost zakonske definicije seksualnog uznemiravanja tiče se nejasnoća u vezi ispunjenosti posledice u vidu stvaranja neprijateljskog, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja. U vezi sa tim, primećuje se da je definicija seksualnog uznemiravanja iz KZ samo delimično uskladena sa Istanbulskom konvencijom. Naime, dok Istanbulska konvencija, definišući seksualno uznemiravanje, predviđa da je reč o ponašanju koje ima za cilj, odnosno, koje izaziva povredu dostojanstva osobe, normirajući da bi to moglo da bude slučaj posebno kada se stvara zastrašujuća, neprijateljska, degradirajuća, ponižavajuća, odnosno uvredljiva atmosfera, dotle KZ u zakonskoj definiciji kumulativno postavlja uslov da to ponašanje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva i da izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, s tim da nije posebno naznačeno da je reč o degradirajućem ponašanju (Drobnjak, Macanović, Ignjatović, 2017: 12). Pored toga, postavlja se pitanje da li bi verbalno, neverbalno, odnosno fizičko ponašanje kao radnje izvršenja (objektivni element)

krivičnog dela polno uznemiravanje trebalo dovodi u vezu sa sferom polnog života (*de lege ferenda* rešenje) ili treba ostati pri rešenju da se cilj preduzimanja radnji izvršenja - povreda dostojanstva (subjektivni element) dovodi u kontekst sfere polnog života (*de lege lata* rešenje).

U tom smislu, čini se da se treba opredeliti za predlog u pogledu *de lege ferenda* rešenja, i to tako što bi se u zakonskom opisu krivičnog dela polno uznemiravanje iz člana 182a KZ radnje izvršenja u vidu verbalnog, neverbalnog i fizičkog ponašanja dovele u kontekst sfere polnog života, dok bi cilj preduzimanja radnji izvršenja - povredu dostojanstva trebalo osloboditi nužnosti povezivanja sa sferom polnog života, kako je to slučaj u *de lege lata* rešenju. Konkretno, umesto da se u zakonskom opisu bića pod polnim uznemiravanjem podrazumeva svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, što je formulacija iz *de lege lata* rešenja, u *de lege ferenda* smislu bi trebalo preformulisati zakonski opis tako da glasi: polno uznemiravanje podrazumeva svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje u sferi polnog života koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica. U prilog tome svedoči i rešenje iz Istanbulske konvencije, koje predviđa da je reč o ponašanju seksualne prirode, dok u pogledu cilja preduzimanja radnje izvršenja ističe da se to ponašanje preuzima u svrhu ili uz ishod povrede dostojanstva lica.

Pojedini autori su mišljenja da bi bilo logičnije rešenje da zakonska odredba iz člana 182a KZ sadrži formulaciju da polno uznemiravanje podrazumeva neželjeno ponašanje seksualne prirode, dok bi cilj preduzimanja tog ponašanja trebalo da obuhvati povredu dostojanstva osobe, bez neophodnosti uslovljavanja postojanja povrede dostojanstva u sferi polnog života (Drobnjak, Macanović, Ignjatović, 2017: 12; Vasić, Todorović, 2019: 17). U prilog iznetom razmišljanju ne svedoči samo rešenje iz Istanbulske konvencije, koje je, uostalom, poslužilo kao osnov za inkriminisanje seksualnog uznemiravanja, već i činjenica da ljudsko dostojanstvo treba posmatrati u nedeljivom smislu, kao jednu celinu u strukturi ljudskih prava kao što to prepoznaće i Ustav Republike Srbije (član 23).⁹ Iz toga proizilazi konstatacija da ne treba ljudsko dostojanstvo deliti na pojedine „sfere”, kao što to čini KZ opredeljujući se za formulaciju „povreda dostojanstva u sferi polnog života”.

Ovo sve pokazuje da je, sa legislativno-tehničkog aspekta, pojam seksualnog uznemiravanja loše oblikovan imajući u vidu da su upotrebljeni izrazi koji

⁹ Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

su u velikoj meri nejasni i neprecizni, što ne bi smelo da predstavlja stil krivičnog zakonodavca zbog strogih zahteva načela zakonitosti (u formi *lex certa*) u propisivanju krivičnih dela (Đokić, 2017: 554).

Na kraju, u razmatranju ovog krivičnog dela treba istaći da postoje teškoće u procesu njegovog razgraničenja od drugih krivičnih dela, kao što su: ugrožavanje sigurnosti, uvreda i nedozvoljene polne radnji, što predstavlja predmet posebne analize u tekstu koji sledi.

Poљno uznemiravanje i ugrožavanje sigurnosti

Kada je reč o odnosu između krivičnog dela poљno uznemiravanje, s jedne, i ugrožavanja sigurnosti iz člana 138 KZ, sa druge strane, treba reći da razgraničenje nije preterano teško utvrditi. Naime, dok je kod krivičnog dela ugrožavanja reč o pretnji da će se napasti na život ili telo, dotle se kod krivičnog dela poљno uznemiravanje radi o seksualnom uznemiravanju kroz preduzimanje radnji iz sfere polnog života. Drugim rečima, iz navedenog treba primetiti da je objekat zaštite drugačiji. Tako, dok se ugrožavanjem sigurnosti narušava pravo na ličnu sigurnost građana, dotle se polnim uznemiravanjem zadire u polne slobode drugog lica. Osim toga, kod ugrožavanja sigurnosti već samo upućivanje pretnje da će se napasti na život ili telo je kažnjivo ukoliko pasivni subjekt doživi da je njegova lična sigurnost ili lična sigurnost njemu bliskog lica ugrožena. To znači da će, ukoliko dođe do realizacije ove tzv. kvalifikovane pretnje, postojati drugo krivično delo (na primer, ubistvo, laka ili teška telesna povreda). Sa druge strane, kod polnog uznemiravanja nije dovoljno samo preduzeti ponašanje seksualne prirode koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, već je potrebno da je usled toga alternativno izazvan strah ili stvoreno neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

Nužno je razgraničiti ova dva krivična dela i kada je reč o konkretnim pojavnim oblicima ponašanja putem kojih je moguće izvršiti seksualno uznemiravanje, odnosno ugrožavanje sigurnosti. Tako, u pogledu verbalno, odnosno neverbalno preduzetih radnji treba ukazati na sledeće: dok je kod ugrožavanja sigurnosti reč o izgovaranju reči, odnosno preduzimanju konkludentnih radnji kojima se preti da će se napasti na život ili telo (na primer, „likvidiraću te“ ili „prebiću te“), dotle je kod polnog uznemiravanja reč o izgovaranju reči, odnosno preduzimanju konkludentnih radnji sa seksualnom konotacijom.

Takođe, razlika postoji u pogledu poslednjeg potencijalnog pojavnog oblika putem kojeg polno uznemiravanje može da se izvrši, a reč je o fizičkom ponašanju. U tom pogledu, treba istaći da se kod polnog uznemiravanja preduzimanje fizičkog ponašanja ogleda u vršenju radnji kojima se ispoljava fizički kontakt, dok je ova situacija nemoguća u kontekstu ugrožavanja sigurnosti, budući da ukoliko kroz fizički kontakt bude ostvarena pretnja, primera radi napadom na telo, postojaće drugo krivično delo.

Iako iz gorenavedenog proizilazi da je relativno jednostavno razgraničiti ugrožavanje sigurnosti od polnog uznemiravanja, treba primetiti da u tom pogledu ipak postoje i izvesne poteškoće, naročito u procesu utvrđivanja da li je nastupila zakonom predviđena posledica. Kod krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti nesporno je da se posledica posmatra iz ugla ličnog doživljaja pasivnog subjekta, te krivično delo neće postojati ukoliko, uprkos upućenoj pretnji napadom na život ili telo, to lice ne doživi ugroženost sopstvene ili sigurnosti bliskog lica. Međutim, u slučaju polnog uznemiravanja nije jasno da li se posledica, u vidu izazvanog straha ili stvaranja neprijateljskog, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja, posmatra iz objektivnog ugla na osnovu vrednovanja preduzetog ponašanja u dатој društvenoj sredini ili iz subjektivnog ugla, na osnovu percepcije pasivnog subjekta. U ovom smislu, kada je reč o izazivanju straha kod pasivnog subjekta polnog uznemiravanja treba istaći da je jasno da se ova posledica tumači iz subjektivnog ugla. Sa druge strane, kada je reč o stvaranju neprijateljskog, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja, iako je krajnje otvoreno pitanje načina na koji bi trebalo utvrditi da li je nastupila ova posledica, čini se da najoptimalnije rešenje predstavlja uslovljavanje postojanja ove posledice samo u onim situacijama kada je, kako iz subjektivnog tako i iz objektivnog ugla posmatranja, stvoreno neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Drugim rečima, čini se da zbog izbegavanja potencijalnih zloupotreba u primeni ove inkriminacije ne treba doneti zaključak o postojanju posledice u vidu stvorenog neprijateljskog, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja isključivo na osnovu subjektivnog osećaja pasivnog subjekta. Neophodno je da se u procesu ocenjivanja postojanja ove posledice uzme u obzir i okolnost da li je na osnovu vrednovanja preduzetih radnji prema datom društvenom kontekstu preduzeto ponašanje bilo podobno da objektivno proizvede neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

Polno uznemiravanje i uvreda

Kada je reč o odnosu između uvrede (član 170 KZ) i polnog uznemiravanja treba ukazati da, iako razgraničenje između ova dva krivična dela može izazvati određene probleme u procesu pravne kvalifikacije krivičnog dela u konkretnom slučaju, pogotovo kada se radnja izvršenja preduzima putem verbalnog ponašanja, to u praksi ne bi trebalo da predstavlja poseban problem. Naime, treba primetiti da uvreda predstavlja opštu inkriminaciju protiv časti i ugleda, što znači da ovo krivično delo postoji samo u onim situacijama kada nisu ispunjeni elementi bića nekog drugog krivičnog dela. Drugim rečima, samo u slučaju kada krivično delo polnog uznemiravanja nije inkriminano u KZ, omalovažavajuća verbalna izjava sa seksualnom konotacijom mogla bi se podvesti pod krivično delo uvreda. Međutim, budući da je polno uznemiravanje predviđeno kao zasebno krivično delo protiv polne slobode, to znači da bi, po osnovu specijaliteta, u pomenutom slučaju upućivanja omalovažavajuće verbalne izjave sa seksualnom konotacijom drugom licu, prevagu imalo krivično delo polnog uznemiravanja nad uvredom. Pored toga, treba ukazati na još dve razlike uvrede u odnosu na polno uznemiravanje. Prva se odnosi na institut oslobođenja od kazne ako je uvređeni uvredu uzvratio, kada sud može obe ili jednu stranu osloboditi od kazne. Druga razlika se odnosi na mogućnost primene instituta isključenja postojanja krivičnog dela uvrede, a koji se primenjuje ukoliko su ispunjeni objektivni i subjektivni uslov: 1) ako je izlaganje dato u okviru ozbiljne kritike u naučnom, književnom ili umetničkom delu, u vršenju službene dužnosti, novinarskog poziva, političke delatnosti, u odbrani nekog prava ili zaštiti opravdanih interesa, i 2) ako se iz načina izražavanja ili iz drugih okolnosti vidi da to nije učinjeno u nameri omalovažavanja. U slučaju ispunjenosti oba navedena uslova učinilac se neće kazniti za uvredu. Primena oba navedena instituta nije moguća u odnosu na krivično delo kojim se inkriminiše polno uznemiravanje.

Polno uznemiravanje i nedozvoljene polne radnje

Konačno, treba se osvrnuti na odnos između krivičnog dela nedozvoljene polne radnje (član 182 KZ) i polnog uznemiravanja, posebno kada se preduzimaju radnje kojima se ostvaruje fizički kontakt sa pasivnim subjektom. Krivično delo nedozvoljene polne radnje, kao i polno uznemiravanje,

podrazumeva slučajave neželjenog fizičkog kontakta sa pasivnim subjektom kroz preduzimanje radnji kao što su dodiravanje tela žrtve, štipanje, milovanje, grljenje, ljubljenje i slično. Ipak, za izvršenje krivičnog dela nedozvoljene polne radnje dovoljno je da je preduzeta bilo koja polna radnja koja ne podrazumeva obljudbu ili sa njom izjednačen čin, odnosno vaginalnu, oralnu ili analnu penetraciju upotrebom sile ili pretnjom da će se neposredno napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica. Nasuprot tome, kod krivičnog dela polno uznemiravanje neophodno je da je usled preduzete radnje izvršenja koja ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, izazvan strah ili stvoren neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje ostvarivanjem fizičkog kontakta sa pasivnim subjektom.

Seksualno uznemiravanje u uporednom pravu

Kada je reč o normativnom regulisanju seksualnog uznemiravanja, uporednopravno posmatrano, treba primetiti da postoje dva sistema: sistem višestrukih i sistem jednostrukih kažnjivosti. Prema sistemu višestrukih kažnjivosti, seksualno uznemiravanje može biti sankcionisano kako antidiskriminacionim, odnosno radnim propisima, tako i krivičnopravnim zakonodavstvom. Nasuprot tome, postoji sistem jednostrukih kažnjivosti prema kojem se seksualno uznemiravanje sankcionije samo radnim ili antidiskriminacionim propisima, ali ne i krivičnopravnim zakonodavstvom. U tom smislu, polazeći od činjenice da je u ovom radu nemoguće pristupiti analizi svih uporednopravnih rešenja, koji pripadaju jednom ili drugom sistemu, u daljim razmatranjima predstaviće se izabrani primeri evropskih zakonodavstava prema pripadnosti sistemu višestrukih, odnosno jednostrukih kažnjivosti. Uzimajući u obzir navedeni kriterijum podele u daljim redovima biće predstavljena zakonodavna rešenja iz Nemačke, Švajcarske i Španije, a od bivših jugoslovenskih zemalja, rešenja iz Bosne i Hercegovine (Republika Srpska) i Hrvatske. Ovo su primeri zakonodavstva koja su izabrala sistem višestrukih kažnjivosti seksualnog uznemiravanja. Sa druge strane, biće dat primer Italije kao tipičan primer legislativnog rešenja koje pripada sistemu jednostrukih kažnjivosti.

U Nemačkoj postoje dve zakonske definicije seksualnog uznemiravanja: uža, koja je data u krivičnom zakoniku i šira, koja je data u antidiskriminacionom zakoniku. Tako je, s jedne strane, seksualno uznemiravanje definisano kao uzne-

miravanje drugog fizičkim putem na seksualno određen način (član 184i StGB).¹⁰ Primera radi, do toga može doći ukoliko učinilac dodirne žrtvu po genitalijama ili preduzme radnje koje zahtevaju seksualnu bliskost, pod uslovom da ovo dodiranje stvara kod žrtve osećaj seksualne uznemirenosti (Innangard, 2018: 13). Sa druge strane, seksualno uznemiravanje na radnom mestu je, umesto Zakonom o radu, definisano u Antidiskriminacionom zakonu o jednakim mogućnostima (AGG) i to kao neželjeno ponašanje seksualne prirode, uključujući preduzimanje neželjenih seksualnih radnji, zahtevanje pružanja seksualnih usluga, fizički kontakt seksualne prirode, upućivanje komentara seksualne prirode, kao i neželjeno prikazivanje ili javno izlaganje pornografskih slika, a koje se vrši sa ciljem ili predstavlja narušavanje dostojanstva druge osobe, posebno onda ako se stvara zastrašujuće, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.¹¹

U članu 184 španskog Krivičnog zakonika, seksualno uznemiravanje je definisano kao zahtevanje, u kontinuitetu, usluga seksualne prirode, za sebe ili drugu osobu, u okviru zaposlenja, obrazovanja ili pružanja usluga, koje stvara kod žrtve objektivan i ozbiljan zastrašujući, neprijateljski ili ponižavajući ambijent.¹² Španski Zakon o radu u članu 4 zabranjuje seksualno uznemiravanje.¹³ Definiciju seksualnog uznemiravanja sadrži i španski antidiskriminacioni Organski zakon 3/2007 o efektivnoj jednakosti između muškaraca i žena, koji u članu 7 određuje seksualno uznemiravanje kao svako verbalno ili fizičko ponašanje seksualnog karaktera, koje ima cilj ili predstavlja narušavanje dostojanstva osobe, posebno ako se stvara zastrašujuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.¹⁴

¹⁰ Strafgesetzbuch vom 13. November 1998 BG BGBl. I S. 3322 das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 19. Juni 2019 (BGBl. I S. 844) geändert worden ist. Dostupno na: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl198s3322.pdf%27%5D__bgbl__%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl198s3322.pdf%27%5D__1574254956765, stranici pristupljeno 20.11.2019.

¹¹ Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz vom 14. August 2006. Dostupno na: https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/AGG/agg_gleichbehandlungsgesetz.pdf?__blob=publicationFile, stranici pristupljeno 20.11.2019; Arbeitszeitgesetz vom 6. Juni 1994 (BGBl. I S. 1170, 1171), das zuletzt durch Artikel 12a des Gesetzes vom 11.November 2016 (BGBl. I S. 2500) geändert worden ist, <https://www.gesetze-im-internet.de/arbZg/ArbZG.pdf>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

¹² Ley Orgánica 10/1995 del Código Penal, BOE núm. 281, de 24 de noviembre de 1995.

¹³ Ley del Estatuto de los Trabajadores, BOE núm. 255, de 24 de 10 octubre de 2015.

¹⁴ Ley Orgánica 3/2007 para la igualdad efectiva de mujeres y hombres, BOE núm. 71, de 23 de marzo de 2007.

U Švajcarskoj se pojam seksualno uznemiravanje može naći kako u antidiskriminacionom, tako i u krivičnom zakoniku. Prema članu 198 švajcarskog Krivičnog zakonika, ovo krivično delo postoji u slučaju ako neko lice seksualno uznemirava drugog fizičkim putem ili upotrebom nepristojnog govora.¹⁵ Za seksualno uznemiravanje fizičkim putem potreban je fizički kontakt, a da bi verbalno uznemiravanje bilo krivično kažnjivo potrebno je da se ono izvrši na ozbiljan način. Sa druge strane, mnogo šira definicija seksualnog uznemiravanja data je u antidiskriminacionom zakonu (Innangard, 2018: 31).¹⁶ Prema članu 4 Federalnog zakona o ravnopravnosti polova, seksualno uznemiravanje određeno je kao svako uznemiravanje seksualne prirode, odnosno svako drugo ponašanje vezano za pol osobe, koje negativno utiče na dostojanstvo žene ili muškarca na radnom mestu. Takvo ponašanje naročito uključuje pretanje, obećanje davanja poslovnih pogodnosti, upotrebu sile ili pretnje.¹⁷

Prema članu 170 Krivičnog zakonika Republike Srpske, seksualno uznemiravanje se definiše pod nazivom polno uznemiravanje i to kao verbalno, neverbalno ili fizičko neželjeno ponašanje polne prirode, koje ima za cilj povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.¹⁸ Pasivni subjekat je drugo lice koje se prema učiniocu nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti ili koje je posebno ranjivo zbog uzrasta, bolesti, invaliditeta, zavisnosti, trudnoće, teške telesne ili duševne smetnje (Miladinović, 2018: 112-113). Na sličan način kao Krivični zakonik Republike Srpske, Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, u članu 4, definiše seksualno uznemiravanje kao svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja polne prirode, čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada se njime stvara zastrasujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.¹⁹ Konačno, sledeći formulaciju iz Zakona o zabrani diskriminacije, i Zakon o radu Republike Srpske, u članu 24, definiše seksualno uznemiravanje

¹⁵ CC 311.0 Swiss Criminal Code of 21 December 1937. Dostupno na: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/index.html>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

¹⁶ Swiss Arbeitsgesetz, ArG vom 13. März 1964, Stand am 9. Dezember 2018. Dostupno na: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19640049/index.html>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

¹⁷ CC 151.1 Federal Act of 24 March 1995 on Gender Equality. Dostupno na: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19950082/index.html>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

¹⁸ Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/2017 i 104/2018 - odluka US.

¹⁹ Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 59/09, 66/16.

kao svako verbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i radnika u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.²⁰

U Kaznenom zakonu Hrvatske, u članu 156, seksualno uznemiravanje se definiše pod nazivom polno uznemiravanje i to kao svako verbalno, neverbalno ili fizičko neželjeno ponašanje polne prirode koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe, a koje uzrokuje strah, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.²¹ Treba primetiti da se u Republici Hrvatskoj zaštita od seksualnog uznemiravanja ne reguliše na eksplicitan način u Zakonu o radu, već se prema ovom zakonu, u članu 134, ističe da se mere zaštite dostojanstva radnika od uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja uređuju posebnim zakonom.²² U tom smislu, Zakon o suzbijanju diskriminacije, na sličan način kao Kazneni zakon, u članu 3, definiše seksualno uznemiravanje kao verbalno, neverbalno ili fizičko neželjeno ponašanje polne prirode koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe, a posebno ako stvara zastrašujuće, neprijateljsko, ponižavajuće, omalovažavajuće ili uvredljivo okruženje.²³

Nasuprot napred prikazanim rešenjima, u italijanskom zakonodavstvu seksualno uznemiravanje je definisano samo antidiskriminacionim propisom, i to članom 26 italijanske zakonske uredbe 198/2006 - tzv. „Kodeks o jednim mogućnostima između muškaraca i žena“.²⁴ Seksualno uznemiravanje predstavlja svako neželjeno ponašanje sa seksualnom konotacijom izraženo u fizičkom, verbalnom ili neverbalnom obliku, koje se preuzima sa ciljem ili predstavlja povredu dostojanstva radnika i koje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje (Innangard, 2018: 18). Kada je reč o Krivičnom zakoniku, iako postoji opšte delo uznemiravanja (molestia o disturbo alle persone čl. 660 Codice Penale), seksualno uznemiravanje nije propisano kao samostalno, zasebno krivično delo.²⁵

²⁰ Zakon o radu Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 1/2016 i 66/2018.

²¹ Kazneni zakon Hrvatske, Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18.

²² Zakon o radu Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 93/14, 127/17, 98/19.

²³ Zakon o suzbijanju diskriminacije, Narodne novine, br. 85/08, 112/12.

²⁴ Decreto Legislativo 11 aprile 2006, n. 198 - Codice delle pari opportunità tra uomo e donna, Gazzetta Ufficiale n. 125 del 31 maggio 2006.

²⁵ Codice Penale, Gazzetta Ufficiale n. 1398 del 19 ottobre 1930, ultimo aggiornato alla Legge del 19 luglio 2019, n. 69.

Uporednopravna analiza pokazala je da postoje dve grupe zemalja kada je reč o regulisanju seksualnog uznemiravanja. Jedna grupa zemalja je usvojila sistem višestruke kažnjivosti, sankcionišući seksualno uznemiravanje kako antidiskriminacionim i/ili radnim, tako i krivičnim zakonodavstvom. Nasuprot tome, druga grupa zemalja usvojila je sistem jednostrukе kažnjivosti, predviđajući seksualno uznemiravanje isključivo u antidiskriminacionom zakonodavstvu. U kontekstu grupe zemalja koja je prihvatile sistem višestruke kažnjivosti, treba primetiti da postoje pojedine države, kao što su Nemačka, Švajcarska i Španija, koje su se opredelile da normirajući seksualno uznemiravanje usvoje dve zakonske definicije ovog ponašanja: jednu, užu, u krivičnom zakoniku i drugu, širu, u antidiskriminacionom zakonodavstvu. Međutim, u sistemu višestruke kažnjivosti, postoje i zemlje, poput Hrvatske, koje su sankcionišući seksualno zlostavljanje prihvatile samo jednu, identičnu definiciju, kako u antidiskriminacionom, tako i u krivičnom zakonodavstvu. Kada je reč o krugu lica kojima se pruža zaštita od seksualnog uznemiravanja treba ukazati da se u slučajevima sankcionisanja ovog ponašanja antidiskriminacionim i krivičnim zakonodavstvom obezbeđuje šira zaštita, dok se u slučajevima regulisanja radnopravnim okvirom omogućava uža zaštita, isključivo vezana za kontekst radnog okruženja. U tom pogledu, treba dodati da postoje zakonodavstva, kao što je krivično zakonodavstvo Republike Srpske, koja normiraju krug lica kojima se pruža zaštita, navodeći da se seksualno uznemiravanje preuzima u odnosu na drugo lice koje se prema učiniocu nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti ili koje je posebno ranjivo zbog uzrasta, bolesti, invaliditeta, trudnoće, teške telesne ili duševne smetnje.

Žrtve seksualnog uznemiravanja kao nevidljive žrtve

U kontekstu pružanja odgovora na pitanje zbog čega se polazi od toga da kod seksualnog uznemiravanja postoji nevidljivost žrtava, treba primetiti da je to zbog toga što postoji niz razloga objektivne i subjektivne prirode koji dovode do neprijavljanja ovog krivičnog dela, a time i neregistrovanja njegovih žrtava. U tom smislu, u objektivne razloge treba svrstati zloupotrebu moći, poverenja ili odnosa zavisnosti. Klasičan razlog zbog kojeg žrtve odustaju od prijave slučajeva seksualnog uznemiravanja iz objektivnih razloga je taj što se učinilac nalazi na položaju autoriteta, nezavisno od toga da li je

reč o odnosu nadređenosti na radnom mestu, u školi, sportskom timu, porodici ili zajednici, zbog čega one osnovano strahuju da im se neće verovati, te da će nadležni organi dati poverenje iskazu lica sa društvenim statusom, odnosno položajem. Naime, žrtve stahuju da će u slučaju prijave seksualnog uznemiravanja ugroziti njihove ciljeve, karijere, status ili ugled (Dimitrijević, Mladenović, 2017). U subjektivne razloge koji doprinose nevidljivosti žrtava mogu se svrstati strah od osvete, „paralizovanost“ usled preživljene traume, nepoverenje u pravosudne organe, naivno verovanje da se slučajevi seksualnog uznemiravanja neće ponoviti ili da će prestati, sramota, osećaj krivice (samookrivljavanje) i strah od revictimizacije (Beniuk, Rimer, 2006: 5-6; Garcia-Moreno, Guedes, Knerr, 2012: 1). Paralizovanost je jedna od nekontrolisanih reakcija na strah i stres usled preživljenog iskustva seksualnog uznemiravanja. Kada se dogodi paralizovanost usled traume od proživljenog seksualnog uznemiravanja, žrtva postaje nemoćna da se izdigne iz te situacije i prijavi slučaj. Do ovoga pogotovo dolazi u slučaju kada se žrtva i učinilac poznaju, zbog čega kod žrtve postoji odsustvo volje da podnese krivičnu prijavu kako se ne bi izlagalo nevolji to lice. Dodatno, do neprijavljinanja slučajeva seksualnog uznemiravanja iz subjektivnih razloga može doći usled poricanja značaja nastalog događaja, kada žrtve same sebe uveravaju da preteruju, nalazeći da jedan izolovani slučaj seksualnog uznemiravanja ne stvara razlog za brigu i podnošenje krivične prijave. Osećaj samokrivice može predstavljati razlog koji navodi žrtve da odustanu od prijave seksualnog uznemiravanja, podstičući ih na preispitivanje sopstvenih postupaka i ponašanja. Štaviše, osećaj sramote usled kojeg žrtve krive same sebe zbog toga što je došlo do seksualnog uznemiravanja, nalazeći da one nisu preduzele adekvatne mere radi odupiranja uznemiravanju, dovodi do toga da one ne prijavljuju viktimizaciju (Canadian Women's Foundation, 2016: 5-6). Žrtve neretko zbog izbegavanja izloženosti revictimizaciji izbegavaju da se obrate policiji, socijalnim službama, prijateljima ili porodicu. Konačno, a radi sprečavanja sekundarne viktimizacije, žrtve odustaju od prijave za seksualno uznemiravanje ako veruju da će biti smatrane odgovornim za nasilje ili podvrgnute bezobzirnom ili bezosećajnom postupanju tokom postupka nadležnih organa, pogotovo ukoliko procene da postoji visok stepen verovatnoće da bi njihove prijave bile proizvoljno odbaćene (Canadian Women's Foundation, 2016:7).

Zaključak

Analiza fenomena seksualnog uznemiravanja iz ugla Istanbulske konvencije, nacionalnopravnog i uporednopravnog okvira, primenom normativnog metoda, pokazala je da postoji niz spornih pitanja. Primećuje se odsustvo jedinstvenog pristupa u pogledu naziva ovog ponašanja koje se kreće između termina seksualno uznemiravanje, kako je to definisano u Istanbulskoj konvenciji i većini analiziranih uporednopravnih rešenja (Nemačka, Italija, Švajcarska, Španija) i termina polno uznemiravanje, kako je to određeno u krivičnopravnom zakonodavstvu Hrvatske, Republike Srpske i Republike Srbije. Prva grupa zemalja, koja je odabrala naziv seksualno uznemiravanje u krivičnom zakonodavstvu, koristi isti taj termin i u antidiskriminacionom i radnopravnom okviru. Činjenica da je *ratio legis* normiranja seksualnog uznemiravanja nastao kao posledica ratifikacije Istanbulske konvencije, uz preuzimanje definicije iz ove konvencije u nacionalnim krivičnopravnim okvirima, a u kojoj se koristi termin seksualno uznemiravanje, kao i činjenica da se i ranije u nacionalnim antidiskriminacionim i radnopravnim okvirima koristio termin seksualno uznemiravanje, dovode do zaključka da bi jedinstven naziv za ovo krivično delo trebalo da bude seksualno uznemiravanje. Ipak, obaveza poštovanja izabranog grupnog objekta zaštite, a to su polne slobode, naveo je zakonodavce druge grupe zemalja da pristupe odabiru naziva polno uznemiravanje. Međutim, u zemljama koje su izabrale da naziv krivičnog dela bude polno uznemiravanje istovremeno se koristi i termin seksualno uznemiravanje u antidiskriminacionom i radnopravnom okviru. Pri tome, definicije polnog, odnosno seksualnog uznemiravanja su iste u različitim zakonskim tekstovima.

Sledeće pitanje koje se nameće odnosi se na kriminalno političku opravdanost inkriminisanja seksualnog uznemiravanja. Naime, Istanbulska konvencija je ostavila prostor, za razliku od ostalih krivičnih dela predviđenih ovom konvencijom, da seksualno uznemiravanje bude sankcionisano alternativno putem krivične ili druge pravne sankcije. To ukazuje da nije postojala nužnost inkriminisanja ovog ponašanja budući da su antidiskriminaciona i radnopravna zakonodavstva, i pre usvajanja ove konvencije, predvidela sankciju za slučaj postupanja suprotno slovu zakonu koje se odnosi na seksualno uznemiravanje. Ipak, ne postoje razlozi da se *a priori* ospori načelna opravdanost inkriminisanja seksualnog uznemiravanja kao posebnog krivičnog dela. Međutim, u slučaju normiranja seksualnog uznemiravanja, kako u anti-

diskriminacionom i radnopravnom okviru, tako i u krivičnom zakonodavstvu potrebno je sužavanjem zone kažnjivosti napraviti jasnu razliku između ponašanja za koje je zakonodavac predviđao krivičnopravnu sankciju i ponašanja za koje je predviđena druga pravna sankcija, a sve to zbog *ultima ratio* karaktera krivičnog prava. Korišćenje identične definicije seksualnog uznemiravanja u krivičnom, s jedne, i antidiskriminacionom i radnopravnom okviru, sa druge strane, stvara probleme u pogledu razgraničenja između seksualnog uznemiravanja normiranog kao krivičnog dela i zabrane seksualnog uznemiravanja za koje je predviđena druga pravna sankcija.

Na kraju treba ukazati na potrebu reformulacije definicije polnog uznemiravanja kao krivičnog dela u Republici Srbiji, sa ciljem njegovog poboljšanja i pravilne primene u praksi. Ova inkriminacija bi trebalo da glasi: ko u *nameri* polnog uznemiravanja drugog preduzima verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje u sferi polnog života sa ciljem ili koje predstavlja *teške* povrede dostojanstva drugog, *stvaranjem* zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg, odnosno uvredljivog okruženja. Usvajanjem navedene definicije postiglo bi se sužavanje zone kažnjivosti, kako na subjektivnom planu kroz unošenje posebne „namere“ kao uslova za postojanje ovog krivičnog dela, tako i na objektivnom planu kroz dodavanje priloga „teška“ povreda dostojanstva drugog koja bi se dokazivala stvaranjem zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg, odnosno uvredljivog okruženja. Konačno, prihvatanjem predložene definicije, ne samo u nacionalnopravnom, već i uporednopravnom okviru, doprinelo bi se jednoobraznosti u procesu pristupanja definisanju seksualnog uznemiravanja.

U svakom slučaju, budući da su žrtve seksualnog uznemiravanja nevidljive zbog odnosa moći, zavisnosti ili poverenja koji postoji između učinioца i žrtve, treba pozitivno oceniti inkriminisanje ovog ponašanja kao krivičnog dela jer se na taj način pruža dodatna krivičnopravna zaštita žrtvama. Žrtve ovog ponašanja se osnažuju da prijave slučajeve sekualnog uznemiravanja i tako postanu vidljive i dostupne nadležnim organima za pružanje podrške i pomoći nakon traumatičkog iskustva, kako u vezi sa učešćem u krivičnom postupku, tako i van njega u cilju prevažilaženja posledica primarne viktimizacije, sa ciljem osposobljavanja za normalno odvijanje svakodnevnog života.

Literatura

- Beniuk L., Rimer, P. (2006) *Understanding Child Sexual Abuse: A Guide for Parents & Caregivers*. Ontario: Child Development Institute.
- Bošković, M. (2009) Kriminološka obeležja krivičnih dela protiv polnih sloboda. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2, str. 121-141.
- Canadian Women's Foundation (2016) *Sexual Assault and Harassment*. Toronto: Canadian Women's Foundation.
- Codice Penale, Gazzetta Ufficiale n. 1398 del 19 ottobre 1930, ultimo aggiornato alla Legge del 19 luglio 2019, n. 69.
- Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Istanbul, 11.5.2011, Council of Europe Treaty Series - No. 210.
- Council of Europe (2011) *Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence*. Strasbourg: Council of Europe.
- Decreto Legislativo 11 aprile 2006, n. 198 - Codice delle pari opportunità tra uomo e donna, Gazzetta Ufficiale n. 125 del 31 maggio 2006.
- Department for Education (2018) *Sexual violence and Sexual Harassment between Children in Schools and Colleges*. London: Crown copyright.
- Department of Fair Employment and Housing (2018) *Sexual Harassment*. Elk Grove: California Department of Fair Employment and Housing.
- Dimitrijević, A., Mladenović, M. (2017) Seksualno uzneniravanje studenata - Rezultati istraživanja. *Temida*, 2, str. 291-309.
- Drobnjak, T., Macanović, V., Ignjatović, T. (2017) *Ostvareni napredak i nedostaci krivičnopravnog sistema zaštite*. Beograd: Koalicija prEUgovor.
- Đokić, I. (2017) Kriminalnopolitička opravdanost inkriminisanja polnog uzneniravanja u Republici Srbiji. *Crimen i Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2-3, str. 539-558.
- Đordjević, Đ. (2017) Nove inkriminacije i njihova usklađenost sa ostalim odredbama Krivičnog zakonika Srbije. *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle): krivičnopravni aspekti*. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu. Redovno godišnje savetovanje.
- Garcia-Moreno, C., Guedes, A., Knerr, W. (2012) *Understanding and Addressing Violence Against Women*. Geneva: World Health Organization.

Nikola Paunović Seksualno uznemiravanje – Od antidiskriminacionog do krivičnopravnog regulisanja sa osrvtom na ključne razloge nevidljivosti žrtava

Greijer, S., Doek, J. (2016) *Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse*. Luxembourg: Interagency Working Group on Sexual Exploitation of Children.

Innangard (2018) *An Innangard Report on Sexual Harassment in Key Jurisdictions*. Sydney: Innangard.

Jovanović, S. (2017) Evropski standardi zaštite žena od nasilja u izmenama Krivičnog zakonodavstva Srbije. *Iustitia - časopis udruženja sudske i tužilačke pomoćnike Srbije*, 2, str. 9-16.

Kazneni zakon Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18.

Kovačević, M. (2017) Polno uznemiravanje – opšta razmatranja i pojedina sporna pitanja. *Kultura polisa*, 39, str. 247-261.

Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/2017 i 104/2018 - odluka US.

Lazarević, J., Škulić, M. (2017) Nove inkriminacije protiv polne slobode u Krivičnom zakoniku Srbije. *Bilten Vrhovnog Kasacionog suda*, 2, str. 122-150.

Ley Orgánica 10/1995 del Código Penal, BOE núm. 281, de 24 de noviembre de 1995.

Ley Orgánica 3/2007 para la igualdad efectiva de mujeres y hombres, BOE núm. 71, de 23 de marzo de 2007.

Ley del Estatuto de los Trabajadores, BOE núm. 255, de 24 de 10 octubre de 2015.

Miladinović, A. (2018) *Bezbjednosni incidenti prema djeci na društvenim mrežama- kriminalistički aspekt*. Banja Luka: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske Uprava za policijsku obuku.

Miladinović-Stefanović, D. (2017) Istanbulska konvencija i krivičnopravna zaštita žena od nasilja u Republici Srbiji. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 76, str. 231-252.

Nikolić-Ristanović, V., Kovačević-Lepojević, M. (2007) Proganjanje: pojam, karakteristike i društveni odgovori. *Temida*, 4, str. 3-12.

Paunović, N. (2018) Cyberbullying of Children: Challenges of Victim Support. *Temida*, 2, str. 249-268.

Stojanović, Z., Perić O. (2005) *Krivično pravo, Posebni deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Škulić, M. (2016a) Proganjanje i polno uznemiravanje. *Tužilačka reč*, 31, str. 14-21.

Škulić, M. (2016b) Silovanje bez prinude, proganjanje i polno uznemiravanje - nove buduće inkriminacije. *Bilten Višeg suda u Beogradu*, 87, str. 101 – 124.

The Alberta Human Rights Commission (2017) *Sexual Harassment*. Alberta: The Alberta Human Rights Commission.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

Vasić, M., Todorović K. (2019) *Istanbulска конвенија у Србији пракса и изазови родне равноправности*. Beograd: Komitet pravnika za ljudska prava YUCOM.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 39/2003.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 012/13.

Zakon o radu, Službeni glasnik RS, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014 i 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 - autentično tumačenje.

Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu, Službeni glasnik RS, br. 36/2010.

Zakon o suzbijanju diskriminacije Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 85/08, 112/12.

Zakon o radu Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 93/14, 127/17, 98/19.

Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 59/09, 66/16.

Zakon o radu Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 1/2016 i 66/2018.

Wilson, F., Thompson, P. (2001) Sexual Harassment as an Exercise of Power. *Gender, Work and Organization*, 1, str. 61-83.

Internet izvor

Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz vom 14. August 2006. Dostupno na: https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/AGG/agg_gleichbehandlungsgesetz.pdf?__blob=publicationFile, stranici pristupljeno 20.11.2019.

Arbeitszeitgesetz vom 6. Juni 1994 (BGBl. I S. 1170, 1171), das zuletzt durch Artikel 12a des Gesetzes vom 11.November 2016 (BGBl. I S. 2500), geändert worden ist.

Nikola Paunović Seksualno uznemiravanje – Od antidiskriminacionog do krivičnopravnog regulisanja sa osrvtom na ključne razloge nevidljivosti žrtava

Dostupno na: <https://www.gesetze-im-internet.de/arbzg/ArbZG.pdf>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

CC 311.0 Swiss Criminal Code of 21 December 1937. Dostupno na: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/index.html>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

CC 151.1 Federal Act of 24 March 1995 on Gender Equality. Dostupno na: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19950082/index.html>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

Strafgesetzbuch vom 13. November 1998 BG BGBI. I S. 3322, das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 19. Juni 2019 (BGBI. I S. 844) geändert worden ist. Dostupno na: https://www.bgb1.de/xaver/bgb1/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgb198s3322.pdf%27%5D#__bgb1__%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgb198s3322.pdf%27%5D__1574254956765, stranici pristupljeno 20.11.2019.

Swiss Arbeitsgesetz, ArG vom 13. März 1964, Stand am 9. Dezember 2018. Dostupno na: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19640049/index.html>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

NIKOLA PAUNOVIĆ*

Sexual Harassment from Anti-discriminatory to Criminal Law Regulation with Reference to the Key Reasons for the Invisibility of the Victims

Ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence adopted in 2011 creates an obligation for the Party States to take the necessary legislative or other measures to ensure that sexual harassment is subject to criminal or other legal sanctions. Bearing in mind that sexual harassment, even before the adoption of this Convention, was prescribed by the anti-discriminatory and labour laws of the Party States, the paper focuses on the analysis of normative regulation of sexual harassment in the criminal legislation of the Republic of Serbia as well as in the comparative legal solutions, with the purpose of discussing the most important controversial issues concer-

* MA Nikola Paunović is Attaché at Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia and PhD Candidate at the University of Belgrade, Faculty of Law. E mail: dzoni925@gmail.com.

ning this new incrimination, giving particular attention to considering key reasons of objective and subjective nature that affect the invisibility of the victims of this criminal offence. Recognizing deficiencies of the criminal law regulation of sexual harassment, above all the widespread zone of punishability, de lege ferenda proposal for a normative reformulation of the essential elements of this criminal offence is provided in the concluding considerations, with the purpose of improving its application in practice.

Keywords: sexual harassment, victims, Istanbul Convention, Criminal Code of the Republic of Serbia, comparative law.

TEMIDA

2019, vol. 22, br. 3, str. 345-358

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1903345J>

Pregledni rad

Primljeno: 10.9.2019.

Odobreno za štampu: 23.12.2019.

Nevidljive žrtve voljnih pobačaja u Kraljevini Jugoslaviji 1930-tih godina XX veka

KRISTINA JORGIĆ STEPANOVIĆ*

*R*ad obrađuje pitanje voljnih pobačaja u Kraljevini Jugoslaviji 1930-ih godina XX veka, odnosno u periodu nakon donošenja Krivičnog zakonika 1929. godine. Detaljno su analizirani paragrafi koji se odnose na prekid trudnoće kao i kaznenopravna represija po ovom pitanju koju je Krivični zakonik uneo u tadašnji jugoslovenski pravni sistem. Premda je štampa beležila da su u Jugoslaviji „pobačaji pljuštali kao jesenja kiša”, pitanje izvršenih prekida trudnoće u periodu Kraljevine Jugoslavije još uvek predstavlja otvorenu istraživačku temu. Rad ima za cilj da na osnovu analize adekvatne pravne regulative, kao i analize štampe, odnosno slučajeva koji su skandalizovali i izazivali veliku pažnju jugoslovenske javnosti 1930-tih godina, ukaže na svu nespremnost tadašnje države da se uhvati u koštač sa rešavanjem ovako krupnog društvenog problema. Upravo iz tog razloga rad stavlja fokus na pravnu, kao i sociološku analizu rađanja reproduktivnih prava u Jugoslaviji u periodu Kraljevine Jugoslavije.

Ključne reči: pobačaji, krivično pravo, Kraljevina Jugoslavija, žene.

Uvod

Ukoliko društveni položaj žene posmatramo kao merilo modernizacije, istoričari su uglavnom saglasni da dihotomija predstavlja glavnu karakteristiku razvoja Srbije tokom druge polovine XIX i prve polovine XX veka, odnosno da ne postoji patrijarhalno društvo bez elemenata modernizacije, kao ni

* Kristina Jorgić Stepanović je istoričarka i doktorandkinja na Univerzitetu u Novom Sadu, Asocijacija centara za interdisciplinarne studije i istraživanja - ACIMSI. E-mail: kjorgic@gmail.com.

modernizacija bez elemenata patrijarhalnog društva (Marković, 1992: 15-17). Položaj žene u Kraljevini Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji bio je uslovjen izraženim nasleđem patrijarhata i tradicionalnog morala. Diskurzivne politike bile su većinom zasnovane na konceptu biološke razlike između muškaraca i žena, te su na taj način formulisane i njihove različite uloge, kao i doprinosi u društvu (Stolić, 2015: 5). Istraživanje pravne regulative Kraljevine Jugoslavije iz rodne perspektive još uvek je u začetku. Položaj žene u međuratnoj Jugoslaviji sa pravnog aspekta najbolje se ogledao u zakonima u oblasti porodičnog prava. Međutim, porodično pravo Kraljevine Jugoslavije nije bilo unifikovano, te se suštinski ova oblast odnosi na šest različitih građanskopravnih područja, obuhvatajući: 1) Srbiju sa Makedonijom, odnosno prostor na kojem je važio Srpski građanski zakonik iz 1844. godine; 2) Crnu Goru, gde je više zakonika zadiralo u oblast porodičnog prava; 3) Vojvodinu sa Međumurjem, u kojima je važilo nekodifikovano mađarsko pravo, uz Zakon o braku iz 1894. godine; 4) prostor Slovenije, Dalmacije, dela Istre sa Prekomurjem, gde je važio Austrijski građanski zakonik iz 1811. godine sa novelama iz 1914., 1915. i 1916. godine; 5) Hrvatsku sa Slavonijom, u kojima je važio Austrijski građanski zakonik bez novela, budući da se Hrvatski sabor zbog ratnih prilika nije mogao sazvati, i 6) teritorija Bosne i Hercegovine, gde su važili Austrijski građanski zakonik iz 1811. godine, kao i versko, odnosno šerijatsko pravo za muslimansko stanovništvo, a od 1929. godine i Zakon o uređenju šerijatskih sudova (Draškić, 2015: 20-22).

Proklamovano ujedinjenje u jedinstvenu, unitarnu državu podrazumevalo je stvaranje jedinstvenog pravnog poretku, odnosno usaglašavanje najvažnijih zakona koji postoje u različitim pravnim područjima države (Lovrić, 1921: 43). U praksi, za vreme postojanja Kraljevine Jugoslavije, privatno pravo nije u potpunosti izjednačeno. Uopšte govoreći, glavni zakoni poput krivičnog, doneti su tek pod režimom diktature, odnosno u toku i nakon 1929. godine. Osim njega, Šestojanuarska diktatura uticala je i na donošenje Zakona o krivičnom sudskom postupku, Zakona o vanparničnom postupku kao i Zakona o građanskom parničnom postupku (Pavlović, 2018: 502). Sa druge strane, Trgovački zakonik proglašen 1937. godine nikada nije stupio na snagu. Građanski zakonik nije donet za vreme trajanja Kraljevine, te je do kraja svog postojanja Jugoslavija, kada je u pitanju građanska materija, ostala podeljena na šest pravnih područja (Pavlović, 2018: 516).

Budući da predmet ovog rada ne predstavlja isključivo istraživanje pravne regulative koja se odnosi na voljne pobačaje,¹ već uočavanje problematike tretmana žena u krivičnom pravu Kraljevine sa ovog aspekta, rad ima za cilj da rekonstruiše nevidljive žrtve voljnih i uslovno dopuštenih pobačaja u Kraljevini Jugoslaviji 1930-tih godina prošlog veka. S obzirom da se problematici pobačaja pristupalo sa tada postojeće konzervativno-patrijarhalne društveno-političke pozicije, neretko je štampa predstavljala ključni izvor proučavanja i dokumentovanja ovog problema. Strukturu rada upravo stoga čine: 1) socijalne indikacije koje se dovode u blisku vezu sa izvršenjem voljnih pobačaja; 2) analiza prateće pravne regulative; 3) prikaz nevidljivih žrtava, odnosno analiza slučajeva iz štampe koji su skandalizovali i izazivali veliku pažnju jugoslovenske javnosti 1930-tih godina i 4) zaključak. Rad ima za cilj da analizom pravne regulative i slučajeva iz tadašnje svakodnevnice života običnih ljudi, ukaže na svu nespremnost tadašnje države da se uhvati u koštač sa rešavanjem ovako krupnog društvenog problema.

Socijalne indikacije koje se dovode u blisku vezu sa izvršenjem voljnih pobačaja

Inferiorni položaj žene u odnosu na muškarca 1930-tih godina izražavao se, najpre, u nejednakom pravnom položaju, ali se manifestovao i u drugim oblastima. Patrijarhat je bio utkan u tradiciju, običaje i kulturu, kreirajući norme ponašanja u različitim sferama života. Ovakav poređak podrazumevao je vlast muškarca nad ženom, istovremeno usmeravajući ženu ka domu, porodici i deci. Jedno od osnovnih obeležja patrijarhalne porodice u Srbiji upravo je bila potčinjenost žene muškarcu, a posebno udate žene mužu.

Prema rezultatima popisa 1921. godine u Kraljevini Jugoslaviji je živilo 11984911 stanovnika, od čega je muškaraca bilo za četvrtinu miliona manje u odnosu na broj žena (5879691 muškaraca naspram 6105220 žena) (Opšta državna statistika, 1937: VIII). Ova razlika značajnije se smanjila u narednoj deceniji kada su žene brojale 7042411, a muškarci 6891627 stanovnika (Opšta državna statistika, 1937: VIII). Država je u međuratnom periodu pokazala

¹ Terminološko određenje voljnog pobačaja preuzeto je iz pravne regulative koja se koristila kako u Kraljevini Srbiji pre Prvog svetskog rata, tako i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Jugoslaviji. Ukoliko bi u savremenom kontekstu bio tražen adekvatan sinonim, onda bi to bio dopušten abortus, izvršen dobrovoljnim pristankom žene.

vidnu težnju za poboljšanjem socijalne politike. Na primer, od 1918. do 1938. godine otvoreno je 25 savetovališta za trudnice, ali je kroz njih prošlo svega 5405 od ukupno 3274809 žena koje su se u Jugoslaviji porodile.² Nažalost, Kraljevina Jugoslavija se ubrajala među najzaostalije evropske zemlje po stopi smrtnosti novorođene dece. Za svega dve decenije, od 1920. do 1940. godine, na porođaju je preminulo 44804 žena, odnosno mrtvo rođeno je 115000 dece, dok je neposredno nakon rođenja preminulo 1050000 odojčadi.³ Uprkos visokom prirodnom priraštaju (26 novorođenih na 1000 stanovnika 1939. godine), velika smrtnost odojčadi bila je alarmantna za zdravstveni i socijalni sistem države. Nepoznavanje osnovnih higijenskih i zdravstvenih potreba omogućavalo je pojavu različitih bolesti, poput tuberkuloze, maliarije, tifusa, veneričnih oboljenja i tako dalje. Međutim, država je određenim merama uspela da poboljša zdravstvene prilike, što je dovelo do značajnog povećanja očekivanog životnog veka stanovništva: za žene je iznosio 46,1 godinu, a za muškarce 45,1 (Milošević, 2017: 333).

Premda je prema zvaničnim podacima u Jugoslaviji brak, po pravilu verski, bio najzastupljeniji vid zajednice muškarca i žene, primetan je porast razvedenih brakova koje se u analizama evidentiraju kroz uvećan broj razvedenih žena. Dok je prema popisu iz 1921. godine bilo svega 0,3% razvedenih muškaraca, odnosno 0,4% razvedenih žena od ukupnog broja stanovništva, deset godina kasnije ovaj broj je iznosio 0,4% za muškarce, odnosno 0,6% za žene (Savezni zavod za statistiku, 1984: 90). Ipak, podaci o broju rođene dece u brakovima i vanbračnim zajednicama nisu u potpunosti dostupni. Ove vrste analiza rađene su najčešće samo za pojedine gradove. Tako se zna da je u Beogradu, u registrovanim bračnim zajednicama, u periodu 1929-1933. godina, rođeno 1,75 dece (Herenda, 1935: 320), dok je broj vanbračne dece u prestonici za isti period ostao nepoznat jer ona nisu bila obuhvaćena tadašnjim istraživanjem. Vanbračna zajednica u Kraljevini Jugoslaviji nije bila prepoznata kao legitimni oblik zajednice muškarca i žene, ali je vremenom problem vanbračne dece, kao i položaja majki koje su van braka rodile dete/decu, prepoznat kao društveno alarmantan. Koliko je bio težak položaj žene koja rodi vanbračno dete možda je najbolje opisao čuveni prav-

² Podaci se odnose na period 1932-1936. godinu. Videti: Arhiv Jugoslavije, Materijali iz istorije ženskog pokreta 1918-1941, broj fascikle 10, signatura 141-10-199.

³ Arhiv Jugoslavije, Materijali iz istorije ženskog pokreta 1918-1941, broj fascikle 10, signatura 141-10-199.

nik Šilović: „(...) Najbednija su vanbračna djeca, jer se za njih imade da bri- ne mati, koja je redovno služavka ili radnica, te ne zarađuje ni toliko koliko je njoj samoj neophodno nužno, a kamo li da izdržava i odgaji svoje dijete. A kad ostane bez mjesta, nastaje glad i sirotinja i njene neminovne posledice: zločin i prostitucija“ (Šilović prema Mijušković, 1926). Nažalost, kao što se ne može pratiti ni broj vanbračno rođene dece kroz istoriju međuratne Jugoslavije, tako se ne može utvrditi ni broj izvršenih voljnih pobačaja. Razlog ovome nije samo u mestu vršenja, već u problematici utvrđivanja broja nelegalno izvršenih pobačaja. Zvaničnih podataka o broju voljnih, odnosno slobodnih pobačaja izvršenih u bolnicama širom zemlje nije bilo. Kako je štampa beležila, u Jugoslaviji su „pobačaji pljuštali kao jesenja kiša“ (Jevremović, 1929: 3), ali koliko ih je u međuratnom periodu zaista izvršeno, još uvek predstavlja otvoreno i kompleksno istraživačko pitanje.

Pravna regulativa o slobodi voljnog pobačaja

Kako su ocenjivali vodeći pravnici Kraljevine Jugoslavije, normativno uređenje pitanja slobode voljnog pobačaja ne samo što nije zadovoljavalo potrebe savremenog života tadašnjeg jugoslovenskog društva, već je ograničavalo ženu u njenim osnovnim pravima: pravu na telesni integritet i ličnu slobodu (Čulinović, 1934: 37). Krivični zakonik, usvojen neposredno po uvodenju Šestojanuarske diktature 1929. godine, svojim materijalnopravnim odredbama definisao je zaštitu ženine ličnosti, primarno njen „polni integritet“ (Čulinović, 1934: 34-35). U ove odredbe spadala je pravna regulativa koja se odnosila na: 1) pobačaj; 2) otmicu žene; 3) silovanje žene; 4) zavodenje „polno neporočnog ženskog lica“; 5) prostituciju; 6) svodstvo⁴ i 7) venerične zaraze (Čulinović, 1934: 36). Za predmet ovog rada najznačajniji su članovi koji govore o pobačaju, odnosno članovi 170-174 Krivičnog zakonika. Najznačajnija izmena pravne regulative u ovom novom zakoniku ogleda se u odustajanju od bezuslovne kažnjivosti voljnog pobačaja. Do tada, jak uticaj Srpske pravoslavne crkve odrazio se i na zakonska rešenja, budući da je crkva voljni pobačaj kažnjavala kao greh protiv duše usmrćenog ploda (Čulinović, 1934: 42-43). U XVIII veku u hrišćanskom svetu preovladao je stav da je plod živ od samog začeća, s tim da su pojedini predstavnici Crkve kasnije iznosili mišlje-

⁴ Pod terminom „svodstvo“ podrazumevalo se podvođenje.

nja da ljudski život zapravo otpočinje tek kada embrion oživi (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2010: 12). Smatralo se i da se pobačajem uništava samostalni, tuđi život, te da učinilac takvog ubistva jednog živog bića mora odgovarati. Prema crkvenim kanonima, telesni integritet zametka bio je zaštićen kaznenopravnim odredbama čak i protiv njegove biološke majke (Čulinović, 1934: 42). Upravo su ova stanovišta uticala na srpskog zakonodavca da štiti plod, a ne trudnu ženu. Trudnica se tretirala kao pasivno biće sa očiglednim dužnostima, ali bez prava. Ukoliko bi trudna žena izvršila voljni pobačaj, prema srpskom Kaznenom zakoniku (čl. 168) bila bi osuđena na kaznu zatvora do pet godina.⁵

Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije (1929) takođe je kažnjavao voljni pobačaj, ali je prvi put na srpskom građanskom prostoru priznata potreba prekida trudnoće ukoliko to zahtevaju neotklonivi razlozi teške opasnosti po život i zdravlje trudnice. Stanje krajnje nužde u pravnom smislu pravdalo je voljni pobačaj. Međutim, iz same pravne terminologije uočljivo je da se ovde ne radi o istinski voljnem pobačaju, već da je jugoslovensko pozitivno pravo dopustilo da se „počini manje zlo kako bi se spasila veća vrednost“ (Čulinović, 1934: 45). Međutim, član 171 Krivičnog zakonika predviđao je kaznu zatvora do tri godine za svaku „trudnu ženu koja sama svoj plod pobaci ili drugom dopusti da joj to učini“. Objekat kaznenopravne zaštite i dalje je ostao plod dok se trudnica tretira kao objekt kaznenopravne represije. Iz ovog člana Krivičnog zakonika jasno je da nikakvog prava na istinski voljan, slobodni pobačaj nije ni bilo. Naredni, član 172, predviđao je kazne za saučesnike: lekara, apotekara i/ili babicu koji bi „za nagradu“ ženi dali sredstvo kojim bi kod nje izazvali pobačaj. Za njih je sledila kazna zatvora u trajanju do pet godina. Za navedena lica predviđena je i kazna zatvora do godinu dana ukoliko nadležnim vlastima ne prijave da su izvršili već započeti pobačaj.

Izuzetak od ovakve kaznenopravne represije definisan je članom 173 Krivičnog zakonika i odnosi se na vanbračne majke i žene kojima nastavak trudnoće ugrožava život. Imajući na umu težak položaj vanbračnih majki, zakonodavac ipak nije izjednačio pobačaj koji bi ove žene izvršile silom životnih prilika sa voljnim pobačajima u drugim okolnostima. Budući da je na čitavom jugoslovenskom prostoru društvena klima isturila brak i porodicu kao „moćan faktor u podizanju i obrazovanju nacionalne i privredne snage“ (Danić, 1935: 46), vanbračna zajednica se tretirala kao rđava a dete/deca rođena u njoj kao sramota (Mijušković, 1926: 6). Prema stavu 2 člana 173 Krivičnog zakonika

⁵ Kazneni zakonik kraljevine Srbije iz 1860. godine. Beograd: Gece Kon, 1911.

sud može „vanbračnu majku ako je sama izvršila pobačaj i osloboditi sva-ke kazne”. Naredni stav istog člana (čl. 173 st. 3) odnosi se na lekare koji vrše pobačaj: „(...) neće se kazniti lekar koji trudnoj ženi uz prethodnu prijavu vla-sti, a na osnovu lekarskog komisijskog mišljenja, pravilno izazove prekidanje trudnoće ili pobačaj da bi joj spasao život ili otklonio neizbežnu opasnost po njeno zdravlje, kad to nikakvim drugim načinom nije moguće”.⁶ Kako bi se sprečile eventualne zloupotrebe, ovakve lekarske komisije moglo je da oformi samo Ministarstvo zdravlja, što je definisano kasnijim uredbama, odnosno nakon donošenja samog Krivičnog zakonika.

Nevidljive žrtve – Refleksija na položaj žena Kraljevine Jugoslavije

Tokom 1930-tih godina XX veka, odnosno nakon usvajanja Krivičnog zakonika i priznavanja uslovne neophodnosti prekida trudnoće, broj voljnih pobačaja se povećao. U prva dva meseca 1936. godine zabeleženo je preko deset smrtnih slučajeva uzrokovanih ovakvim pobačajem (Anonim, 1936a: 5). Beogradska štampa izveštavala je najpre o smrti 23-godišnje radnice, Milke Škrlec, koja je zatrudnела sa „jednim starijim, imućnim čovekom” koji joj je i dao novac za abortus. Nesrećna devojka obratila se dr Isaku Albahariju, gine-kologu u državnoj bolnici, koji je u isto vreme imao i svoju privatnu ordinaciju. Abortus je izvršio pomenuti ginekolog uz asistenciju babice, Kosare Đorđević, ali je devojka preminula samo par dana kasnije „usled trovanja zbog nasilnog pobačaja” (Anonim, 1936a: 5).

Javnost je, međutim, daleko više potresla afera koja se povela oko rada ginekologa Panče Stojanovića. Sredinom leta 1936. godine odjeknula je vest da je u sred Beograda, u Svetosavskoj ulici br. 3, dr Stojanović vršio „nasilne abortuse”⁷ i decu nakon toga spaljivao. Zlata Načkar, koja je kod dr Stojano-vića radila kao pomoćno osoblje nepunih sedam meseci, svedočila je da je dr Stojanović u svojoj privatnoj ordinaciji izvršio oko stotinu nelegalnih abor-tusa. Slučaj Anke Dizdarević bio je upečatljiv i, u najmanju ruku, šokirao je jav-

⁶ Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine. Sarajevo: Bosanska pošta.

⁷ Pod ovim terminom koji se javlja u onovremenoj štampi podrazumevaju se voljni pobačaji žena, koji pritom nisu bili legalni, odnosno za njih ne postoji medicinsko opravdanje, te bi bili pravno sankcionisani.

nost. Ova dobrostojeća 25-godišnja udovica obratila se dr Stojanoviću u sedmom mesecu trudnoće kako bi izvršila pobačaj i lekar je pristao da isti izvrši za 1500 dinara. Poređenja radi, u jeku ekonomске krize 1932. godine, procenjena minimalna sredstva za samca koji živi u Beogradu i koja su pokrivala na mesečnom nivou troškove hrane, kirije, odeće, obuće, struje i ogreva iznosila su 716 dinara, dok su za četvoročlanu porodicu iznosila 1803 dinara (Krekić, 1933: 459). Izazvavši joj porođaj, Anka je rodila muško dete koje je po rođenju zaplakalo, ali ga je lekar udavio u kofi vode i leš potom spalio u peći. Slično se dogodilo sa još dve pacijentkinje, izvesnom Ljubicom i Angelinom Kalabić iz Valjeva. Tajne ove beogradske ordinacije verovatno ne bi ni bile otkrivene da se Srboljub Todorović, stanar u sobi stana koji je dr Stojanović zakupio u Svetosavskoj 3, nije jednom prilikom posvađao sa ginekologom i tada odlučio da ga prijavi nadležnim organima (Anonim, 1936b: 8).

Žene koje su se pojavile na sudu, Anka Dizdarević i Angelina Kalabić, izjavile su da se osećaju osramoćeno budući da su široke narodne mase mogle da saznaju za slučaj koje su zapravo želete da sakriju. Obe su potvrdile da su prekid trudnoće izvršile u ordinaciji dr Stojanovića, s tim da je lekar i nakon suče-ljavanja sa Zlatom Načkar negirao da je dete Anke Dizdarević najpre udavio, a potom spalio. „Peć je najzgodnije mesto da se mrtvi fetusi unište”, pravdao je postojanje peći i njeno često korišćenje u ordinaciji. Dalja istraga je pokazala da pomenuti lekar nije ni bio član Lekarske komore, da je u Opštoj državnoj bolnici samo volontirao, te da se protiv njega ne može podneti postupak razrešenja dužnosti (Anonim, 1936c: 11).

Iako je u ordinaciji pronađen dnevnik sa imenima svih pacijentkinja, kao i iznosima koje su platile za izvrštene pobačaje, i iako se na sudu pojavila nekadašnja služavka dr Stojanovića, Milena Obradović, ovaj slučaj je pokazao duboku korumpiranost ondašnjeg jugoslovenskog društva, ali i upletenost različitih predstavnika moći u ovoj aferi. Pokazalo se da pacijentkinje jesu bile žene iz različitih društvenih slojeva, ali da su daleko brojnije bile devojke i žene iz imućnih porodica, kao i one čiji su partneri bili na visoko plaćenim pozicijama. Pomenuta Milena Obradović svedočila je da je policiji prijavila da je doktor izvršio četiri „nasilna pobačaja” dok se ona nalazila kod njega u službi, ali da Stojanović nikada zbog toga nije bio priveden niti saslušan (Anonim, 1936d: 8).

Ceo slučaj završio se tako što se na osnovu člana 172 Krivičnog zakonika, stav 1 i 2, sudilo dr Stojanoviću, pacijentkinjama Ljubici Radić, Anki Dizdarević

i Angelini Kalabić, kao i Zlati Načkar, kao bivšoj služavki u ordinaciji (Anonim, 1937a: 12). Panča Stojanović osuđen je na osam meseci strogog zatvora dok su pacijentkinje dobile po tri meseca uslovno. Jedino je Zlata Načkar bila oslobođena svake krivice (Anonim, 1937b: 7).

Još se afera oko dr Stojanovića nije stišala a štampa je počela da piše o „nasilnim pobačajima“ u Banatskim Karlovcima. Ovoga puta bilo je potrebno da život izgubi Klementina Rasler, siromašna žena i majka petoro dece, kako bi se progovorilo o abortusima koji se vrše u ovom mestu. Po nepisanom pravilu, i ovde su vlasti bile upletene: „nasilne pobačaje“ vršio je lekar Svetozar Mijatović, koji se nalazio na čelu pomenute opštine. Istraga vođena u Vršcu tekla je sporo budući da se žene nisu dobrovoljno javljale da svedoče o pobačajima koje su izvršile kod pomenutog lekara (Anonim, 1937c: 8).

Budući da se studije o položaju žena u Kraljevini Jugoslaviji često zasnivaju na terenskim istraživanjima koja se vremenski poklapaju sa postojanjem Kraljevine (Išić, 2008: 8), etnografsko istraživanje realizovano 1930-tih godina XX veka i uglavnom orijentisano na prostor Slavonije, značajan je izvor za proučavanje pojave voljnih pobačaja (Sremec, 1940). Ispitujući žene iz slavonskih sela, Sremec je zaključila da se ovakav pobačaj kao čin najčešće pravda. Pobačaji su se vršili u tajnosti, u *idealnim* prilikama uz babicu ili drugu priućenu ženu, sa sredstvima kao što su „guščije pero, igla za pletenje, zašiljen drenov štapić, grančica jorgovana, korijen sljeza, kukurjeka, kuhani čajevi od vrbove kore, kukolja, baruta, oleandra, parenje, masaža, kinin“ (Sremec, 1940: 49). Osim što su se svakim pobačajem izlagale smrtnoj opasnosti jer novca za odlazak lekaru nije bilo, ove žene najčešće su strahovale od represivnog zakona, živeći u konstantnoj stigmi grešnice (Sremec, 1940: 55). Sa druge strane, istraživanja koja je u isto vreme obavio Petrović u Rakovici, tada selu nadomak Beograda, pokazala su da su žene verovale da pobačaj nije greh s obzirom na to da dete „nije živo jer se još uvek nije rodilo“. „Ja ostajem svaki drugi mesec u drugom stanju,“ govorila je jedna meštanka. ‘Samo neću da rodim, jel’ šta će mi tol’ko dece... I sad pobacujem svaki drugi mesec.’ ‘Zašto poturujemo decu?’, pričala je druga. ‘Ne trebaju nam. Imamo ih dosta. Dete treba odhraniti, odnegovati, školovati, a ja nemam od čega!‘ (Petrović, 1939: 28-29)

Dok su imućne žene, uglavnom iz urbanih sredina, mogle izvršiti pobačaj u ordinacijama onih lekara koji su bili spremi da zanemare stroge propise, seljanke su bile prinuđene da neželjenu trudnoću pokušaju da okončaju „kod za to čuvenih žena u selu, pa čak i samostalno“ (Išić, 2006: 157). Suočeni sa slu-

čajevima teških krvarenja i trovanja i rastućim brojem smrtnih ishoda nakon izvršenih abortusa, lekari su se na 17. kongresu Srpskog lekarskog društva založili da se izmene članovi Krivičnog zakonika koji su se odnosili na pobačaj, to jest da se uvaže „socijalno-ekonomski, duševno higijenski i rasno biološki momenti“ (Marković, 2007: 115). Međutim, do legalizacije prekida trudnoće u periodu postojanja Kraljevine Jugoslavije nije došlo.

Zaključak

Duga praksa prekida trudnoće u Evropi do XIX veka imala je jednu zajedničku i važnu karakteristiku: abortuse su vršile žene koje su se odlučile na ovaj čin, bez ikakve svesti o sankcionisanju, budući da pravne sankcije po ovom pitanju do tada nisu ni postojale. I na srpskom etničkom prostoru tek sredina XIX veka donosi izmene na ovom polju. U arhivskoj građi sačuvan je dokument iz 1851. godine koji svedoči o „kriminalnom pobačaju“ izvesne udovice Kate iz Beograda, kojoj su pri izvršenju pobačaja pomogle majka, sestre i tetka.⁸ Krivičnopravni propisi XIX veka u Srbiji strogo su zabranjivali prekid trudnoće, čak i u slučaju ugroženosti zdravlja žene. Tek je Krivični zakonik iz 1929. godine svojim odredbama jugoslovensko zakonodavstvo približio modernim evropskim kaznenim pravima jer je ostavio određen prostor za nekažnjivost, pa samim tim i neophodnost izvršenja pobačaja. Istraživači koji su se bavili ovim pitanjem zaključili su da ovakav prekid trudnoće, odnosno pobačaj iz isključivo medicinskih razloga, nije smanjio broj ilegalnih abortusa, naprotiv, on je ubrzano rastao (Rašević, 1993: 13-26; Pavićević, 2007: 59-74). Tako je u periodu Drugog svetskog rata ženska jugoslovenska populacija ušla prinuđena da pobačaje vrši ilegalno, iako ih je pratila društvena stigma – smatrani su grehom ravnim ubistvu (Drezgić, 2016: 337-338). Legalizacija abortusa, odnosno uvođenje istinski slobodnog prekida trudnoće, moralo je da sačeka promenu celokupnog državnog režima, odnosno uspostavu komunističke vlasti u Jugoslaviji 1945. godine. Ona je, prema nekim autorima, dodatno uticala na njihovu rasprostranjenost i doprinela nastanku tzv. abortusne kulture u Srbiji sredinom dvadesetog veka (Rašević, Sedlecki, 2011: 257-275). Međutim, iako je potpuna političko-pravna ravnopravnost žena nakon 1945. godine u formalnopravnom

⁸ Istoriski arhiv Beograda, kutija 174, fascikla 19, signatura 3513.

smislu postignuta, i pored zvanične legalizacije abortusa iz 1952. godine, ovo je bila jedina medicinska usluga u državi koja se naplaćivala.

Premda je formalno pobačaj bio dopušten najpre u medicinske svrhe, čak i u ovom segmentu postojala je jaka kontrola države preko specijalnih komisija formiranih od strane nadležnog ministarstva. U takvoj atmosferi značajan broj žena odlučivao se za pobačaje u privatnim ordinacijama i/ili kod nadrilekara. To što su ovakvi primeri, dospevajući u štampu, skandalizovali jugoslovensku javnost tridesetih godina XX veka samo je dokaz široke rasprostranjenosti ove pojave, koja se više nije dala prikrivati.

Istraživači koji se bave pitanjem abortusa u Srbiji sugerisu da su brojne dimenzije reproduktivnog ponašanja muškaraca i žena u Srbiji i dalje neistražene (Drezgić, 2016: 346). Utoliko je važnije ispitivati i kritički analizirati korene i uzroke obrazaca određenih ponašanja, kao i svakodnevnih praksi, tražeći ih u prošlosti. Položaj žene u periodu Kraljevine Jugoslavije prilično je neistražena tema te svaki segment upoznavanja sa istom upotpunjuje dosadašnja znanja sagledana kako iz rodne perspektive, tako i šireg nacionalnog konteksta.

Literatura

Anonim (1936a, 13. februar) Policija je uhapsila lekara g. dr. Isaka Albaharia i babicu Kosaru Đorđević, *Vreme*, str. 5.

Anonim (1936b, 20. jul) Beogradski lekar dr. Panča Stojanović vršio je nasilne pobačaje i davio živorođenu decu a njihove leševe spaljivao. *Vreme*, str. 8.

Anonim (1936c, 21. jul) Junak najnovije ginekološke afere dr. Panča Stojanović priznaje da je spaljivao decu ali tvrdi da su bila mrtvorodena. *Vreme*, str. 11.

Anonim (1936d, 22. jul) Prilikom pretresa ordinacije dr. Panče Stojanovića policija je pronašla njegov dnevnik sa imenima svih pacijentkinja. *Vreme*, str. 8.

Anonim (1937a, 14. februar) Afera sa nasilnim pobačajima u Banatskom Karlovcu: umrla je siromašna Klementina Resler. *Vreme*, str. 8.

Anonim (1937b, 28. april) Beogradskom lekaru dr. Panči Stojanoviću sudiće se 15 maja. *Vreme*, str. 12.

Anonim (1937c, 9. septembar) Dr. Panča Stojanović osuđen je na 8 meseci strogog zatvora, *Pravda*, str. 7.

Arhiv Jugoslavije, *Materijali iz istorije ženskog pokreta 1918-1941*, broj fascikle 10, signatura 141-10-199.

Kristina Jorgić Stepanović Nevidljive žrtve voljnih pobačaja u Kraljevini Jugoslaviji 1930-tih godina XX veka

Čulinović, F. (1934) *Žena u našem krivičnom pravu*. Beograd (nepoznat izdavač).

Danić, D. (1935) Pravni položaj vanbračne dece. *Branič*, 2, str. 43-50.

Draškić, M. (2015) *Porodično pravo i prava deteta*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Opšta državna statistika (1937) *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine*. Beograd: Opšta državna statistika.

Drezgić, R. (2016) Istorija kontrole rađanja u Srbiji: Sprečavanje i/ili prekid trudnoće. *Sociologija*, 4, str. 336-349.

Herenda, A. B. (1935., 1. maj) Beogradske porodice imaju sve manje dece, *Beogradske opštinke novine*, str. 320.

Išić, M. (2006) Dete i žena na selu u Srbiji između dva svetska rata. U: L. Perović (ur.) *Žene i deca 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 142-168.

Išić, M. (2008) *Seljanka u Srbiji u prvoj polovini 20. veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Istorijski arhiv Beograda, kutija 174, fascikla 19, signatura 3513.

Jevremović, M. (1929, 23. novembar) Aktuelna pitanja: O pobacivanju dece, *Vreme*, str. 3.

Kazneni zakonik kraljevine Srbije iz 1860. godine. Beograd: Gece Kon.

Konstantinović Vilić, Petrušić, N. (2010) *Žene, zakoni i društvena stvarnost*, knjiga druga. Niš: SVEN.

Krekić, B. (1933) *Stambeno pitanje kao oblast javnoga staranja*. Referat na 5. kongresu radničkih komora. Beograd: Ž. Madžarević.

Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine. Sarajevo: Bosanska pošta.

Lovrić, E. (1921) Rad oko izjednačenja zakona u našoj državi. *Mjesečnik*, 1, str. 43-45.

Marković P. (1992) *Beograd i Evropa 1918-1941: Evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*. Beograd: IŠP Savremena administracija.

Marković, P. (2007) Seksualnost između privatnog i javnog u 20. veku. U: M. Ristović (ur.). *Privatni život kod Srba u 20. veku*. Beograd: Clio, str. 101-128.

Mijušković, J. (1929) Istraživanje vanbračnog očinstva po crnogorskom zakonodavstvu. *Branič*, br.1-9, str. 6-12.

-
- Milošević S. (2017) Društvo Jugoslavije 1918-1988: od stagnacije do revolucije. U: L. Perović, D. Roksandić, M. Velikonja, W. Hoepken, F. Bieber (ur.) *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 327-365.
- Pavićević, A. (2007) Bračni i porodični život – društvena politika i procesi transformacije. U: M. Ristović (ur.) *Privatni život u Srbu u 20. veku*. Beograd: Clio, str. 59–74.
- Pavlović, M. (2018) Problem izjednačenja zakona u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 68(3-4), str. 493-523.
- Petrović, A. (1939) *Rakovica: Socijalno-zdravstvene i higijenske prilike*, tom 2. Beograd: Centralni higijenski zavod.
- Rašević, M. (1993) *Ka razumevanju abortusa u Srbiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Institut društvenih nauka i Centar za demografska istraživanja.
- Rašević, M., Sedlecki, K. (2011) Da li je realno očekivati promene u modelu planiranja porodice u Srbiji u neposrednoj budućnosti. *Srpska politička misao*, 4, str. 257–275.
- Savezni zavod za statistiku (1984) *Žena u društvu i privredi Jugoslavije*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Sremec, N. (1940) *Nismo mi krive: Kako živi narod*. Zagreb: Gospodarska sloga.
- Stolić, A. (2015) *Sestre Srpske: Pojava pokreta za emancipaciju žena i feminizma u Kraljevini Srbiji*. Beograd: Evoluta.

KRISTINA JORGĆ STEPANOVIĆ⁹

Invisible Victims of Induced Abortions in the Kingdom of Yugoslavia in the 1930s

The author gives a detailed analysis of the 1929 Criminal Code paragraphs that pertain to abortion. Analyzing the social indications, the paper also explains the methodological inability to determine the precise number of abortions performed during the 1930s. However, the subject of this paper is not solely an exploration of legal regulations on abortions, but rather the identification of the treatment of

⁹ Kristina Jorgić Stepanović is Historian and PhD Candidate, University of Novi Sad, Association of Centres for Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies and Research – ACIMSI. E-mail: kjorgic@gmail.com.

women in the Yugoslav Kingdom's Criminal law from this point of view. Considering that the problem of induced abortions was approached from the existing conservative-patriarchal socio-political position, the press was often the key source for analyzing and documenting this problem. Precisely because of this fact, the paper presents an affair that revolved around the work of gynaecologist Pance Stojanovic in mid-summer 1936. This case showed the deep corruption of the Yugoslav society, but also the involvement of various representatives of power in this affair. It turned out that the patients were women from different backgrounds, but that girls and women from affluent families were far more numerous. Faced with the increasing number of fatalities following induced abortions, doctors at the 17th Congress of the Serbian Medical Association called for changes to the articles of the Yugoslav Criminal Code relating to abortion.

Keywords: abortion, criminal law, Kingdom of Yugoslavia, women.

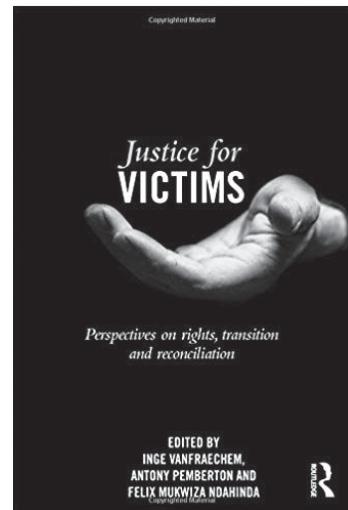
TEMIDA
2019, vol. 22, br. 3, str. 359-364
ISSN: 1450-6637

INGE VANFRAEHCHEM, ANTONY PEMBERTON AND FELIX MUKWIZA NDAHINDA (EDS.)

Justice for Victims. Perspectives on Rights, Transition and Reconciliation

Routledge, 2014, 426 pages

This remarkable compilation, brought by Inge Vanfraehcem, Antony Pemberton and Felix Mukwiza Ndahinda, is the result of the 14th International Symposium of Victimology held in 2012 in the Hague. It comprises three parts. The first one is devoted to *victims' rights* and it includes seven chapters. The second part is focused on *transitional justice* and it consists of five chapters. The final section is made of six parts and combines elements of the aforementioned segments since it refers to *trauma, resilience and justice*. The compilation is characterized by a multidisciplinary approach: criminology, law, sociology, psychology, among others, converge in an attempt to bring answers to a myriad of complex issues that are inherent to the task of healing, doing justice, building peace and reconciliation. Multidisciplinary approach is reflected in the topics covered, including large-scale (political) victimization, terrorist victimization, sexual victimization and routine victimization. Additionally, it is reflected in the selection of authors, as they come from various fields and have not only theoretical knowledge but have also worked on the field. For instance, José Zalaquett (author of chapter eleven: *Transitional justice and the victims. A special focus on the case of Chile*), is a Chilean lawyer and professor who lectures on International Human Rights Law.

Furthermore, during the dictatorial regime of Augusto Pinochet he was also actively involved in denouncing human rights violations. The knowledge gained from this grass-roots level experience gives his work a unique nuance. The same can be said regarding other contributors. Alexander Laban Hinton (author of chapter twelve: *The transitional justice imaginary: Uncle San, Aunty Yan and victim participation at the Khmer Rouge Tribunal*) currently serves as the Director of the Centre for the Study of Genocide and Human Rights and Professor in the Anthropology and Global Affairs Departments at Rutgers University (New Jersey). However, it is the experience he gained as an advisor (i.e. expert witness) at the Khmer Rouge Tribunal, which dealt with genocide in Cambodia, what counts the most.

It is worth noting that the three elements upon which the compilation is based (victims, transition and justice) are the cornerstone of the contemporary discussion in the field of conflict transformation.

As of the first section, it is devoted to the broader category of victimology and to the narrow topic of victims' rights. At the end of the twentieth century, victimology has emerged as a paradigm. It implies a shift on the focus, since accountability and punishment give way to a victim-oriented approach, yet prosecution and punishment still play a major role. In this respect, the key element of victimology is not the overcoming or substitution of retributive justice (i.e. that of imposing a penalty as a consequence of the infringement of the law), but the participation of the victim in the procedures (whereas judicial or non-judicial). In a few words: the victim is no longer a mere spectator of the procedure, but its epicentre, the reason behind its existence. This implies that his or her queries must be responded, his or her decisions must be taken into consideration and the final decision should not interfere with his or her best interest. In line with this theoretical framework a series of questions emerge: What should the role of victims be? Should they be mere spectators of the intricacies of judicial processes? Should they be given a voice beyond courthouses? Must they be compensated by the States? How should they cope with post-trauma? An attempt to answer these questions is made by Antony Pemberton in his chapter *Respecting victims of crime: Key distinctions in a theory of victims' rights*. Undoubtedly, "victim" as a category is far from being a homogeneous concept. He states that noticeable differences appear depending on the type of victimization and also depending on the region where the crime takes place. In light of these differences, Kath-

leen Daly points out the specifics of sexual victimization, a hideous kind of victimization that affects chiefly young women. As to not-so-common topics, Jeremy Sarkin answers a somewhat debated question: Should reparations for massive human rights abuses perpetrated on African victims during colonial times be given? Sarkin has studied the controversial topic regarding reparations owed to the peoples of Africa as a way of compensation for colonialism and the myriad of massive human rights violations associated with such period. He stresses that reparations should be given in the form of development assistance (pp. 100). Jaishankar, writing from his experience as an Indian criminologist, addresses a current topic: *Implementing victims' rights in newly industrialized countries*. Particularly at the beginning of the twentieth century, emerging economies, such as India, Brazil, Russia or South Africa have focused mainly on economic growth as a way of alleviating poverty. However, as Jaishankar points out, major challenges are ahead of those societies, especially regarding the status of victimhood and the threat of new forms of crime (cybercrime, terrorism, etc).

The second part of the book deals with transitional justice. This concept relates to the efforts that post-conflict societies undergo in order to come to terms with their past. For the United Nations "transitional justice is the full range of processes and mechanisms associated with a society's attempt to come to terms with a legacy of large-scale past abuses, in order to ensure accountability, serve justice and achieve reconciliation".¹ In this vein, justice, transition and reconciliation form a triad upon which the public discourse is often based. Such triad adopts the form of an archetype, a mantra everyone believes in, yet few people seem to be concerned about its true meaning. In other words, everyone seems to agree on the fact that in order to bring reconciliation, some sort of transitional justice is needed. What kind of specific justice should come about is the real contentious topic. Should it be primarily retributive or restorative? Are amnesties valid? Would they be in accordance with International Law? If so, should they be given to high-ranking officials involved in gross human rights violations too? Shall the focus be put on the victims or should it be in the strengthening of the rule of law? In his article *Victims, transitional justice and social reconstruction: Who is setting the agenda?* Harvey Weinstein digs deep into these questions and argues that: "an empha-

¹ United Nations Approach to Transitional Justice. Accessed December 8, 2019. https://www.un.orgeruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf.

sis on legalism and the litigation of human rights abuses may lead to the untoward consequence of neglecting the goals of social reconstruction rather than contributing to its achievement" (pp. 162). In this respect, he comments on the importance of a bottom-up approach, that is, one which is based on efforts provided by the communities. Moreover, he criticizes the focus that has historically been put on retributive justice. Citing Kelsall he suggests "... that the disproportionate emphasis on legal and truth-seeking mechanisms that primarily are backward-looking and have characterized the response of the international community over the past twenty-five years may be steering us away from more localized, culture-congruent measures that may be less retributive and forward-direct" (Kelsall, 2009, pp. 174).² By and large, the emphasis on universal prescriptions (which are very much the foundations of International Law) implies adopting a narrow perspective that limits the tools at our disposal for the transitional process.

Commenting on Chile's case, José Zalaquett (*Transitional justice and the victims. A special focus on the case of Chile*) sheds light on the link between the notion of victim and the political transitions to democracy in South America from the early 1980 onwards. Moreover, he stresses that the concept of "transition to democracy" preceded by nearly a decade that of "transitional justice". It was the case of Argentina and the end of the military regime in December 1983, the one that brought the idea of accountability due to past abuses to the surface of the political arena. He then analyses the evolution of the transitional justice field as it encompassed new aspects, namely, the foundation of a proper democratic regime (e.g. El Salvador), the end of institutionalized discrimination (e.g. South Africa), the breakup of a state (e.g. Yugoslavia), the coexistence of an armed conflict and a democracy (e.g. Colombia), among others. Before describing the repressive practices of the military dictatorship that ruled Chile from 1973 until 1990, he underlines the centrality of the figure of "the victim" in transitional justice. He also addresses relevant questions regarding the category of victims: What elements should exist in order to consider a person a victim? Finally, he elaborates on some categories that are of paramount importance when dealing with transitional procedures: memory preservation, acknowledgement, reparations, justice and reconciliation.

² Kelsall, T. (2009) *Culture Under Cross-Examination: International Justice and the Special Court for Sierra Leone*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rianne Letschert and Stephan Parmentier (*Repairing the impossible. Victimological approaches to international crimes*) elaborate a theoretical framework that comprises four categories. (a) *Accountability*, where the responsibility for past violations is individualized, acknowledged and also sanctioned in one way or another, whereby criminal prosecution is only one of the possible approaches. (b) *Truth-telling*, which posits that the scale of the violence and their underlying causes are mapped and will become part of a society's collective memory. At the micro-level it is phrased as the right to know the truth about what happened to relatives who are missing or who have been killed. (c) *Reparation* focuses on taking material and/or immaterial or symbolic measures to acknowledge victim's individual or collective victimhood, and, as far as possible, to make amends for their suffering. (d) *Reconciliation* emerges as the last step and involves the process of gaining common ground between former enemies and trying to prevent past events continuing to be sources of new conflict and new violence. In a nutshell, reconciliation is about bridging the gap between former perpetrator and victim.

The authors also adopt a juridical perspective, and describe and analyse several legal instruments that are related to the topic: The United Nations Declaration: Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power (1985), The United Nations Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (2005), the Rome Statute of the International Criminal Court (1998), and finally the EU Directive on minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime (2012).

They also shed light on five different forms of reparation: *restitution* (bring back the position victims were in before their rights were violated, for example: the restoration of their citizenship), *compensation* (financial reimbursement), *rehabilitation* (medical and psychological help), *satisfaction* (concerned with making the truth public) and *guarantees* of no repetition. Finally, they also propose measures that can be ordered in three categories: legal action (for instance, participating in trials), symbolic measures (for instance, a public apology or the establishment of a memorial day) and financial measures that focus on compensation.

The last section of the book (*Trauma, resilience and justice*) focuses on specific cases of victims. In her essay, *Delivering justice to child victims of crime*:

Navigating the support and criminal justice systems, Ilse Vande Valle challenges many common presumptions that have to do with the victimization of children. While it is often said that children are more vulnerable and less capable of dealing with the atrocities they have faced, the author reveals that in reality their needs are similar to those of adults. With these findings, she aims at changing the adult-centrism approach that lies on the field.

Victimhood in the context of warfare between the Spanish government and Spanish-separatist group ETA is addressed by Gema Varona, president of the Society of Victimology of the Basque Country (Spain). In her article *ETA terrorism victims' experience with restorative encounters in Spain*, she sheds light on the experience of ETA's victims with a restorative justice approach. In the aftermath of the conflict (a ceasefire was declared in 2011) evidence has suggested that some victims feel the need to have direct interaction with perpetrators or representatives from ETA.

Qingle Meng and Paul Friday deal with a kind of victimization that is characterized by its bloodless: the one derived from corruption. In their piece of writing: *Victims of corruption: A conceptual framework*, they expose the potential damage that corruption posits for states, economies and cultures. They address three levels in which corruption can cause damage: individual damage, institutional damage and societal damage.

The joint effort made by the authors in this compilation may be a good metaphor for the joint effort that is needed in order to navigate through the intricacies of a complex field, like that of building sustainable peace. Perhaps that should be the first step one should acknowledge: the need for a multidisciplinary approach capable of overcoming simple answers and vague terms (e.g. peacebuilding, justice reform and others alike). Such paradigm must always recognize the centrality of the figure of the victim (in Zalaquett words), that is, to put victims first in a way that any public policy (no matter if international, national or local) ought to take into consideration their claims and demands. Having this in mind, everyone who is interested in the fields of victimology, truth and reconciliation, transitional justice, restorative justice and trauma work, inducing researchers, practitioners and students, must not only read this compilation but also be enticed to do so.

SÉRGIO MÚNERA CHAVARRÍA

TEMIDA
2019, vol. 22, br. 3, str. 365-373
ISSN: 1450-6637

Devetnaesta konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju
„Konvergentni putevi, mostovi i novi pravci u kriminologiji“

XIX Conference of the European Society of Criminology
“Convergent roads, bridges and new ways in criminology”

Gent, Belgija, 18-21. septembar 2019. godine

Od 18. do 21. septembra 2019. godine, u organizaciji Evropskog udruženja za kriminologiju (ESC), Fakulteta za pravo i kriminologiju Univerziteta Gent i Centra za policiju i bezbednost u Belgiji, održana je XIX godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju.¹ Tema ovogodišnje konferencije bila je „Konvergentni putevi, mostovi i novi pravci u kriminologiji“, tako da je cela konferencija bila usmerena na osvrt i diskusiju o tome šta spaja a šta razdvaja kriminologe u 21. veku: koji su to putevi kojim se kriminološka istraživanja kreću, da li su ona konvergentna ili divergentna, koje su to snađe, slabosti, mogućnosti i izazovi koji se u savremenom društvu postavljaju pred kriminologe, otvarajući ujedno nova polja za kriminološka istraživanja i građenje mostova između istraživača. Zvaničnom radu konferencije pretvodili su sastanci radnih grupa Evropskog udruženja za kriminologiju,² kao

¹ Više o konferenciji možete pogledati na www.eurocrim2019.com

² Dr Sanja Ćopić je prisustvovala sastanku viktimoške radne grupe. Na sastanku je fokus bio na dosadašnjem radu i daljim aktivnostima na COST akciji CA-18121 pod nazivom: Cultures of victimology: understanding processes of victimization across europe (COV-E), u koji su uključene prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Sanja Ćopić i mr Ljiljana Stevković. Cilj ove akcije je da razvije inovativni, funkcionalni i sveobuhvatni teorijski okvir za kulturnu viktimalogiju. Akcija treba da doprinese boljem razumevanju uticaja kulturoloških konstrukata, kao posred-

i sastanci nadzornih odbora i istraživačkih timova međunarodnih projekata, poput sastanka tima projekta Međunarodna anketa sa samoprijavljanjem delinkvencije (ISRD).³

Na svečanom otvaranju konferencije prisutnima su se obratili Michel Tison, dekan Fakulteta za pravo i kriminologiju Univerziteta Gent, predstavnici gradske uprave, a potom i predsednik Evropskog udruženja za kriminologiju Tom Vande Beken, koji je imao uvodno izlaganje na temu '*Vruće i hladne teme u evropskoj kriminologiji*'. U svom izlaganju on se osvrnuo na teme svih dosadašnjih konferencijskih radova Evropskog udruženja za kriminologiju i to: koje su teme bile posebno obrađivane, kakav je odnos kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja, čemu nije u dovoljnoj meri posvećena pažnja, te kojim temama bi u daljem radu istraživači mogli da se bave. Nakon toga, u ime lokalnog organizatora, prisutnima se obratio Lieven Pauwels, koji je govorio o kriminologiji kao akademskoj disciplini, istraživačkom polju i obrazovnom programu u Belgiji, osvrnuvši se na istorijat i trenutno stanje. Na svečanom otvaranju su, kao i svake godine, dodeljene nagrade: nagrada za životni doprinos kriminologiji dodeljena je prof. dr Tapiro Lappi-Seppala sa Univerziteta u Helsinkiju, nagrada za mladog istraživača dodeljena je Kjersti Lohne sa Univerziteta u Oslu, a za najbolji rad u naučnom časopisu European Journal of Criminology nagrada je dodeljena Marii Libak Pedersen sa Aalborg univerziteta u Danskoj.

Ovogodišnja konferencija je okupila oko 1500 autora i autorki iz cele Evrope, ali i vanevropskih država (SAD, Kanada, Kina, Japan, Australija i tako dalje), čija su saopštenja pokrenula mnoge uspešne diskusije i ideje za dalju saradnju. Rad na konferenciji se odvijao kroz tri plenarne sesije, 361 panel sesiju i 63 poster prezentacije, u okviru kojih je predstavljen širok dijapazon savremenih kriminoloških i viktimoških teorijskih i empirijskih pitanja i problema.

Plenarna izlaganja imali su: Martine Herzog-Evans (Univerzitet Rheims, Francuska), Torbjørn Skarðhamar (Univerzitet u Oslu, Norveška), Jeffrey Brantingham (UCLA, Sjedinjene Američke Države), Guy Geltner (Univerzitet u Amsterdamu, Holandija), Catherine De Bolle (Europol) i Joanna Shapland (Univerzitet u Šefildu, Velika Britanija). U svojim izlaganjima, plenarni izlagači i izlagačice su se osvrnuli na pitanja vezana za značaj kvalitativnih istraživanja

nih faktora, na viktimizaciju, kao i toga u kojoj meri postojeća viktimoška znanja, koja su u velikoj meri razvijena na osnovu istraživanja koja su bila fokusirana na pojedine grupe žrtava ili su realizovana u određenim delovima sveta, mogu da budu generalizovana.

³ Mr Ljiljana Stevković je prisustvovala sastanku istraživačkih timova na projektu ISRD, na kojem se diskutovalo o metodologiji četvrtog ciklusa projekta u kojem će i Srbija učestvovati.

u kriminologiji, na ulogu matematike u razvijanju programa prevencije kriminaliteta, pitanja policije i javnog reda, ulogu Europol-a u interdisciplinarnoj i međunarodnoj kriminalnoj politici i njenom značaju za područje Evrope, izazove koji se u savremenom društvu postavljaju pred krivičnopravne sisteme i praksu, posebno u kontekstu globalizacije, otvaranja granica i slobodnog kretnjanja ljudi i roba.

Tematske sesije bile su posvećene temama kao što su: ubistva i druga teška krivična dela, organizovani kriminalitet, uloga policije u suzbijanju kriminaliteta, rod i kriminalitet, restorativna pravda, kriminalitet i viktimizacija, zelena kriminologija, kriminalitet belog okovratnika, tranziciona pravda, zatvorski sistemi, zločini iz mržnje, maloletnički kriminalitet, finansijski kriminalitet, trgovina ljudima, seksualno nasilje, nasilje u porodici, komparativne perspektive kriminaliteta i kriminalne politike i tako dalje. U nastavku prikazaćemo se osvrnuti na neke od tematskih sesija kojima smo prisustvovali.

Tematska sesija pod nazivom *Rodno zasnovani zločini iz mržnje* bila je posvećena zločinima u čijem korenu se nalazi mržnja prema ženama. Irene Zempi (Trent univerzitet, Notingham, Ujedinjeno Kraljevstvo) se u svom saopštenju osvrnula na problem islamofobičnog nasilja nad muslimankama u Ujedinjenom Kraljevstvu, ističući značaj prepoznavanja mizoginije kao motiva za zločine iz mržnje na nacionalnom nivou. Zempi je ukazala na višestruku ugrozenost žena muslimanske veroispovesti u Ujedinjenom Kraljevstvu, koje rodna, kao i religijska pripadnost čini posebno izloženim riziku od viktimizacije zločinima iz mržnje, kako u sajber prostoru, tako i u realnom životu. Problem zločina iz mržnje u britanskom društvu bio je predmet izlaganja i Bena Collivera (Univerzitet Birmingen, Ujedinjeno Kraljevstvo), koji se osvrnuo na zločine iz mržnje prema transrodnim i osobama koje su rodno neopredeljene. U nastavku su se Hannah Mason-Bish (Saseks univerzitet, Ujedinjeno Kraljevstvo) i Emma Milne (Midleseks univerzitet, Ujedinjeno Kraljevstvo) u svom saopštenju osvrnule na pitanje trudnoće kao motiva za vršenje zločina iz mržnje. Autorke su svoj stav o tome argumentovale time da su žene u gestacionom periodu izložene uznemiravanju koje se manifestuje u vidu neželjениh dodira od strane poznatih i nepoznatih osoba, grubom kršenju njihovih prava prilikom ginekoloških pregleda i porođaja, kao i da partnersko nasilje počinje ili se znatno pogoršava dok je žena trudna, te da trudnoća znatno povećava rizik za viktimizaciju žena ubistvom. Ova tematska sesija je završena saopštenjem u kojem je Jo Smith (Lajčester Univerzitet, Ujedinjeno Kraljev-

stvo) ukazao na problem „osavremenjivanja“ kriminaliteta. U kontekstu rod-nog aspekta zločina iz mržnje Smith se osvrnuo na viktimizaciju žena u saj-ber prostoru i poteškoće sa kojima se policija suočava u otkrivanju učinilaca i suzbijanju ovih krivičnih dela.

Tematska sesija *Nova teorijska i empirijska saznanja o delinkventnom pona-šanju i viktimizaciji kao rezultat istraživanja na gradskim i nacionalnim uzorcima (ISRD)* je jedna od četiri sesije koje su na ovoj konferenciji bile posvećene rezultatima treće Međunarodne ankete samoprijavljanjem maloletničke delinkvencije (ISRD3). Patrik Manzoni (Univerzitet u Cirihu, Švajcarska) i Christian Schwarzenegger (Univerzitet u Cirihu, Švajcarska) su u svom izlaganju prikazali novi pristup tumačenju doprinosa vaspitnih stilova roditelja delin-kventnom ponašanju maloletnika. Naime, uobičajeni pristup u objašnjenju doprinosa ovog faktora maloletničke delinkvencije zasniva se na postavkama teorije samokontrole. Međutim, Manzoni i Schwarzenegger su na osnovu analize podataka za 29 država učesnica ISRD3 projekta utvrdili medijski efekat vaspitnih stilova, za koje se pokazalo da imaju posredan a ne direktni uticaj, i to tako što deluju na uzroke uzroka sklonosti (sklonost za vršenje kri-vičnih dela, samokontrola) i izloženosti maloletnika kriminogenom okruženju, čime su potvrđeni osnovni postulati situacione akcione teorije. Testiranje ove i teorije institucionalne anomije na osnovu podataka ISRD3 bilo je predmet izlaganja Ilke Kammigan (Hamburg Univerzitet). U nastavku, Gabriele Rocca (Genoa Univerzitet, Italija) i Uberto Gatti (Genoa Univerzitet, Italija) su pred-stavili rezultate analize determinanti viktimizacije maloletnika bulingom i saj-ber bulingom. Analizirajući podatke 26 država učesnica ISRD3 Rocca i Gatti su utvrdili značajne razlike između dečaka i devojčica u smislu da su dečaci izlo-ženiji riziku viktimizacije ovim oblicima vršnjačkog nasilja. Pored toga, kao faktori sa najsnažnijim uticajem izdvojeni su: negativna životna iskustva, bežanje iz škole i delinkventno ponašanje. Na samom kraju ove tematske sesije Marta Dabrowska (Bialistok Univerzitet, Poljska) i Ewa Monika Guzik-Makaruk (Biali-stok Univerzitet, Poljska) su predstavile preliminarne rezultate ISRD3 u Poljskoj koji se odnose na tzv. *child grooming* kao nedovoljno istražen oblik seksualne viktimizacije dece, a koji podrazumeva približavanje detetu, uspostavljanje prijateljstva a potom i emotivne veze sa njim kako bi se umanjile detetove inhibicije i omogućila dalja viktimizacija. Autorke su prisutne najpre upoznale sa značenjem i karakteristikama *child grooming-a*, nakon čega su predstavile nacionalno specifičan modul pitanja kojima je dodatno ispitivana viktimiza-

cija maloletnika i preliminarne rezultate koji se odnose na prevalencu viktimizacije poljskih maloletnika.

U jednoj od panel sesija posvećenih rezultatima ISRD3 istraživanja svoje izlaganje imala je i predstavnica Viktimološkog društva Srbije (VDS) Ljiljana Stevković. Tematska sesija pod naslovom *Rod, prestupništvo i viktimizacija: Rezultati komparativnog istraživanja (ISRD)* bila je posvećena rodnim razlikama u ispoljavanju delinkventnog ponašanja i viktimizaciji maloletnika. Zuzana Podana (Čarls Univerzitet, Česka Republika) je u svom izlaganju istakla da rezultati komparativne analize ISRD3 podataka ukazuju na izražene rodne razlike u delinkventnom ponašanju u svim analiziranim zemljama, u smislu učestalijeg delinkventnog ponašanja dečaka. U objašnjenju rodnih razlika autorka je pošla od Indeksa rodne ravnopravnosti, ističući da je on samo delimično efikasan u objašnjenju rodnih razlika delinkventnog ponašanja i viktimizacije maloletnika. Istraživanje je pokazalo da su u razvijenim zemljama gde je rodna ravnopravnost na višem nivou stope viktimizacije dečaka i devojčica približno iste, dok su rodne razlike izraženije u zemljama u kojima je indeks rodne neravnopravnosti viši. Ineke Haen Marshall (Severoistočni univerzitet, Sjedinjene Američke Države), Candi Wills (Severoistočni univerzitet, Sjedinjene Američke Države) i Chris Marshall (Nebraska Univerzitet, Sjedinjene Američke Države) su se osvrnuli na problem „problematičnog porodičnog života“ (u smislu prisustva telesnog kažnjavanja i maltretiranja od strane roditelja) i njegovog doprinosa delinkventnom ponašanju dečaka i devojčica. U nastavku, Ljiljana Stevković je predstavila deo rezultata ISRD3 projekta u Srbiji, koji se odnose na samoprijavljeni nasilno ponašanje maloletnika prema članovima porodice. Podaci su prikupljeni na osnovu nacionalno specifičnog modula pitanja koji je dodat standardizovanom upitniku korištenom u ovom međunarodnom projektu.⁴ Rezultati su ukazali na visoku prevalencu porodičnog nasilja maloletnika, kao i razlike u nasilnom ponašanju dečaka i devojčica.

Istraživanje nasilnog kriminaliteta bilo je predmet tematske sesije pod nazivom *Kriminološka istraživanja nasilja – Koncepti i normativni aspekt*. Na samom početku ove sesije Anna-Maria Getoš Kalač (Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska) je predstavila rad hrvatske Laboratorije za istraživanje nasilja (VRL), kao uvod u ovu i sve ostale tematske sesije organizovane od strane VRL i rad-

⁴ Ovaj nacionalno specifični modul je bio „zaključan“, odnosno prikupljeni podaci su bili dostupni samo Ljiljani Stevković, budući da su ovim pitanjima prikupljeni podaci za potrebe njene doktorske disertacije.

ne grupe Evropskog udruženja za kriminologiju „Evropski monitoring nasilja“. Getoš Kalač je u svom izlaganju ukazala na probleme koji se javljaju prilikom istraživanja nasilnog kriminaliteta, počev od različitih tumačenja pojma nasilja, poteškoća u pogledu primenjivanja kriminoloških ideja i saznanja u krivičnopravnoj praksi, do određivanja uzorka istraživanja i odabira istraživačkih instrumenata. U vezi sa tim, predstavila je „stvarnu klasifikaciju nasilja“ koja je usvojena u VRL, a koja više ne bi zavisila od normativnih tumačenja nasilja, nego bi se zasnivala na onome što je suština kod nasilnog kriminaliteta: nanošenje fizičkih povreda i ubijanje drugog živog bića. Opravdanost posmatranja zlostavljanja životinja kao oblik nasilnog kriminaliteta bila je predmet izlaganja Reane Bezić (Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska). Sa ciljem da obrazloži svoju polaznu tezu, autorka se pozvala na nesporna empirijska saznanja o povezanosti između nasilja nad životnjama i nasilja u međuljudskim odnosima, bilo da se zlostavljanje životinja posmatra kao indikator ili, pak, kao prediktor nasilnog kriminalnog ponašanja. U nastavku, Petra Šprem (Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska) i Anna-Maria Getoš Kalač (Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska) su prisutne upoznale sa osnovnim smernicama usvojenim u hrvatskom projektu za praćenje nasilja (Croatian Violence Monitor project), a vezano za maksimalnu efikasnost kriminoloških istraživanja nasilja u kontekstu normativnog okvira u Republici Hrvatskoj. Hrvatski projekat za praćenje nasilja ima za cilj da istražuje nasilje kao delo koje se događa u stvarnosti, oslobođeno od „apstraktnih“ pravila krivičnog zakona (na primer, da li je delo u pokušaju ili izvršeno, da li je u pitanju nehat ili umišljaj), krivičnopravnih instituta (na primer, neuračunljivost, samoodbrana i slično) i brojki (na primer, pretpostavka o nevinosti, zastarelost i slično). Getoš Kalač i Šprem su ukazale na neophodnost bavljenja krivičnopravnim institutima i pravilima s obzirom na to da se kriminološka istraživanja sprovode u krivičnopravnom okruženju (na primer, primenom analize sadržaja sudskega predmeta i predmeta tužilaštva), ali su predložile osnovna kriminološka pravila koja će omogućiti istraživanje nasilja kao krivičnih dela koja se događaju u stvarnosti. Polazeći od toga da nasilje kao društveni problem, a posebno pojedini pojavnii oblici, poput nasilja nad decom, dovodi do narušavanja društvenih normi i vrednosti, kao i do uznemiravanja javnosti, Ruža Karlović (Policijkska akademija, Hrvatska) je predstavila model podizanja svesti javnosti o nasilju u porodici koji primenjuje hrvatska policija, a koji se ogleda u potpunoj transparentnosti rada policije u vezi sa krivičnim delima i prekršajima porodičnog nasilja.

Posebna pažnja ove godine bila je usmerena na temu restorativne pravde, kao obnavljajuće pravde, koja teži popravljanju/nadoknadi nastale štete i popravljanju narušenih međuljudskih odnosa, a ne odmazdi, kažnjavanju i represiji. Posebno je istaknuta primena ovog vida reagovanja u slučaju maloletničkog kriminaliteta. Na primer, u državi Kvinslend u Australiji, jedan vid restorativnog programa, tzv. restorativno okupljanje/konferencija primenjuje se u slučaju maloletnih učinilaca krivičnih dela i to bez obzira na vrstu krivičnog dela, dakle, može se primeniti i u slučaju najtežih krivičnih dela, poput ubistva ili silovanja. Istraživanja pokazuju da je ovaj vid reagovanja dobro prihvaćen, kako od strane mlađih prestupnika, tako i žrtava ili žrtvi bliskih osoba, pre svega zbog ishoda i fer postupka. U jednom od izlaganja ukazano je i na mogućnosti uvođenja restorativnih programa u ustanove za učinioce krivičnih dela kojima su izrečene medicinske mere bezbednosti, posebno za lica sa mentalnim invaliditetom i to kroz programe za podizanje svesti o žrtvama i omogućavanje susreta sa žrtvom, kada je to moguće. To se čini posebno važnim jer su žrtve u ovim situacijama često osobe koje su bliske sa učiniocima, koje mogu da budu uključene i u sam tretman učinjoca, što može da ima pozitivne implikacije na promenu ponašanja učinjoca, te prevenciju reviktimizacije žrtve. Još jedna važna tema u domenu primene restorativne pravde tiče se principa dobrovoljnosti. Bilo koji program restorativne pravde može da se primeni samo ukoliko se sa tim saglase i žrtva i učinilac. Međutim, za pristajanje na uključivanje u program potrebne su informacije, a ono što se u praksi pokazuje je da potencijalni učesnici restorativnog procesa često nemaju svest o tome šta je restorativni proces. Drugim rečima, uočava se jaz između broja onih koji su informisani o mogućnosti uključivanja u restorativni proces i broja onih koji zaista i budu uključeni. Postavlja se pitanje zašto je to tako i kakva je u tom osipanju uloga nadležnih organa, posebno pravosudnih organa, policije i službi za medijaciju, te na koji način oni treba da predstave restorativni proces kako bi žrtva i učinilac dobili potrebne informacije, bili svesni o čemu se radi i prihvatali da budu u njega uključeni. Neka istraživanja su pokazala da se posebno žrtve ne informišu uvek o mogućnostima restorativne pravde i da se tu neretko koristi koncept idealne žrtve za medijaciju ili drugi restorativni program, tj. protektivni nasuprot proaktivnom pristupu. Tako se informacije o restorativnom procesu mahom daju žrtvi koja je neposrednije pogođena krivičnim delom, koja nije previše ljuta i uznemirena, koja je altruista i koja ima pitanja na koja odgovore može da dobije samo od učinjoca. Pokrenuto je i

pitanje da li šira primena restorativne pravde može da dovede do većeg socijalnog blagostanja, te da institucionalizovana restorativna pravda zameni retributivnu pravdu, što predstavlja novo polje za istraživanja.

Značajno je istaći da je ove godine organizovano ukupno deset tematskih sesija posvećenih viktimoškim temama, tako da teme koje se tiču žrtava kriminaliteta postaju sve prisutnije na konferencijama Evropskog udruženja za kriminologiju. Tokom jedne od sesija koje su bile posvećene kriminalitetu i viktimizaciji dr Sanja Ćopić (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i VDS) je izložila koautorski rad sa prof. dr Vesnom Nikolić-Ristanović i mr Ljiljanom Stevković (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i VDS) na temu *Stavovi studenata u Srbiji o kažnjavanju: Uticaj pola i iskustva viktimizacije*. U radu su predstavljeni nalazi istraživanja o mišljenju studenata o kažnjavanju, koje je sprovedeno 2018. godine kao deo komparativne studije o stavovima studenata prema kažnjavanju i prema lezbejkama i gej muškarcima, koja je uključila deset evropskih i van evropskih država. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 188 studenata i studentkinja treće i četvrte godine tri fakulteta u Beogradu: Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Filozofskog fakulteta, Odeljenja za psihologiju (Univerzitet u Beogradu) i Pravnom fakultetu (Univerzitet Union). Za ispitivanje stavova o kažnjavanju korišćene su tri mere: mišljenje o tome koji vid državne reakcije je najprimereniji za određena kriminalna/delinkventna ponašanja, mišljenje o smrtnoj kazni i mišljenje o tome da li je pooštovanje kaznene politike efikasno sredstvo za suzbijanje kriminaliteta. Posebno nas je interesovalo da li i na koji način određene varijable (pol, studijski program, religioznost, iskustvo viktimizacije i stavovi prema gej muškarcima i lezbejkama) utiču na mišljenje ispitanika o kažnjavanju. Zaključeno je da pol ne utiče značajno na punitivnost ispitanika; studenti koji su religiozniji, ukupno gledano, imaju punitivnije stavove od onih koji nisu; studijski program je prediktor punitivnijih stavova: studenti prava su punitivniji od studenata druga dva programa, posebno kada se radi o reagovanju države u slučaju abortusa, kao i pogledu podrške za smrtnu kaznu. Istraživanje je pokazalo da iskustvo viktimizacije ne utiče značajno na punitivnost, što je u skladu sa nalazima drugih istraživanja. Ovaj nalaz je značajan u kontekstu penalnog populizma i krivičnopravnog ekspanzionizma, koje karakteriše stalno pooštovanje kaznene politike u ime zaštite žrtava i građana uopšte. Najzad, sasvim očekivano, studenti koji imaju negativnije stavove prema lezbejkama i gej muškarcima su ujedno punitivniji.

Knjiga apstrakata svih izlaganja sa ovogodišnje konferencije dostupna je na <https://www.eurocrim2019.com/book-of-abstracts>. Sledeća, jubilarna dvadeseta konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju održaće se u Bukureštu od 9. do 12. septembra 2020. godine. Više informacija o prethodnim i predstojećoj konferenciji može se pronaći na internet stranici Evropskog udruženja za kriminologiju: www.esc-eurocrim.org.

MR LJILJANA STEVKOVIĆ
DR SANJA ĆOPIĆ

Članci objavljeni u prethodnim brojevima za 2019. godinu

Tema broja 1, godina 22, 2019.

NOVI I STARI OBLCI VIKTIMIZACIJE: IZAZOVI ZA VIKTIMOLOŠKU TEORIJU I PRAKSU

Etička pitanja u istraživanjima seksualne viktimizacije djece

Irma Kovčo Vukadin

**Domestic Violence against Immigrant Women in Transit – The Case
of Serbia**

Natalija Perišić

Pornografija iz osvete kao oblik sajber mizoginije

Vida Vilić

Prevencija torture lica lišenih slobode u Srbiji – Stanje i izazovi

Nataša Tanjević

Tema broja 2, godina 22, 2019.

NASILJE NAD ŽENAMA

Nasilje nad ženama i nastava na visokoškolskim ustanovama u Srbiji

Vesna Nikolić-Ristanović

Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja u Srbiji

Sanja Čopić

Novi krivičnopravni odgovori Republike Srbije na nasilje nad ženama

Slađana Jovanović

Nasilje prema ženama nakon razdvajanja i razvoda partnera:

Izazovi u procenama i odlukama o merama zaštite

Tanja Ignjatović

Partnersko nasilje nad ženama obolelim od malignih bolesti

Tamara Klikovac

Recenzenti koji su recenzirali radove tokom 2019. godine

Recenzenti iz Srbije

Prof. dr Đorđe Alempijević (Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Tatjana Đurić Kuzmanović (Visoka poslovna škola strukovnih studija, Univerzitet u Novom Sadu), prof. dr Veronika Išpanović-Radojković (redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, u penziji), prof. dr Slađana Jovanović (Pravni fakultet, Univerzitet Union), prof. dr Slobodanka Konstantinović Vilić (redovna profesorka Pravnog fakulteta, Univerzitet u Nišu, u penziji), prof. dr Dušica Miladinović Stefanović (Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu), prof. dr Nataša Mrvić Petrović (Institut za uporedno pravo), prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Natalija Perišić (Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu), prof. dr Nevena Petrušić (Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu), prof. dr Svenka Savić (Asocijacija centara za interdisciplinarnе i multidisciplinarnе studije i istraživanja, ACIMSI, Univerzitet u Novom Sadu), prof. dr Snežana Soković (Pravni fakultet, Univerzitet u Kragujevcu), prof. dr Radomir Zekavica (Kriminalističko-policajski univerzitet), prof. dr Nevenka Žegarac (Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu), doc. dr Bosiljka Đikanović (Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu), doc. dr Vesna Miletić Stepanović (Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu), doc. dr Nikola Petrović (Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu), doc. dr Natalija Žunić (Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu), dr Ana Batričević (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja), dr Marina Blagojević Hughson (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja).

istraživanja), dr Liliana Čičkarić (Institut društvenih nauka), dr Sanja Ćopić (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja), dr Mirjana Dokmanović (Institut društvenih nauka), dr Zorica Mršević (Institut društvenih nauka), dr Hajrija Mujović (Institut društvenih nauka), dr Zorana Antonijević (Misija OEBS u Srbiji).

Recenzenti iz inostranstva

Prof. dr María Acale Sánchez (Univerzitet Cadiz, Španija), prof. dr Chadley James (Državni Univerzitet Frezno, Kalifornija, Sjedinjene Američke Države), prof. dr Irma Kovčo Vukadin (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska), prof. dr Ivan Rimac (Pravni fakultet, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska), prof. dr Uglješa Zvekić (Globalna inicijativa protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta; Pravni fakultet, Univerzitet u Rimu, Italija), dr Linda Asquith (Lids Beket Univerzitet, Ujedinjeno Kraljevstvo), doc. dr Uglješa Janković (Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore), dr Sanja Milivojević (La Trobe Univerzitet, Australija).

Recenzentima se zahvaljujemo na uloženom vremenu i doprinosu kvalitetu naučnog časopisa *Temida*.

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis TEMIDA je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2020. godinu su: Broj 1: **Viktimizacija i različitost** (rok za predaju radova je 10. februar 2020. godine), Broj 2: **Viktimizacija u institucijama** (rok za predaju radova je 10. jun 2020. godine), Broj 3: **Deca žrtve** (rok za predaju radova je 10. septembar 2020. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Časopis *TEMIDA* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenu.htm>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima za autore i autorke članaka i prikaza koja se nalaze na sledećem linku: <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2019.pdf>

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisano izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u **Uređivačkoj politici časopisa Temida** (dostupno na <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitika.htm>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na http://vds.org.rs/Temida_UputstvaZaAutore.htm. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

Preplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* iznosi 1.000 dinara. Godišnja preplata na štampani primerak za 2020. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije u Srbiji.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo, godišnja preplata na štampani primerak za 2020. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena preplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa *Temida*. U vezi preplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2020 are: No. 1: **Victimization and diversity** (submission deadline: February 10, 2020), No. 2: **Victimization in institutions** (submission deadline: June 10, 2020), No. 3: **Child victims** (submission deadline: September 10, 2020). Contributions not specifically dedicated to the themes of each issue, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the given deadlines.

TEMIDA is an **Open Access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenuEng.htm>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, **authors shall transfer the copy-right to the publisher.**

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance to the technical instructions for authors of articles and reviews, which are available at <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2019Eng.pdf>.

Manuscripts should be submitted electronically on vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com.

The manuscript should be accompanied with the signed **Authors' statement**, confirming that authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the ***Editorial Policy of the journal Temida*** (available at <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitikaEng.htm>). The Author's statement can be downloaded from <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutoreEng.htm>. Author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and the rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for the review.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal *Temida* is 1.000 RSD. Annual subscription for printed copy for 2020 is 3.000 RSD for individuals and 10.000 RSD for institutions in Serbia.

Price for single printed copy for abroad is 20 EUR. Annual subscription rate for printed copy for 2020 for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions.

The subscription includes delivery of the copy of *Temida* by post. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj изашао 1997. године

ISSN 2406-0941 (online izdanje)

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)

COBISS.SR-ID 140099335